

GAÁL BOTOND:
KERESZTYÉN ÉRTÉKEK AZ EURÓPAI KULTÚRÁBAN
FÖLDRÉSZÜNK SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉNEK
TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE
KERESZTYÉN NÉZŐPONTBÓL

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS!

E könyv megjelenését támogatták:

Debrecen-Nagytemplomi Református Egyházközség

Debreceni Református Egyházmege

Szabolcs-Beregi Református Egyházmege

Tiszántúli Református Egyházkerület

GAÁL BOTOND

KERESZTYÉN ÉRTÉKEK AZ EURÓPAI KULTÚRÁBAN

FÖLDRÉSZÜNK
SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉNEK
TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE
KERESZTYÉN NÉZŐPONTBÓL

Debrecen, 2020

GAÁL BOTOND
KERESZTYÉN ÉRTÉKEK AZ EURÓPAI KULTÚRÁBAN
FÖLDRÉSZÜNK SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉNEK
TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE
KERESZTYÉN NÉZŐPONTBÓL

Technikai szerkesztés: Bíró Éva
Könyvterv és tördelés: Tímár Tamás

Minden jog fenntartva,
beleértve a bárminemű eljárással való
sokszorosítás jogát is.

ISBN 978-615-80844-1-3

Kiadja:
a Debrecen-Nagytemplomi Református Egyházközség
Karakter 1517 Könyvesbolt és Kávézó
Felelős kiadó: Vad Zsigmond esperes-lelképásztor
Készült a Kapitális Nyomdában
Felelős vezető: Kapusi József
DEBRECEN, 2020

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	5
Előszó.....	9
ELSŐ RÉSZ	
A KERESZTYÉN ÖRÖKSÉG LÉNYEGE	
Biblikus szemléletű alapvetés	13
A Tízparancsolat és a „választott nép”	14
Izrael két pillére: a tanítási mód és az egyistenhit	18
Új parancsolat – átértékelés a szemléletben	24
A Törvény betöltése magasabb szinten	28
Mi lett a törvénnyel az evangélium korszakában?	34
A keresztyén értékekről a Szentírás tükrében	36
A Lélek szabadsága szerint	43
A keresztyén szabadság lényege	45
MÁSODIK RÉSZ	
A KERESZTYÉN TEOLÓGIA ALAPJA ÉS SAROKKÖVE	
Elvi szempontok	49
A szentháromsági hit – modellváltás.....	51
Az alap sarokköve: a feltámadás evangéliuma.....	57

HARMADIK RÉSZ

A TUDOMÁNY ÉS A KERESZTYÉNSÉG EGYÜTTES HATÁSA EURÓPÁRA

Az ókortól napjainkig.....	63
A gyökerek	65
Átmentés Európába: a középkor eleje	66
Előtérbe kerül a hit	68
A nagy „rendszer váltás”	69
Az újkori tudósok hite	72
Keresztyénségtől kölcsönzött szemlélet	73
A felvilágosodás dilemmája: szétválás vagy összekapcsolás	74
A matematikusok is segítenek.....	77
Nincs határa a megismerésnek.....	79
A keresztyén gondolkodás nyitottsága a hitben	81
A tudomány robogása	83
Az oratóriumok visszanyerése	84
Új minőség felé.....	87

NEGYEDIK RÉSZ

TRANZSCENDENCIA A TUDOMÁNYMŰVELÉSBEN

Történeti áttekintés keresztyén nézőpontból.....	89
Ráhangelés a témára	90
Az ószövetségi és újszövetségi transzcendencia lényege.....	93

A görög tudomány és a keresztyén természetfelfogás találkozása.....	98
A transzcendencia sorsa a középkorban	100
Az újkor rátalál a világ transzcendens alapjára	105
Newton sajátos transzcendenciája és a természeti törvények	108
A transzcendencia mélypontja és a felvilágosodás kemény ateizmusa.....	113
A klasszikus mechanikai szemlélet leáldozása és a transzcendencia újbóli megjelenése	116
Darwin is ebben a korban élt.....	120
A matematika szerepe a transzcendens gondolkodásban	126
Bonyolult képlet: a modern kor transzcendenciája	134
Einstein elgondolkztatja az utókort is.....	136
A transzcendencia hallgatólagos jelenléte a lélek mélyén.....	142
Záró gondolatok – a transzcendencia velünk él	146

ÖTÖDIK RÉSZ

DIGITÁLIS KORUNK ÉS A KERESZTYÉNSÉG

IDŐSZERŰ KÜLDETÉSE

Egy lekipásztor nézőpontjából	153
Miként is fogjunk hozzá?	155
Mit tudott egy református pap, amikor még „tudós és tiszteletes” volt?.....	157

A vágyott lelkipásztortípus	158
Mi a helye és funkciója az egyháznak egy adott nép körében?	162
A „testi Izráel” és a „lelki Izráel” titka	167
A keresztyénség és az „európai csoda”	169
Átlépjük a 21. század küszöbét.....	174
A globalizmus eszméje.....	186
A magyarok lelki állapota	190
Lelkipásztor a digitális térben.....	195
Az ember társas helyzete.....	199

HATODIK RÉSZ

A KERESZTYÉN ÉRTÉKEK IDŐSZERŰSÉGE ÉS HASZNA

Tanulságok és tennivalók – Összegzés.....	205
Első gondolat: önvizsgálat és „politizálás”	207
A teremtés velejárója az élet.....	209
Kicsoda az ember?	211
A házasság és a család rendje	213
Az ember mint közösségre kódolt lény	216
Az ember és a természet közössége.....	221
A keresztyén ember és a társadalom	224
Művészet és transzcendencia: a lélek fölemelése.....	226
A Debreceni Református Nagytemplom	230
A szerző bemutatása	231

Ezekben az években a társadalmi és politikai élet nyilvánossága részéről lépten-nyomon halljuk a keresztyén kultúrára, az európai keresztyén örökségre, a keresztyén értékekre vagy a keresztyén szabadságra történő hivatkozást. Szinte érezhető, hogy akik használják ezeket a kifejezéseket, vágnak azok mélyebb és pontosabb értésére, ugyanis nem mindenki lehet elmélyülten jártas a bibliai vagy teológiai ismeretek világában. Én most ebben szeretnék némi segítséget nyújtani. Egyfajta belső késztetést érezve fogalmaztam meg számos olyan dolgot, amelyekkel hozzájárulhatok sokak belső vágyához, amikor is érteni szeretnék, mit akarnak hangsúlyozni, kifejezni a keresztyén szellemi örökség előtérbe helyezésével. Bevallom, nem csak a keresztyén hitben élő felebarátaimra gondoltam, hanem azokra is, akik bántónak érzik a keresztyén hagyományra való folytonos hivatkozást. Azt szeretném, ha oldódnék vagy enyhülne az ellenérzésük. Természetesen, amikor ezt a könyvecskét írtam, elsősorban a keresztyén emberek sokasága volt a szemem előtt, beleértve a gyülekezetek lelkészeit, papjait, akik bizonyára örömmel fogadják majd az itt előadottakat. Bárcsak szellemi-lelki hasznukra és megerősítésükre szolgálna mindaz, amit ebben olvashatnak, vagy amit egyáltalán fölvettem továbbgondolásra. Szeretnék néhány dolgot előrebocsátani.

Amit először említék, kissé személyes vonatkozású. Természettudományi jártasságot szereztem a matematika és a fizika területén, majd teológiát tanultam és a kettő kapcsolát vizsgálva nyertem tudományos minősítéseket. Nemzetközi szinten is számos alkalommal végeztem kutatást, munkámat pedig gyakran övezte elismerés. Így nagyon jól tudom, mennyire nehéz az európai kultúrában való eligazodás, különösen is, amikor egy rendkívül magas szintű civilizációról kell valamit mondanunk. A kultúra és a civilizáció nem ugyanaz, de elválaszthatatlan egymástól. Szerzett ismereteim, rendszerezett tudásom és hitbeli meggyőződéselem engem megfontoltságra intenek. Annál is inkább, mert már többféle szempontból áttekintettem a keresztyén gondolkodás és az egzakt tudományok kapcsolatának történelmi fejlődését. Jó néhány nézőpont szerint vizsgáltam az egymáshoz való viszonyukat. Láttam magam is, hogy az európai történelem során ezek gyakran segítséget jelentettek egymás számára, olykor pedig akadályozták egymás előmenetelét. A mögötünk lévő kétezer esztendő rendkívül tanulságos! Ebből a gazdag történetből és ismeretanyagból szeretnék most felmutatni valamit, amivel reménységem szerint sokaknak segítségére lehetek.

Arra gondoltam, hogy ezt a hat részre tagolt könyvet sajátos módon írom meg, méghozzá úgy, hogy az egyes fejezetek logikusan következzenek egymás után, ugyanakkor ha valaki külön-külön elolvasná a könyv bármelyik fejezetét, mindahányat önálló egységnek is tekintheti. Ezért valamennyi fejezet legelején egy rövid összefoglalás jelzi, miről is lesz abban szó.

Ezt tekintsék egyfajta „előlegnek”. Arra is törekedtem, hogy ha valaki az egészet olvasná el egymásra következő részekként, a könyv akkor is egy összefüggő, logikus egészet alkosson. Tehát bárhol el lehet kezdeni e könyv olvasását, mégis ha szabad javasolnom, mindenképpen érdemes az első fejezettel kezdeni, mert az nagyon sokat segít a keresztyén örökség megértésében. Ha valakinek csak erre az egy fejezetre jutna ideje, már megérte az időt rááldozni. Természetesen a végső következtetések levonására is érdemes időt szentelni, de még jobban arra a megelőző részre, amelyik elmagyarázza a mai szellemi begyazódásunkat az adott történelmi környezetünkbe, a digitális térbe. Talán azt lehetne még e kis könyv erényének tekinteni, hogy aránylag rövid és könnyen hordozható. E szabadkozásomat azért tartom fontosnak, mert erről a témáról jóval többet is tudtam volna írni, de azzal csak ellenhatást váltottam volna ki. Kinek van manapság ideje több száz vagy esetleg ezer oldal olvasására?! Ezért csak annyit írtam meg, amennyire éppen szükség lehet a fogalmi és elvi tájékozódáshoz, ugyanakkor pedig az olvasottak elindíthatják kiben-kiben egyes fontos témák továbbgondolását. A tartalomjegyzék megtekintésekor a főcímek és alcímek elég világosan utalnak a részek tartalmára, különösen is a már említett előzetes összefoglaló sorok. Ezért eltekintünk az egyes fejezetek itteni bemutatásától.

Maga a könyv a szellemi élet széles területeiről merít. Természetesen tartalmaz bibliai és teológiai ismereteket is, de csak „elviselhető” mértékben, ugyanakkor a tudományos igényességről sem mondhattunk le. Található benne sok természettudományi ismeret is, de itt sem feszítettük a húrt

pattanásig, bárki számára érthető dolgokat igyekeztünk előtárni. A filozófiai, művészeti és társadalomtudományi ismereteket is csak a mindennapi közérthetőség szintjén fogalmazzuk meg. Így ezt a könyvecskét bármilyen szakterületi jártassággal vagy általános műveltséggel rendelkezők számára ajánlhatjuk, főként a lelkipásztorok és gyülekezeti tagok figyelmébe. Olvasása bárkinek hasznos lehet!

E könyvem megírásával szeretném őszinte köszönetemet kifejezni mindazoknak, akik felkarolták az európai keresztyén örökség védelmét és ápolását. Külön köszönöm, hogy erre az örökségre szüntelenül a magyar népünket és nemzetünket megtartó értéként tekintenek.

Mindaz, amit e könyvben megfogalmaztam, abban a gondolatban foglalható össze, hogy miként lehetne és kellene e hazában új szemléletet, s ezáltal új minőséget létrehozni: azaz neveléssel, oktatással, tudománnyal, művészetrel és elkötelezett hitbeli bizonyosságtétellel új néppé formálni a magyart, egy teremtő gondolatokra képes, erkölcsiségében is tiszta, erős, művelt és szabad nemzeté!

Debrecen, 2019 Adventjében

Áldást és békességet kíván az Olvasónak:

Gaál Botond
az MTA doktora

ELSŐ RÉSZ

A KERESZTYÉN ÖRÖKSÉG LÉNYEGE

Biblikus szemléletű alapvetés

ELŐJÁRÓBAN. A keresztyén örökség bemutatásakor végigjárjuk a Tízparancsolattól a krisztusi szeretettörvényig vezető utat, s onnan a keresztyén értékeken át haladunk a keresztyén szabadság értelmezéséig. Azt is látni fogjuk, hogy az ószövetségi törvények Krisztus felől értelmezhetőek, az általánosabb érvényű szeretettörvény alapján. Jelentőségüket egy magasabb rendű összefüggésben nyerik el. Így értjük meg a keresztyén értékek fogalmát és lényegét. Mindezek alapján következtethetünk arra, miszerint a keresztyén szabadság az emberben szüntelenül zajló dinamikus lelki-szellemi folyamat, melynek során az ember megszabadul a törvény zárttságából, felszabadul a szeretetben való élet nyitottságára és a szabad akarat szerinti döntésre, egyszersmind elkötelezi magát felelősen és engedelmesen a keresztyén értékek követésére.

Amikor európai keresztyén kultúráról vagy hagyományról beszélünk, akkor mindenekelőtt annak bibliai gyökereire gondolunk. Ezért valójában – az ószövetségi tényezők miatt – a zsidó-keresztyén örökség kifejezés volna indokolt. Keresztyén nézőpontból ugyanis az Ószövetség és az Újszövetség elválaszthatatlan egységben alkotja a Bibliát. Továbbá, mivel a keresztyén életfelfogásnak és természet-szemléletnek – már csak földrajzi közelség miatt is – többoldalú találkozására és így jelentős kapcsolata volt a görög–római kultúrával, illetve tudománnyal, ezért az alapok feltárásakor jó néhány lényeges pontnál erre is figyelünk. A rövidség kedvéért azonban legtöbbször csak a *keresztyén* szót említjük, amely rendszerint magába foglalja az ószövetségi zsidó hagyományt, valamint az antik világ ide kapcsolódó görög–latin örökségét is.

A Tízparancsolat és a „választott nép”

Történetileg nézve a dolgot, a Bibliából azt olvashatjuk ki, hogy van egy nép, Izráel, amelyet Isten kiválaszt magának (3Móz 20,26).¹ Más bibliai helyek szerint Isten megalkotja, létrehozza ezt a népet (Ézs 45,11). Sok szövegrészben szerepel a „kiválaszt” szó, ezért Izráelt a teológiai irodalom *választott népnek* nevezi. Már Mózes könyveiben is így olvassuk: „*Nem*

1 Itt a *kiválaszt* és *elkülönít* szavakat használják a különböző fordítások. Ebben az esetben szinonim szavakról van szó. Az új fordítások a 3Móz 20,26 verset így hozzák: „*Legyetek előttem szentek, mert én, az Úr, szent vagyok, és elkülönítettek benneteket a népektől, hogy az enyéim legyetek.*” A Károli-fordítások ugyanebben a versben a *kiválaszt* szót használják.

azért szeretett meg, és nem azért választott ki benneteket az ÚR, mintha valamennyi nép közt a legnagyobbak volnátok, hiszen a legkisebbek vagytok valamennyi nép közt, hanem azért, mert szeret benneteket az ÚR...” (5Móz 7,7–8). Ez akkor hangzik el, amikor Mózes már kivezette őket Egyiptomból és a Sínai-hegy lábánál kihirdette a Tízparancsolatot² (2Móz 20). Valójában Izráel ekkor formálódik néppé, mert így a Törvény³ révén válnak szervezett közösséggé. Az idő előrehaladtával aztán erre a Tízparancsolatra építve, vagy ennek szellemében hallatlan sok szabály, rendelkezés, parancs születik a néppé formálódás folyamatában.⁴ Mindez a Mózes neve alatt ismert öt könyvben, az ún. *Pentateukhosz*-ban maradt ránk. Ezt a mózesi törvénytárat nevezik Tórának, azaz *tanításnak, törvénynek, Isten akarata szerinti útnak*, amelyhez aztán Izráel fiai igazodnak a történelmük során, sőt ehhez viszonyítanak mindent a kultikus és hétköznapi életben egyaránt. Ettől eltérni nem volt szabad, vagy ha eltért valaki, az nagyon komoly büntetésben részesült. Manapság

2 Megkülönböztetés és kiemelés végett a Tízparancsolatot a továbbiakban nagy kezdőbetűvel fogjuk írni.

3 Itt a Törvény szót a legáltalánosabb értelemben használjuk. Az Ószövegség is változatos kifejezésekkel illeti, mint például tanítás, tanúságtétel, szabály, parancsolat, döntés, ítélet, Isten szava, Isten akarata és útja. Vö. *Biblikus Teológiai Szótár*. Második kiadás. Eredeti francia címe: *Vocabulaire de théologie biblique*. Les Éditions du Cerf – Paris, 1970. Magyar kiadását szerkesztette Szabó Ferenc és Nagy Ferenc. Róma, 1976, 1349. Hogy hangsúlyozni tudjuk a mózesi értelemben vett Törvény jelentőségét, a továbbiakban ezt a szót is nagy kezdőbetűvel írjuk.

4 Sok példát lehet erre fölhozni. Ha a már említett 3Móz 20 szövegét tekintjük, láthatjuk, milyen részletességgel van felsorolva a paráznaság és a fajtalanság esete, illetve ezek büntetése.

a keresztyén világ számára ebből a törvénygyűjteményből a mag-rész, a Tízparancsolat ismert leginkább.

A Tízparancsolatot *dekalógusnak* is szokták hívni, főként a teológiai irodalomban. Ez görögül tíz igét jelent. A *dekalógus* szót mi kevésbé használjuk, mert szükségtelen. A Tízparancsolat szövegét teljes egészében ide iktatjuk, mert később gyakran hivatkozunk vagy utalunk rá, akár közvetve, akár közvetlenül. Most a 2Móz 20,1–17 szerinti szöveget fogjuk idézni, de megtalálható még az 5Móz 5,6–21-ben is, ahol Mózes úgyszólván csak értelmezi a parancsolatokat, ezért ez utóbbi szöveg nagyon kis eltérést mutat az előbbihez képest. Az eredeti bibliai szöveg nyilvánvalóan nincs számozottan felosztva tíz szakaszra, mi azonban a régi szokásunk szerint ezt megtettük. A keresztyén teológiai gondolkodás története folyamán azonban kialakult többféle felosztás is. Ennek okát és a bibliai szaktudósok vitáját itt nem ismertetjük. A reformátusok által is használt felosztás szerinti szöveg ez:

- I. Én, az Úr, vagyok a te Istened, aki kihoztalak Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Ne legyen más istened rajtam kívül!
- II. Ne csinálj magadnak semmiféle bálványszobrot azoknak a képmására, amik fenn az égben, lenn a földön vagy a föld alatt a vízben vannak. Ne imádd és ne tiszteld azokat, mert én, az Úr, a te Istened, féltőn szerető Isten vagyok! Megbüntetem az atyák bűnéért a fiaikat is három, sőt négy nemzedéken át, ha gyűlölnék engem. De irgalmasan bánok ezer nemzedéken át azokkal, akik szeretnek engem, és megtartják parancsolataimat.

- III. Ne mondd ki hiába Istenednek, az ÚRnak a nevét, mert nem hagyja az ÚR büntetés nélkül, ha valaki hiába mondja ki a nevét!
- IV. Emlékezz meg a nyugalom napjáról, és szenteld meg azt! Hat napon át dolgozz, és végezd mindenféle munkádat! De a hetedik nap a te Istenednek, az ÚRnak nyugalomnapja. Semmiféle munkát ne végezz azon se te, se fiad, se leányod, se szolgálád, se szolgálóleányod, se állatod, se a kapuidon belül tartózkodó jövevény. Mert hat nap alatt alkotta meg az ÚR az eget, a földet, a tengert és mindent, ami azokban van, a hetedik napon pedig megpihent. Azért megáldotta az ÚR a nyugalom napját, és megszentelte azt.
- V. Tiszteld apádat és anyádat, hogy hosszú ideig élhess azon a földön, amelyet Istened, az ÚR ad neked!
- VI. Ne ölj!
- VII. Ne paráználkoddj!
- VIII. Ne lopj!
- IX. Ne tanúskodj hamisan felebarátod ellen!
- X. Ne kívánd felebarátod házáat! Ne kívánd felebarátod feleségét, se szolgálját, se szolgálóleányát, se ökrét, se szamarát és semmit, ami a felebarátodé!

Ez tehát a központi része a Tórának. A Tóra valójában a Tízparancsolatból és az arra épülő részletes

szabályrendszerből áll, amely biztosította a rendet Izráel számára. Ez volt a népet összetartó erő, amely szellemi-lelki közösséggé kovácsolta őket. A népnek e szerint kellett nevelkednie, s amikor ezt elhanyagolta, a próféták azonnal figyelmeztették őket a helyes útra. Így élt bő ezer éven át ez a kis nép, amelyre Isten rábízta a kijelentését. Még az ősatyáktól kapták ígéretként, hogy Isten nagy néppé teszi őket, sőt elhangzott az a fontos kijelentés is, miszerint „*általad nyer áldást a föld minden nemzetsége.*” (1Móz 12,3) Ettől kezdve Izráel hite gyarapodik, egyre gazdagabban bontakozik ki, mert kezdik érteni a Tóra lényegét, és bár mint nép átmennek sok-sok viszontagságon, de lényegében időről időre erősödnek. Különösen is attól kezdve, amikor már van Törvényük. Lassan-lassan eljutnak egy olyan szemléletig, mely szerint az életüket az biztosítja, ha a Törvényt megtartják. Ezzel nemzedékről nemzedékre erősítették az egymás iránti összetartozás érzését.

Izráel két pillére: a tanítási mód és az egyistenhit

A zsidó nép története meglehetősen jól ismert és sokrétű tanulsággal bír. Két dolgot emelünk ki, amelyek a jövő felé mutató vonásaikkal jelentős szerepet játszottak a nemzeti fennmaradásban.

Először is az ószövetségi tények szerint Izráel népe körében különös jelentőséggel bírt az atyák által őrzött hitismeret, illetve az atyáktól örökölt hitélmény továbbadása nemzedékről nemzedékre. Mai nyelven szólva ez az oktatást és a

nevelést jelentette együtt, tehát a rendszerszerűen működő tanítást. Magának a Tórának is egyik jelentése a *tanítás*. Istentől származó tanításnak tekintették. A hagyomány átörökítése a fiatalabb nemzedékek számára igen erős kötelesség volt. Már maga Mózes is a lelkükre kötötte, hogy a kapott tanítást adják tovább fiaiknak, sőt fiaik fiainak is (5Móz 4,9–10). Így alakult ki egy egész nemzetet átfogó „oktatási és nevelési rendszer” Izraelben. Az „atyák”, azaz a családfők kötelességévé vált a fiak tanítása. Ez a tanítói munka kezdetben még csak a Tórát és az annak kapcsán keletkezett erkölcsi, hitbéli tanításokat, előírásokat, szabályokat foglalta magában, de a későbbiek során nagy segítség volt ez a történelmi múlt emlékeinek megőrzésében, az imádságos zsoltárköltészet kialakulásában, majd pedig a bölcsességirodalom legszebb darabjainak létrejöttében is: Jób könyve, Prédikátor könyve, Példabeszédek könyve és Salamon bölcsessége, valamint az Énekek éneke ennek a fáradozásnak az eredménye. Mindezek pontos őrzése akkor még a memória teljesítménye volt, hiszen írás ugyan már volt, de gondolatközvetítő általános írásbeliségről ekkor még korántsem beszélhetünk. Az írást mint olyat legalább ezer esztendeig a zsidó kultúrában is csak „különös mesterségnek” tekintették, s annak gondolatközvetítő szerepe vagy funkciója csak később alakult ki fokról fokra. Így csak az emlékezetre hagyatkozhattak, amely szinte egyedüli eszköze volt a tanítói munkának.

Ennek a fiatalok felé irányuló tanítói szándéknak egyik legszebb példáját láthatjuk, illetve olvashatjuk a Példabeszédek könyvében: *„Fiam, ne felejtse el tanításomat, és*

parancsaimat őrizze meg szíved, mert hosszú életet, magas életkort és jólétet szereznek azok neked! A szeretet és hűség ne hagyjon el téged: kösd azokat a nyakadba, írd fel a szíved táblájára! Így találsz kedvességre és jóindulatra Istennél és embereknél.” (Péld 3,1–4) Ez a néhány sor az elején még a Tórát is említi, amikor a „tanítás” szót használja, s kéri a gyermeket annak emlékezetben tartására, de utána már megfogalmazza azt a kívánalmat is, hogy a Törvény ne csak egyfajta külső előírás legyen az ember számára, hanem az isteni eredetű parancsokat mindenki a szívében hordozza és aszerint éljen minden percben. Úgyszólván ne csak kőtáblán legyen felvéve a Tízparancsolat, hanem a szívében hordozza azt mindenki, aki a választott nép tagjai közé tartozik. Erre már Mózes is (5Móz 6,5) és Sámuel is (1Sám 7,3) figyelmeztette Izráelt a gyarlóságuk miatt, de az ezzel kapcsolatos leg-erősebb bírálatot Jeremiástól és Ezékieltől kapták. Jeremiás egyenesen új szövetség szükségességéről beszélt és a szív cseréjéről (Jer 31,31–34; 32,39–40), Ezékiel pedig konkrétan mondja, hogy a kőszívet hússzívra kell cserélni: *„Tiszta vizet hintek rátok, hogy megtisztuljatok. Minden tisztátalanságotoktól és minden bálványotoktól megtisztítlak benneteket. Új szívet adok nektek, és új lelket adok belétek: eltávolítottam testetekből a kőszívet, és hússzívet adok nektek. Az én lelkemet adom belétek, és gondoskodom róla, hogy rendelkezéseim szerint éljetez, törvényeimet megtartsátok és teljesítsétek. Abban az országban fogtok lakni, amelyet őseiteknek adtam. Az én népem lesztek, én pedig Istenetek leszek.”* (Ez 36,25–28) Nem elég tehát a külső vallásosság máza, mert Istent

teljes szívből kell szeretni. Erre tanították tehát Izráel népét a próféták. Az apák pedig így nevelték a fiaikat. Nem szövegek memorizálásáról volt szó, hanem a hitből hitbe történő átadásról. *Szinte egy egész népet átfogó tanítási rendszert kell látnunk Izráel életében, amely a maga nemében páratlan volt abban a korban és abban a környezetben. De nem magán a tanításon van a hangsúly, hanem a tanítás tartalmán. A módszer is egyedülálló, de az csak másodlagos.* Később aztán színre lépnek az írástudók, a törvénytudók, a papok és így érkezünk el Jézus koráig, akit az utolsó ószövetségi próféta, Keresztelő János már Messiásként mutat be, illetve sejt meg. A nép életébe tehát belerögződött, módszerében is kiforrott a tanítói szándék, mellyel nemzedékről nemzedékre átörökítették a bő ezer éves vallási kultúrájukat, legfőképpen a történetet, az írást, az életbölcsséget és az imádkozást. Ez mindenképpen nagy alkotása a zsidó népnek, és egyben megtartó erőnek látszik mindmáig a közel kétezer esztendő szétszórtságuk idején is. Tehát maga a pedagógiai módszer is fontos és egyedülálló tényező, de a történelmi megmaradásuk, illetve a megtartásuk elsődleges feltétele a szívbe írt hittartalom.

A második nagyon jelentős tényező Izráel egyistenhite, amellyel valóságos paradigmaváltást hoztak be az akkori világba. Már a Tízparancsolat is jelzi, hogy Izráel Istene egyedüli Isten, de ennek igazi értelméhez, illetve ennek értelemmel történő felfogásához még egy bizonyos időnek el kellett telnie. Már önmagában is komoly gondolati problémát jelentett annak megértése és elfogadása, miszerint az őket

kiválasztó Isten azonos a teremtő Istennel. Egyrészt tehát az a tény, hogy a szabadító Isten velük van, velük lakozik, vezeti őket, törvényt ad számukra, másrészt ugyanez az Isten a mindenséget teremtő transzcendens Isten is, nem volt könnyű intellektuális erőfeszítés a hitben élő zsidó ember számára. Aztán a próféták nem győzik hangsúlyozni Isten egyedüli voltát (Ézs 45), méghozzá oly módon, hogy rajta kívül nincs más isten. Ez még nehezebbé teszi számukra az Istenről szóló felfogást. Izráel azonban ezt fokról fokra megértette és hittel elfogadta, sőt Isten egy volta, abszolút „egysége” lett a választott nép minden további tanításának elengedhetetlen feltétele. Ezt a leckét minden hithű zsidó embernek meg kellett tanulnia és el kellett fogadnia, mert egyébként nem tartozhatott volna a választott néphez, ami számára a legnagyobb csapást jelentette. Tehát úgy fogták föl Isten létét, mint aki együtt lakozik népével, ugyanakkor mégis megmarad örökkévalónak az Ő transzcendens létmódja szerint.

Erre legszebb példa a Kr. e. 10. században élt Salamon király templomszentelő imádsága, amely világosan tárja elénk a zsidóság akkori gondolati mélységeit: *„Izráel Istene! Nincs hozzád hasonló Isten sem fent az égben, sem lent a földön!”* (1Kir 8,23) A történeti emlékezés után a király így folytatja imáját: *„De vajon lakhatik-e Isten a földön? Hiszen az ég, sőt az egeknek egei sem fogadhatnak magukba téged, hát még ez a ház, amelyet én építettem.”* (1Kir 8,27) Ennek a paradox gondolatnak a feloldására sem a Biblia írói, sem a zsidó gondolkodók nem tettek kísérletet, mert Isten léte többet hordoz magában, mint amit tanítani lehet róla. *Ez a monoteizmusnak egyik legtisztább formája, amely a maga*

nemében a környező népekhez képest is egyedülálló. Főként azért, mert ezzel a zsidó ember azt is kimondta, hogy Isten abszolút egységéből egyenesen következik a teremtett mindenség fizikai, lelki, szellemi egysége. A világnak tehát nincs többféle magyarázata a különböző istenségek szerint, mert ha annak teremtője egy Isten, vagyis egyedüli Teremtője van, akkor a teremtett mindenség is egységet alkot. Ez egy rendkívüli modellváltás volt abban a korban, s ezzel a zsidó vallásos gondolkodás egy akkori zárt világot nyitott fel. A többi nép számára ugyanis a politeista vallási gyakorlat legfeljebb csak bővíteni volt képes a vallási világukat, akár valamilyen új istenség létrehozásával, esetleg egy földi lény vagy égitest megistenítésével, de minőségileg sem újat, sem magasabb szintet nem tudtak elérni. A prófétáknál látjuk, hogy Izrael igényessége éppen a szellemi nyitottsága révén gyarapodott, fejlődött az egyistenhitük révén. Ennek következménye lett, hogy elkezdődött sok mindennek az elvi értelmezése, mint például a teremtés, az élet, az ember, az üdvösség stb. kérdésének, és ez később beletorkollott a keresztyénség „teológiai” munkásságába.

Ha össze kellene foglalni Izrael megmaradásának okát és jelentőségét, akkor abban a Törvény megtartására épülő és a jövő nemzedékei felé mutató oktatási-nevelési rendszerük, valamint a szellemi életükben bekövetkezett monoteista paradigmaváltásuk játszott a legnagyobb szerepet. Kérdés marad, hogy mindez jó irányba haladt-e és elegendő volt-e a folyamatos lelki-szellemi fejlődésükhöz? Erre a kérdésre a keresztyénség adta meg a választ.

Új parancsolat – átértékelés a szemléletben

Jézus nem teszi félre a Törvényt, mégis gyökeresen új szemléletet hoz. Annyira újat, hogy azt igazából nem értik Izráelben. Az, hogy a nép nem érti, még elfogadható, és hogy még a farizeusok, írástudók, papok sem nézik rokonszenvvel, ezen sem botránkozhatunk meg. Azt viszont nehezen tudja feldolgozni egy külső szemlélő, hogy Jézus tanítványai között is vannak olyanok, akik őt csak részben értik, mások pedig félreértik. A mi történelmi távlatunkból ezt már természetes dolognak kell tekintenünk, mert minden, ami történik, az evangélium mélységéből fakad. Nem volt könnyű értelmileg feldolgozni és elfogadni. Amit ugyanis Jézus hozott, annyira új volt, hogy azt az adott történelmi-társadalmi körülmények között értelmes gondolatként fölfogni majdnem képtelenség volt. Nézzük meg közelebbről, miről is van szó.

A Törvényre mindenképpen szüksége volt Izráelnek. Ez akkor sem képezte vita tárgyát. Az Újszövetség is említi törvényi részleteket, még tételes felsorolást is olvashatunk, kétszer is (Mk 10,19; Róm 13,9). Jézus is nagyon jól ismeri a Tórát. A zsidók akkor lepődnek meg, amikor a farizeusok – úgymond – vizsgáztatni akarják őt és megkérdezik tőle: *„Mester, melyik a nagy parancsolat a Törvényben? Jézus így válaszolt: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és a nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.”* (Mt 22,36–40) Jézus válaszának első részét az

5Móz 6,5 alapján, a második részét pedig a 3Móz 19,18 alapján adta meg. Mindkét ószövetségi hely már tulajdonképpen értelmezi a Tízparancsolatot, így a kérdezők nem emelhettek semmiféle kifogást. Valószínűleg azért, mert – a bővebb bibliai leírás szerint – a válasz alapján látták a Törvény helyes és részletes ismeretét (Mk 12,28–34). Az viszont nagyon fontos ebben, hogy Jézus nem tételesen emelt ki parancsolatot, hanem összefoglalta a Tízparancsolat lényegét, mégpedig az első és második kőtáblát: *szerezd az Urat és szeresd embertársaidat!* Ez a lényege a Tízparancsolatnak és az összes hozzá fűzött részletező vagy kiegészítő rendelkezéseknek. Ez már jelez valamit a merőben új szemléletből. Ugyanis Izráel fiai arra gondoltak, hogy az az igazi vallásos ember, aki az összes parancsolatot tételesen megtartja. Csak az ilyen ember számít Isten előtt igaz embernek. A már jelzett Mk 10-ben olvasható gazdag ifjú története jelzi, hogy bár ő minden parancsolatot megtartott, ezt Jézus mégsem úgy értékelte, amint azt a fiatal ember elvárta volna: *„Eredj el és add el minden vagyondat, oszd szét a szegényeknek és kövess engem!”* – hangzik Jézus válasza (Mk 10,21). A gazdag ifjút ez meghökkentette, sőt nem is igen értette, mert hát ő a Törvény szerint fedhetetlen volt.

A történet megdöbbeníti a mai embert is, mert látszólag Jézus teljesen igazságtalanul cselekszik, illetve olyat mond, ami egyáltalán nem fér bele sem az akkori ember, sem a mostani ember gondolkodásának kategóriájába. Jézus viszont annyira újat és olyannyira mást akart behozni az ember életébe, amely merőben ellentétes a korábbival, s

amely gyökeresen megváltoztatja a közfelfogást. A gazdag ifjú egy zárt világban élt, melynek a felnyitását akarta Jézus.⁵ Ez arról szól, hogy nem elég valamilyen előírt vallási törvényeknek engedelmessé válni és ezáltal a jó erkölcs mezében magunkat mutogatni, hanem a szívünkbe írt új törvény szerint

5 Az ún. „gazdag ifjú” esete nem példázat, hanem valóságos történet. Megtalálható Máté és Lukács evangéliumában is (Mt 19,16–26; Lk 18,18–27). A történet az egyik legnehezebb gondolati problémát jelenti a teológus magyarázóknak is, hiszen egyesek a szociális igazságosság kérdését látják benne, mások pedig Isten mindenek feletti hatalmára teszik a hangsúlyt. Ezeknél többről van szó. A gazdag ifjú végtére is megtartott minden parancsolatot és úgy gondolkodott, hogy ez elegendő az örökélet elnyeréséhez. Tehát van egy feltételrendszer, amely minden további lehetőséget magában hordoz. Ez olyan, mint az axiómarendszer a geometriában, amelyről sokáig azt hitték, hogy segítségével minden gondolati magasságot el lehet érni ezen a területen. Bolyai János óta tudjuk, hogy ez nem így van. Minden axiómarendszerben van egy olyan elem, amelyt „kimerevíti”, zárttá teszi, nem engedi a rendszerből való kilépést. A gazdag ifjú a Törvény betartása mellett vagy annak révén nagy gazdagságra tett szert. Emberileg nézve ezzel nem is lenne semmi baj. De a gondolkodása teljesen zárt, a világi javakhoz kötődik, amit Jézus válaszából és az ő elszomorodásából lehet észrevenni. A gazdagság, ez az emberi teljesítmény vált az ő „merevítő” elemévé, amelynek az eltávolítását kéri Jézus, hogy ez a derék ifjú felszabaduljon. Ő azonban nem érzékeli azt, hogy egyfajta zárt világban él, azaz emberi lehetőségekben reménykedik, s ezért nyilvánvalóan nem érti, hogy Jézus egy teljesen más világot hirdet, az „Isten országát”, amelyben teljesen más a rend, mint azt addig a Törvények megtartása révén hitték. Ezt akkor lehet világosabban látni, amikor Jézus a döbbszent tanítványoknak még nagyobb képtelenséget mond: könnyebb átmenni a tevének a tű fokán, mint a gazdag embernek bejutni az Isten országába (Mk 10,24–27). Mai nyelven kérdezve: hogyan lehet a tevének a tű fokán átjutni? Sehogy! Az Isten országába sem lehet emberi teljesítmény révén bejutni, de ha valaki a jézusi szabadság szerint él, gondolkodik, cselekszik, akkor megnyílik előtte az út. Jézus valójában egy modellváltást akar, erről szól a „gazdag ifjú” története.

kell élnünk. A próféták kifejezésével élve a „kőszív” helyett „hússzívre” van szükségünk. Azaz, csak úgy lehet szeretni az Urat teljes szívünkben, teljes lelkünkben, teljes elménkben és teljes erőnkben,⁶ ha magát Jézus Krisztust követjük. Ugyanez érvényes az embertársaink szeretetére is. Ezzel kezdődik az ember felszabadulása a teljesen új szemléletre, a szabadság rendjére. Így valósulhat meg Ezékiel látomása az „új szívről és új lélekről”, s ezáltal elkezdődhet a Törvény betöltése.

Itt kezdődik egy merőben új szemlélet kialakítása. Jézus ezt így bírta a tanítványaira: *„Új parancsolatot adok nektek, hogy egymást szeressétek. Amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást. Arról ismeri meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.”* (Jn 13,34) Ezt Jézus akkor mondta a tanítványainak, amikor már közeledett földi pályájának a vége. Nem sokkal később életének odaáldozásával bizonyította ennek a szeretetnek a hitelességét. Végül is arról van szó, hogy *minden földi tevékenységünkben, gondolkodásunkban, szándékunkban, az élet valamennyi területén a szeretet parancsa felülír* mindent. A Törvényt is a szeretet oldaláról kell megítélni. A Törvény önmagában jó, de van egy nálánál magasabb parancs, a szeretet új szabálya. Szoktuk a szeretet új törvényének is hívni. Ez szellemileg és lelkileg magasabb szintet jelent, amely nem teszi félre a Törvényt, hanem helyén kezeli azt. Megszabja annak érvényességi határait. Ezt a modellváltást maga Jézus

6 Itt a Heidelbergi Káté 4. kérdés-feleletét vettük alapul, amely mind a négy emberi tényezőt felsorolja, amint az olvasható Mk 12,30 és Lk 10,27 bibliai helyeken.

Krisztus személyes tanítása eredményezte. Lesz azonban egy másik modellváltás is, amely Krisztus személyének értelmezése kapcsán következik majd be a monoteizmusnak egy általánosabb felfogásával. Ezt külön fogjuk tárgyalni. Előbb Jézus tanításának „újságával” foglalkozunk, közelebről a Törvény betöltésével, mert szeretnénk erről többet tudni.

A Törvény betöltése magasabb szinten

Hogy mit jelent pontosabban a már említett relatív érvényességi szint, arról a Szentírás is beszél. Jézus már a küldetése elején tisztázza: *„Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy érvénytelené tegyem a törvényt vagy a próféták tanítását. Nem eltörölni, hanem azokat betölteni jöttem. Mert bizony mondom nektek, hogy amíg az ég és a föld el nem múlik, egy ióta vagy egy vessző sem vész el a törvényből, míg minden be nem teljesedik.”*⁷ (Mt 5,17–18) A Törvény tehát nagyon fontos, de azt nem úgy kell értelmezni, miként Izrael tette, hanem sokkal inkább lelki értelemben. Ezért kérdezzük a jézusi értelmezés lényegét: mit jelent annak „betöltése”?

7 Sokakat érdekelhet, vajon miért mondja Máté evangélista az *ióta* betűt és a *vessző* jelet? Kétségtelenül igaz, hogy a szöveg görögül maradt fenn, de kérdés marad: Jézus ezeket a mondatokat vajon görögül mondta-e, vagy arámul? E sorok írója szerint nagy valószínűséggel arámul hangzottak el, mert még ha Jézus tudott is görögül, de a hallgatósága nem. Ezért Jézus minden bizonnyal a héber hallgatóihoz szólt. Ha pedig ezt elfogadjuk, akkor sokkal valószínűbb, hogy eredetileg Jézus a héber *yod* betűt említette, amely messze a legkisebb az összes héber betű között. Tehát a törvényből nem vesztet el semmi. A *vessző* (görögben *keraiá*) pedig bizonyos héber betűkben egy apró díszítő vonás lehetett, olykor a lap szélén.

Ennek tisztázása felé vesszük az irányt. Előbb látnunk kell, milyen szellemi-lelki környezetben tanított Jézus. Egy bibliai leírás alapján lehet ezt jól megérteni.

A Márk evangélista által följegyzett ún. *kalásztépés* történetét hívjuk segítségül. Jézus szombati napon, a nyugalom napján vetések között haladt át, s a vele lévő néhány tanítványa érett kalászokat szedegetett a szántóföldön. Ezt a Törvény szerint nem lett volna szabad megtenni. Amikor ezt a farizeusok számonkérték tőle, Jézus azt válaszolta, hogy *nem az ember van a szombatért, hanem a szombat van az emberért* (Mk 2,23–28). A Törvény szerint azért nem volt szabad kalászt leszakítani és annak termését megenni a nyugalom napján, mert a magvak kimorzsolása is munkának számított. Ennyire kicsinyesen szabályozták a zsidó törvények a mindennapi életet. Mármost ezt Jézus nagyon jól látta, és a válaszából az derül ki, hogy az immáron követetlenné vált és iszonyatosan aprólékos szabályozás nem vezet sehová, mert csak elzárja a továbblépés lehetőségét. Izrael valósággal bezárta magát egy olyan világba, amely lelkileg alaposan gúzsba kötötte. Más szavakkal, kialakított maga körül egy zárt rendszert, amelyből kilépni már nem lehetett. Bővíteni igen, de kijutni belőle képtelenség volt. Az atyák hitének nyitottsága megszűnt, mert hiányzott belőle az Istennel való közvetlen személyes kapcsolat, a hit ereje, az engedelmesség és a megszólíthatóság, s kiépült helyette egy rendkívül bonyolult, szinte átláthatatlanul szövevényes emberi szabályhalmaz, méghozzá egy olyan merev vallási normagyűjtemény, amelyet már szinte megtartani sem lehetett.

Nem volt belőle kiút. Az atyák engedelmes és őszinte hitéből vallás lett. Ezt a zárt világot nyitotta föl Jézus a szeretet új parancsolatával. Pál apostol nagyon egyszerű szavakkal ezt így magyarázta: „*Aki szereti felebarátját, a törvényt betöltötte.*” (Róm 13,8) Valamivel később így foglalja össze ennek lényegét: „*a törvény betöltése a szeretet*” (Róm 13,10). A válaszos zsidó embernek ezt nem volt könnyű elfogadni, de a ma emberének sem magától értetődő üzenet. Nézzünk bele ennek elvi mélységébe is.

Hogy a szeretet új parancsa az ószövetségi Törvénynél valóságosan is egy magasabb szintű szabály, nem könnyű érteni, még kevésbé elfogadni. Pál apostol viszont remekül értette. Magyarázta is a Római levél 7. és 8. részében. A bűn kérdését próbálja itt mélységében is elemezni, midőn arra a megállapításra jut, hogy bár tudom, mi a jó, mert ismerem a Törvényt, de mégis cselekszem a rosszat, amit nem akarok. Ezért olyan ez, mintha létezne bennem egy „belső” vagy „testi” törvény, amely szerint cselekszem. Ennek felismerésekor kiáltott föl: „*Ó, én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem a halálnak e testéből?*” (Róm 7,24) Hamar válaszol is erre a súlyos kérdésre: „*Nincs tehát immár semmi kárhoztatásuk azoknak, akik a Krisztus Jézusban vannak, akik nem test szerint járnak, hanem Lélek szerint, mert a Jézus Krisztusban való élet lelki törvénye megszabadított téged a bűn és halál törvényétől!*” (Róm 8,1–2) Pál szerint is létezik egy magasabb szintű törvény, a krisztusi szeretet törvénye, amely erősebb az ószövetségi törvénynél, sőt azt felülírja, de nem hatálytalanítja. Meghagyja annak érvényességi területét,

bűnfeltáró szerepét, de a végső döntés nem a Törvény alacsonyabb szintjén születik, hanem a szeretet magasabb szintű parancsa felől. Ezt Pál azért tudta ilyen jól, mert ő maga is alapos képzést kapott Gamálieel farizeusi iskolájában, jól értette a Törvény lényegét, de érezte, hogy az nem nyújthat végső megoldást az Isten és ember kapcsolatában. Bensőjében azzal a gondolati problémával küszködött, hogy bár a Törvény jó, de mégsem elégséges. A damaszkuszi úton oldódott meg ez a problémája, mert ott jött rá, hogy azért jó a Törvény, mert az „*az evangéliumra vezérlő mesterünk*” (Gal 3,24). Azaz a Törvény szinte rávezet bennünket az evangélium szükségességére, ugyanakkor az evangélium felől értjük meg a Törvény hasznát.

A Krisztus-esemény erről szól. Erre döbbsent rá Pál is, úgyszólván ez ütötte szíven és a világ megfordult vele. Rájött a végére mehetetlen titok nyitjára! Nem csodálkozhatunk azon, hogy aki ennyire mélyen megértette Krisztus tanítását, azaz az új törvényét: a szeretet mindent átható és mindenek fölötti erejét, az bizony képes volt csodaszépen megfogalmazni a világirodalom egyik legszebb szeretet-himnuszát. Azért, mert ez nála ekkorra már a szívébe volt írva! De a himnusz olvasásakor nemcsak annak kifejezőerejére és nyelvi gazdagságára csodálkozhatunk rá, hanem arra a tényre is, hogy miként látta az őemberünk ezt a világot és mit jelent új embernek lenni keresztyén önazonosságunkban. Egyszerű, szép és a lélek mélyéig hat:

„Ha emberek vagy angyalok nyelvén szólok is, szeretet pedig nincs bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy

a pengő cimbalom. És ha prófétálni is tudok, ha minden titkot ismerek is, és minden bölcsességnek birtokában vagyok, és ha teljes hitem van is, úgyhogy hegyeket mozdíthatok el, szeretet pedig nincs bennem: semmi vagyok. És ha szétosztom az egész vagyonomat, és testem tűzhalálra szánom, szeretet pedig nincs bennem: semmi hasznom abból. A szeretet türelmes, jóságos; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. Nem viselkedik bántóan, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a rosszat. Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal. Mindent elfedez, mindent hisz, mindent remél, mindent eltűr. A szeretet soha el nem múlik. De legyen bár prófétálás: el fog töröltetni; legyen nyelveken szó-lás: meg fog szűnni; legyen ismeret: el fog töröltetni. Mert töredékes az ismeretünk, és töredékes a prófétálásunk. Amikor pedig eljön a tökéletes, eltöröltetik a töredékes. Amikor gyermek voltam, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy értettem, mint gyermek; amikor pedig férfivá lettem, elhagytam a gyermeki dolgokat. Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogyan engem is megismert Isten. Most azért megmarad a hit, a remény, a szeretet, e három; ezek közül pedig a legnagyobb a szeretet.” (1Kor 13)

Pál apostol tulajdonképpen az evangélium szívére tapint rá ezzel a gyönyörű „költeményével”. Bár nem említi Jézus Krisztus nevét, mégis arról szól, miként értelmezi a Krisztus-követő ember az ő viszonyát a vele közösségben élő

embertársaival. A keresztyén szeretet lényegét tárja elénk, illetve a szeretet keresztyén értelmezését. Minden mondatának háttérben ott van Krisztus lénye, a himnusz pedig mint egységes egészzé formált gondolat elvezet Istennek az atyai szeretetéig. Valósággal benne van ugyanis az, amit János evangélista így fogalmaz meg: „*úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta érte*” (Jn 3,16). Azaz, *Isten ennek a világnak a sorsát Jézus Krisztusban rendezte el*. A mindenség célja, rendje és működése a Krisztus-eseményben ismerhető föl.

A mély gondolkodású János apostol az első levelében eljut Isten lényegének megfogalmazásáig: „*az Isten szeretet*” (1Jn 4,8). Pál is ugyanígy fogja föl, mert amikor a szeretetet legnagyobbnak mondja, akkor már gondolata átlép az isteni szeretet tökéletes világába. Elérkezik az evangélium lényegéhez: a töredékes emberi ismerethez képest van egy tökéletes szeretet, amely a maga teljességében a Jézus Krisztus által válik nyilvánvalóvá. Az egész Újszövetség a Krisztus-esemény leírásával, a történetekkel és a példázatokkal ezt bontja ki részleteiben. Ez az újszövetségi örömhír aztán hatással van a mindenség létre, benne az ember Isten előtti felelősségére, miszerint az Isten szeretetének és a felebarát szeretetének láthatóvá kell válnia a mindennapi életben. Így érkezünk el egy olyan helyzethez, amikor a keresztyén ember színt vall, mert nemcsak a gondolkodására, hanem az életére is ráüti a szeretet pecsétjét. Béírja azt „*szívének táblájába*”! (Péld 3,3) Másképpen szólva, szívébe vési. Ez teszi hitelessé a keresztyén embert, ezért a továbbiakban azt kérdezzük,

miként válik ez láthatóvá? Biblikusan kérdezve: a gyakorlatban az ember *miként szánhatja oda magát élő, szent és Istennek kedves áldozatul az ő okos istentiszteletekért?* (Róm 12,1) Ez bizony hozzátartozik szervesen az új paradigmához, a krisztusi életgyakorlat modelljéhez, s hamarosan elvezet a keresztyén értékek világába.

Mi lett a törvénnyel az evangélium korszakában?

Eljutottunk az ószövetségi Törvénytől annak betöltéséig, a szeretet új parancsolatáig. A bibliai tanítás ennek az új szemléletnek a kialakítására összpontosítja minden erejét. Számptalan helyen olvassuk ennek szavakba öntött formáját, máskor pedig példákkal, hasonlatokkal, példázatokkal, tanulságos és élethű történetek segítségével tanít bennünket eme új szemlélet befogadására. Ezt maga Jézus is szorgalmazta, és bármelyik idevágó tanítását is nézzük, mindegyik háttérben a kettősen egy parancsolat áll: szeresd az Urat és szeresd felebarátodat (Mt 5,21–48). Ez jelenti az új és merőben más világot, más életfelfogást és életvitelt, amelyről abban az időben mint *Isten országáról*⁸ beszéltek. Ezt az ószövetségi eredetű kifejezést maga Jézus is használta és a farizeusok érdeklődő kérdésére azt válaszolta, hogy „*az Isten országa*

8 Ez egy olyan kulcsfogalom volt abban a korban, amelynek gyökerei az ószövetségi korba, főként a prófétás időkbe nyúlnak vissza, de ami igazából csak Jézus korában „közelített el”, amint Keresztelő János ezt hangsúlyozta (Mk 1,15; Mt 3,2). Az Isten országáról szóló tanítások, példázatok, hasonlatok sokasága található a Bibliában, amelyek mind alkalmasak a Jézus által szorgalmazott új szemlélet felmutatására.

közöttetek van” (Lk 17,21). Tehát nem egy távoli jövőben megvalósítandó feladatról van szó, nem egy boldog aranykor valamikori beköszöntéről, hanem a jelenkorban megélt közösségi élethelyzetről. Ő egy olyan új környezetről beszélt, amelyben a szeretet új törvénye, illetve arany szabálya szerint alapjában megváltozik az embernek embertársaihoz való viszonya. Miképpen Jézus mondta a tanítványainak: *„közöttetek pedig nem így lesz”* (Mk 10,43). De maga a Hegyi beszéd néven ismert evangéliumi történet és az azt követő nagyon gyakorlati példák mutatják, hogy Jézus mennyire új szemléletet fog képviselni. Több tíz versen át csak ezt halljuk konkrét példakkal illusztrálva: *„Hallottátok, hogy megmondattok a régieknek, (...) én pedig azt mondom nektek!”* (Mt 5,21–48) Éppen azért, mert a szeretet új szabálya mint a közösséget egybetartó, szabályozó, de magasabb rendű szellemiség immár magába foglalja és helyére teszi az egész Törvényt és a prófétákat (Mt 7,12). Azoknál több! Mai tudományos nyelven, a szeretet új parancsolata teljesen felülírja, s ezzel relativizálja az egyébként sokra becsült Tórát. Amint korábban már említettük: azt helyén kezeli, illetve annak érvényességi körét behatárolja. A Törvény tehát nem szűnik meg, de van helyette egy átfogóbb, általánosabb szabály, egy magasabb szintű rend, mégpedig a szeretet parancsa, amely immár lelki törvény. Ezt Pál apostol magyarázza meg részletesen és összegzi is: *„Most azonban (...) megszabadultunk a törvénytől, úgyhogy az új életben a Lélek szerint szolgálunk, nem pedig az Írás betűje szerint, mint a régiben!”* (Róm 7,6) A Törvénytől való megszabadulás nem jelenti annak félretételét vagy elvetését,

hanem szerepének másként történő értelmezését. A Törvény tehát megmarad, de más lesz a funkciója. Végül is Jézus közvetlen és közvetett tanítványaitól még többet tudunk meg arról, mit is jelentett ez az új szemlélet a keresztyének fölfogásában és mindennapi életében.

A keresztyén értékekről a Szentírás tükrében

Azokat a bibliai megnyilatkozásokat, amelyek az említett jézusi új tanításokat, sőt ezt az egész új szemléletet konkretizálva néven nevezik, *keresztyén értékeknek* szokás nevezni. Az ezeket föltáró sok-sok bibliai hely közül csupán néhányat emelünk ki, a többi megismerését rábizzuk az Olvasóra. Beszéljenek tehát a Szentírás igéi, amelyekhez aligha szükséges magyarázatot fűzni. Olyan bibliai idézeteket fogunk olvasni, amelyek mindegyike az ún. *keresztyén értékeket* tárja eléink más-más formában és különböző oldalról megközelítve.

Előre vesszük a Római levél apostoli intelmeit, amelyből csupán kiragadunk néhány sort:

„A szeretet ne legyen képmutató. Iszonyodjatok a gonosztól, ragaszkodjatok a jóhoz, a testvérszeretettel legyetek egymás iránt gyengédek, a tiszteletadásban egymást megelőzők, a szolgálatkészségben fáradhatatlanok, a lélekben buzgóok: az Úrnak szolgáljatok. A reménységben örvendeztetek, a nyomorúságban legyetek kitartók,

az imádkozásban állhatatosak. A szentekkel⁹ vállalatok közösséget szücségeikben, gyakoroljátok a vendégszeretetet. Áldjátok azokat, akik üldöznek titeket; áldjátok és ne átkozzátok. Örüljétek az örülőkkel, sírjátok a sírókkal. Egymással egyetértésben legyetek, ne legyetek nagyratörők, hanem az alázatosakhoz tartsátok magatokat. Ne legyetek bölcsök önmagatok szerint. Ne fizessetek senkinek rosszal a rosszért. Arra legyen gondotok, ami minden ember szemében jó. Ha lehetséges, amennyire tőletek telik, éljétek minden emberrel békeségben. (...) Ne győzzön le téged a rossz, hanem te győzd le a rosszat a jóval.” (Róm 12,9–21)

Már korábban is idéztünk belőle, de most a teljes szövegkörnyezetében olvashatjuk Pál apostolnak a törvény betöltésére vonatkozó lényegi értelmezését:

„Senkinek se tartozzatok semmivel, csak azzal, hogy egymást szeressétek; mert aki a másikat szereti, betöltötte a törvényt. Mert ez a parancsolat: „ne paráználkodj, ne ölj, ne lopj, ne kívánd a másét”, és bármi más parancsolat ebben az igében foglalható össze: „Szeresd felebarátodat, mint magadat!” A szeretet nem tesz rosszat a felebarátnak. A szeretet tehát a törvény betöltése.” (Róm 13,8–10)

Pál azokhoz is szól, akik még nem találtak rá a Krisztuskövető élet értékeire, vagy esetleg már elhagyták azokat. Sőt, beszél olyanokról is, akiknek „eltompult az erkölcsi érzékük”

9 A „szentek” kifejezést nem a mai megszokott értelemben, tehát például a római egyház által szentté avatott személyekre kell érteni, hanem úgy, amint azt Pál apostol is értette. Pál hétszer említi ezt a szót és a keresztyén gyülekezet tagjait nevezi szenteknek.

és mindenféle tisztátalanságra adták a fejüket. Azt mondja a gyülekezet tagjainak, hogy ti nem így tanultátok a Krisztus-követő élet értelmét. Kéri a keresztyéneket, hogy általában is hagyják el a régi életmódot és öltözzék fel az új embert. Ezt az Efézusi levelében találjuk:

„Ezt mondom azért és lelketekre kötöm az Úrban: többé nem élhettek úgy, ahogyan a pogányok élnek hiábavaló gondolkodásuk szerint. Az ő elméjükre sötétség borult, és elidegenedtek az Istennek tetsző élettől, mert megmaradtak tudatlanságukban, és megkeményedett a szívük. Mivel erkölcsi érzékük eltompult, bujálkodásra adták magukat, mindenféle tisztátalanságot művelve mohóságukban. Ti azonban nem így tanultátok Krisztust; ha valóban úgy hallottatok róla, és kaptatok felőle tanítást, ahogyan az megvalósult Jézusban: vessétek le a régi élet szerint való őmbert, aki csalárd és gonosz kívánságok miatt megromlott; újuljatok meg lelketekben és elmétekben, öltözzétek fel az új embert, aki Isten tetszése szerint valóságos igazságban és szentségben teremtett. Ezért tehát vessétek le a hazugságot, és mondjátok igazat, mindenki a felebarátjának, mivelhogy tagjai vagyunk egymásnak. (...) Semmiféle bomlasztó beszéd ne hagyja el a szátokat, hanem csak akkor szóljatok, ha az jó a szükséges építésre, hogy áldást hozzon azokra, akik hallják. (...) Minden keserűség, indulat, harag, kiabálás és istenkáromlás legyen távol tőletek minden gonosszággal együtt. Viszont legyetek egymáshoz jószomszédok, irgalmasok, bocsássatok meg egymásnak, ahogyan Isten is megbocsátott nektek Krisztusban. (Ef 4,17–25.29.30–32)

Vannak az apostoli tanításban ennél keményebb mondatok is, amelyek a természetellenes nemi életre vonatkoznak. Nem mehetünk el ezek mellett szó nélkül, különösen is korunkban, amikor ezekben a kérdésekben is az egyháznak világos beszéddel kell a nyilvánosság elé állni. Pál ugyanis határozottan kárhoztatja azokat, akik – felborítva a teremtési rendet – a férfi és nő közötti természetes nemi élettől eltérő szexuális életet élnek, beleértve a homoszexualitást is. Az apostol ezt máshol „tisztátalanságnak” és „bűnös szenvedélynek” nevezi (Kol 3,5). Az apostol Gamáriel lábainál megtanulta jól a Mózes által hozott szigorú tisztasági rendelkezéseket, mely szerint *„ha valaki férfival hál úgy, ahogyan asszonnyal szoktak hálni, mivel utálatosságot követtek el mindketten, halállal lakoljanak!”* (3Móz 20,13) Ezt nem feledve, Pál is kemény véleményt fogalmaz meg, amikor a római gyülekezet tagjait tanítja, negatív példát hozva fel azokra az emberekre, akik az Isten dicsőségét felcserélték a mulandó földi dolgok tiszteletére. Ekkor iktatja közbe az alábbiakat:

„Ezért kiszolgáltatta őket Isten gyalázatos szenvedélyeiknek: mert asszonyaik felcserélték a természetes érintkezést a természetellenessel, ugyanúgy a férfiak is elhagyták a női nemmel való természetes érintkezést, és egymás iránt ébredt vágy bennük: férfiak férfiakkal fajtalanokodnak, de el is veszik tévelygésük méltó büntetését önmagukban.”
(Róm 1,26–27)

Nagyon szép szavakkal ír viszont Pál a Filippibeli gyülekezet tagjainak és felsorol jó néhány olyan dolgot, amelyek a keresztyén ember erényes tulajdonságait jelenítik meg és

egyenesen következnek az evangélium tanításából. Itt ezért említheti a „tisztességes” és „tisza” szavakat mint pozitív példákat, amelyek követésre méltóak, ráadásul ezeket nagyon szép himnikus gondolati környezetbe helyezi:

„Semmiért se aggódjatok, hanem imádságban és könyörgésben mindenkor hálaadással tárjátok fel kéréseiteket Isten előtt; és Isten békessége, mely minden értelmet meghalad, meg fogja őrizni szíveteiket és gondolataitokat Krisztus Jézusban. Egyébként pedig, testvéreim, ami igaz, ami tisztességes, ami igazságos, ami tiszta, ami szeretetre méltó, ami jó hírű, ha valami nemes és dicséretes, azt vegyétek figyelembe! Amit tanultatok és átvettetek, hallottatok és láttatok is tőlem, azt tegyétek, és veletek lesz a békeség Istene.” (Fil 4,6–9)

Egy olyan gyülekezethez is van üzenete az apostolnak, amelyben különböző nemzetiségű emberek alkotják a közösséget, amelyben nem lehet tökéletesen alkalmazni a zsidó Törvényeket, de a szeretet törvényét igen. Itt látszik igazából, hogy a keresztyénség mennyire másként gondolkodik a Törvény által szigorúan szabályozott életű zsidó közösséghez képest. Azt mondja nekik: *„Itt már nincs többé görög és zsidó, körülmetélt és körülmetéletlen, barbár, szkíta, rabszolga vagy szabad, hanem minden és mindenekben a Krisztus.”* (Kol 3,11) A továbbiakban aztán meleg hangon szól hozzájuk arról, miként rendezzék az egymás közötti kapcsolataikat:

„Mint Istennek szent és szeretett választottai, öltsetek magatokra könyörületes szívet, jóságot, alázatot, szelídséget, türelmet. Viseljétek el egymást, és bocsássatok meg

egymásnak, ha valakinek panasza volna valaki ellen: ahogyan az Úr is megbocsátott nektek, úgy tegyetek ti is. Mind ezek fölé pedig öltsetek fel a szeretetet, mert az tökéletesen összefog mindent. És Krisztus békessége uralkodjék a szívetekben, hiszen erre vagytok elhívva az egy testben. És legyetek háládatosak. Krisztus beszéde lakjék bennetek gazdagon úgy, hogy tanítsátok egymást teljes bölcsességgel, és intsétek egymást zsoltárokkal, dicséretekkel, lelki énekekkel; hálaadással énekeljétek szívetekben Istennek.”
(Kol 3,12–16)

Az pedig, ahogyan Pál meleg hangon szól a keresztyén családi közösségről, a maga korában egészen újszerű volt, ugyanakkor időszerű üzenetet hordoz a mi korunkban is. Azt semmiképpen nem várhatjuk el, hogy a családról mint bármely társadalom alapsejtjéről részletes értekezést nyújtson az apostol. Viszont alapvető dolgokat leír a szülők és gyermekek szeretetkapcsolatáról, sőt még a családhoz tartozó szolgák vagy rabszolgák magatartásáról is. Ezt a kor meg is kívánta. Itt tehát nem a keresztyén házasság lényegének kifejtéséről van szó, mert azt máshol már megtette (Ef 5,31–33), az viszont természetes élethelyzet itt is, hogy a házasságot egy férfi és egy nő alkotja, s így jön létre a család. Ha valahol ez nem így van, az nem természetes, illetve egyenesen természetellenes, ezért az valami más fogalmi meghatározás alá esik.¹⁰ Pál az imént említett lelki közösség, vagy szeretet-

10 Korunkban ezt sokan nem fogadják el, sőt vitatják, mert ők maguk akarják meghatározni a család lényegét. Ám tegyék, de ne nevezzék családnak azt, ami eredendően nem az. Helyette keressenek a „természetellenes jelenség” számára valamilyen másik fogalmat. Mi azt valljuk, s ezt bibliai alapon tesszük hittel, hogy a házasságot Isten szerezte.

közösség általános szabálya után említi nyomban a családra vonatkozó keresztyén tanítását:

„Ti asszonyok, engedelmeskedjete a férjetekeknek, ahogyan illik az Úrban. Ti férfiak, szeresséte feleségeteket és ne legyetekek hozzájuk mogorvák. Ti gyermekek, fogadjatek szót szüleitekeknek mindenben, mert ez kedves az Úr előtt. Ti atyák, ne bánjatek keményen gyermekeitekekkel, nehogy bátortalanokká váljanak. Ti szolgák, engedelmeskedjete mindenben test szerint való uratoknak, nem színből szolgálva, mint akik embereknek akarnak tetszeni, hanem jó szívvvel, az Úr félelmében. Bármít tesztek, szívesen cselekedjete, mint akik az Úrnak és nem embereknek szolgálatában álltok. Hiszen tudjátok, hogy ti az Úrtól vesztek az örökség jutalmát: ti az Úr Krisztus szolgálatában álltok, s aki vétkezik, vétkének büntetését tőle veszi, és nála nincs személyválogatás.” (Kol 3,18–25)

Amit keresztyén értékeknek szoktunk nevezni, azok feltétlenül a Krisztusban nyert új életből fakadnak, de minduntalan előjön az a gondolat is, hogy bizony ezt az új életszemléletet az új törvény, a szeretet krisztusi szabálya alakította ki, amely a régi Törvénnyel szemben másképpen rendezi az ember sorsát. A szeretet szabályát is lehet törvénynek nevezni, de ez már új törvény a Krisztus Jézus parancsa szerint, azaz a lényegét illetően lelki. Azért lelki, mert a Krisztus Lelke munkálja azt az emberben, így több, mint amit az ember tudna kialakítani a saját gondolatai szerint, miként ezt az apostol kifejti a Római levélben. A Galáciabeli gyülekezetnek írt levelében Pál a keresztyén értékeket már egyenesen a

Lélek gyümölcseinek nevezi. De vajon mit mond arra nézve, hogy az új szabályok, az új értékek nem nevezhetők-e szintén valamilyen „törvénynek”? Ezeket egyáltalán bele lehet-e foglalni valamilyen törvényi keretbe, vagy gondolati rendszerbe? Az apostol szerint nem, mert itt már elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amelynél magának a keresztyén embernek kell döntenie az evangéliumi szabadság szerint.

„Intelek titeket: a Lélek szerint éljétek, és a test kívánságát ne teljesítsétek. Mert a test kívánsága a Lélek ellen tör, a Léleké pedig a test ellen, ezek viaskodnak egymással, hogy ne azt tegyétek, amit szeretnétek. Ha pedig a Lélek vezet titeket, nem vagytok a törvény uralma alatt. A test cselekedetei azonban nyilvánvalók, mégpedig ezek: házasságtörés, paráznaság, tisztátalanság, bujálkodás, bálványimádás, varázslás, ellenségeskedés, viszálykodás, féltékenység, harag, önzés, széthúzás, pártoskodás, irigység, gyilkosság, részeskedés, tobzódás és ezekhez hasonlók. Ezekről előre megmondom nektek, amint már korábban is mondtam: akik ilyeneket cselekszenek, nem öröklik Isten országát. A Lélek gyümölcse pedig: szeretet, öröm, békeség, türelem, szívesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás. Az ilyenek ellen nincs törvény.” (Gal 5,16–23)

A Lélek szabadsága szerint

Amint látható, maga Pál is érzi, hogy használnia kell a *törvény* szót, de már egészen más értelemben. Sőt, azt mondja, hogy a keresztyén értékeket, illetve a keresztyén

életszemléletet ugyan meg lehet szavakkal ragadni, valamiképpen ki lehet fejezni, vagy le lehet írni, de nem lehet tételesen „törvénybe” foglalni, mert ezek már lelki dolgok. A Törvénynek is megvolt és megvan a jelentősége, de a régi értelmezésen már túlléptünk, azt meghaladó eredményre jutottunk a szeretet „új törvénye” által. A szeretet mindent elfedez, mindent felülír. Mindezek ellenére ez az „új törvény” nem jelenti azt, hogy az embert újból valami zárt világba helyeztük volna bele, azaz belezártuk volna a saját maga alkotta világba, sőt ellenkezőleg, a szeretet törvénye annyira a Lélek ereje szerint működik, hogy a régi Törvényhez képest sokkal nagyobb szabadságot eredményez az ember számára. Tehát – személyes hangnemre váltva – nem a törvény előírásaihoz görcsösen ragaszkodva cselekszem, mert akkor lényegében egy zárt világba kerülve csak emberi teljesítménnyel akarom megoldani az életem problémáit, s ilyenkor legtöbbször nem találok a kiutat, hanem a Krisztusban nyert szeretet-szabályt alkalmazva a Lélek szabadsága szerint igyekszem dönteni, s ilyenkor egy nyitott világot találok magam előtt és magam körül. Tehát itt már „felnőtté” váltam, „szabaddá” lettem, nekem kell döntenem, nekem kell alkalmaznom szabad lelkiismerettel a szeretetből fakadó szabályokat. Másként fogalmazva, személy szerint nekem kell megvalósítanom a keresztyén értékeket, nem pedig állandóan a törvény betűit figyelmem, s annak pontosan eleget téve boldognak és megelégedettnek gondolni magamat. Ennél többről van szó, mert ha szükséges, akkor a szeretet szabálya szerint még a törvényen túl is, vagy azon felül is a jót, az igazat,

a szépet, a hűséget, a szelídséget, a béketűrést, a becsületet kell választanom. „A betű megöl, a Lélek pedig megelevenít!” (2Kor 3,6) Ezt az apostol máshol is és másként is kihangsúlyozza: „Álljatok meg hát abban a szabadságban, amelyre Krisztus felszabadított és ne tőrjétek, hogy megint szolgaság igájába fogjanak titeket.” (Gal 5,1) Nem a Törvény által vagy a Törvény foglyaként kell tehát keresnem az Isten előtti igaz voltomat, hanem a Lélek szabadságával keresni a krisztusi szeretetparancs gyakorlati megvalósítását, mert „Krisztus Jézusban sem a körülmétkedés nem számít, sem a körülméletlenség, hanem csak a szeretetben munkálkodó hit!” (Gal 5,6) Aztán így folytatja az apostol: „Szabadságra vagytok elhívva atyámfiai, de ne legyen ez a szabadság ürügy a test számára, hanem szeretettel szolgáljatok egymásnak.” (Gal 5,13)

A keresztyén szabadság lényege

Hogyan értelmezhető a keresztyén szabadság? Eredendően volt egy vallási eredetű Törvény, amely Isten népét, a választott népet összetartotta, egybekovácsolta, rendet biztosított közösségi élete számára. A gyakorlati élet azonban a bő ezer év alatt megannyi kiegészítést tett szükségessé, s e fáradozás révén a törvényi előírások még inkább bővültek a századok során, úgyannyira, hogy a hívő zsidó ember szinte bezárta magát ebbe a maga alkotta bonyolult világba. De a vallásos zsidó ember azt is hitte, hogy ezek a törvények mind Istentől származnak, ezért halálosan pontosan meg kellett

azokat tartania. A valóság azonban mást mutatott, mert – gyarló emberek lévén – a szigorú előírásokat nem tartották meg a maguk teljességében, vagy pedig már nem is igen lehetett azokat betartani a rendkívül bonyolulttá vált történelmi-társadalmi helyzetük miatt. Pál figyelmezteti is őket, hogy ilyenkor az Isten ellen vétkeznek, mert éppen azokat a törvényeket hágják át, amelyeket isteni eredetűnek hisznek (Róm 1–2). Rengeteg olyan elem került ugyanis ebbe a törvényrendszerbe, amelyet maguk sem tudtak pontosan értelmezni, vagy újabb és újabb szabályokkal kellett kiegészíteni. Jézus valójában ezt a helyzetet tette rendbe, s formálta egyszerűvé a kettősen egy parancsolat megfogalmazásával: Szeresd az Urat és szeresd felebarátodat! Aki ezt cselekszi, az betöltötte a törvényt, azaz eleget tett annak. Jézus tehát kiszabadítja a hívő embert a törvény rabságából, s egyúttal felszabadítja őt arra, hogy a szeretet új törvényét alkalmazva a Lélek szabadságával élje a mindennapi életét. Itt lehet immár érzékelni azt, hogy a keresztyén szabadság egyszerre jelenti a régi törvények zártóságából való megszabadulást és az új törvények nyitottságára való felszabadulást, mely a krisztusi szeretet-szabály szerinti életet jelenti. Akkor van baj, ha ezt a szabadságot az ember rosszul értelmezi, vagy ha e szabadságból adódó lehetőségekkel rosszul élve átlépi a teremtettségi rend határait. Ez már elvezet az ember erkölcsi felelősségének kérdéséhez, sőt még azon túlra is, amikor az embernek a természethez való viszonyában már rendellenes szabadosság tapasztalható.¹¹

11 Ilyen tekintetben leginkább kirívó példákat az erkölcsi élet területén, a család átértelmezése révén, vagy a természet adta lehetőségek

Maga Jézus tanítja, hogy ha az ember megismeri őt, azaz a „tanítványává” lesz, akkor megismeri a Krisztusban való lét igazságát. Ekkor hangzik el az a nagyon súlyos tanítása, mely szerint „*az igazság szabadokká tesz titeket!*” (Jn 8,32) A keresztyén szabadság tehát egy hallatlanul felszabadult életet jelent, de amint láttuk, nem korlátlan szabadosságot. Nem azt jelenti, hogy most már én mondom meg, mi a jó és mi a rossz, tehát azt cselekszem, amit én személy szerint akarok, hanem ennek a szabadságnak a lényegét a szeretet szabálya és az abból fakadó keresztyén értékek szerint kell értelmezni. Mi több, amikor ezt a szabadságot alkalmazom is, az egész életemet immár a Lélek szabadságának törvénye alá rendelem, mert mindent a jó cselekvésre és az Isten dicsőségére kaptam ajándékként. Ezért a Krisztus érdeméért engedelmesen cselekszem hálából. Ez a lényeg! A keresztyén szabadság tehát egyszerre lehetőség és felelősség a szeretet törvényének betöltésére, egyben a teremtett mindenség őrzésére, benne az ember szolgálatára. Nem tudjuk, hogy József Attila erre a Krisztusban felszabadult életre gondolt-e, de a keresztyén lelkiéletre is érvényes, amit nagyon szépen öntött szavakba a *Levegőt!* című versében: „*Az én vezérem bensőmből vezére! ... Jöjj el szabadság! Te szülj nekem rendet!*”

Végül is a *keresztyén szabadság az emberben szüntelenül zajló dinamikus lelki-szellemi folyamat, melynek során*

korlátainak átlépése kapcsán említhetünk. A Föld kincseinek, energiaforrásainak gátlástalan kihasználása, bizonyos genetikai kísérletek, az ózonpajzs megrongálása, az atomenergia pusztításra használása, a föld termőképességének végtelenségig történő kihasználása stb., amelyekre később még visszatérünk.

az ember megszabadul a törvény zártságából, felszabadul a szeretetben való élet nyitottságára és a szabad akarat szerinti döntésre, egyszersmind elkötelezi magát felelősen és engedelmesen a keresztyén értékek szerinti életre. Az egész dinamikus folyamatot Krisztus ereje fogja át, miként tanítja Pál apostol: „Élek ugyan, de nem én, hanem él bennem a Krisztus! És azt az életet, amelyet most a testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem és önmagát adta érettem.” (Gal 2,20)

MÁSODIK RÉSZ

A KERESZTYÉN TEOLÓGIA ALAPJA ÉS SAROKKÖVE

Elvi szempontok

ELŐJÁRÓBAN. Ebben a fejezetben két alapvető tantételt fogalmazunk meg röviden. A Szentháromság és a feltámadás kérdéséről lesz szó. Mindkettő nehéz problémakör, de nem hagyható el, mert nélkülük a keresztyénség tanítása értelmezhetetlen. Bizonyos tekintetben a teológiai szaknyelvet ilyenkor kikerülni nem tudjuk, ennek ellenére törekszünk az érthető nyelvezettel történő előadásra. Különösen is látszik ez, amikor a szentháromsági tantételt a modern matematika segítségével tesszük érthetőbbé. Két dolog válik különösen is érzékelhetővé. Az egyik, hogy milyen komoly erőfeszítést kellett tennie az egyház tudományának, a teológiának e két tétel megfogalmazásakor, a másik szembetűnő dolog pedig az, hogy mindkét keresztyén alaptétel lényegi szerepet játszott az európai szellemi élet történelmi fejlődésében.

A zsidó nép körében kialakult – már korábban bemutatott – nevelési és oktatási rendszert a keresztyénség igyekezett átvenni, de korántsem sikerült úgy megvalósítania, mint azt a zsidó közösségek gyakorolták, illetve gyakorolják mindmáig. A Krisztus utáni századoktól aztán a keresztyénség és a zsidó vallás külön utakon járt, vallási világuk is másként fejlődött. Hogy miként formálódott tovább, annak részleteibe nem tudunk belemenni. Ennek óriási irodalma van. Úgy tűnik, mintha a zsidó vallási gondolkodás és gyakorlat önmagába visszahúzódva élte volna tovább a saját életét. A keresztyénség ugyanakkor egyházazá szerveződött, s bár eredeti szándéka szerint nem akart új vallás lenni, saját szervezeti formája mégis azzá tette. Gondolatvilága viszont, hatalmas áradatával, az apostolok fáradozása révén elindult minden égtáj felé. Európa először Pál apostol missziói munkája révén találkozott a keresztyén evangéliummal. Pál apostol egy olyan képességű ember volt, aki teológusként képes volt Európa szellemi arcát megváltoztatni. Ezt szeretnénk jobban érteni. Előbb röviden áttekintjük a keresztyén tanítás alapját, a szentháromsági istenértelmezést, ezt követően pedig megnézzük, milyen szegletköre épült fel a keresztyén teológia. Ennek ugyanis meghatározó szerepe volt a görög–római kultúrával való találkozásakor, s e kettő együtt alapvetően formálta Európa szellemi arculatát kétezer éven át.

A szentháromsági hit – modellváltás

Említettük korábban, hogy az ószövetségi zsidó emberek számára milyen lényeges volt az a sarkalatos szemléletváltás, amely az ő monoteizmusukban nyilvánult meg. Ez az egyistenhit volt az alapja minden további tanításuknak. Amint láttuk korábban, az Isten „egy-voltáról”, létének kizárólagosságáról szóló kívánalom már megjelent a Tízparancsolatban is, de a későbbi századok prófétái, papjai és tanítói is mindig igyekeztek szigorúan az egyistenhíthez igazítani valamennyi tanításukat és döntésüket. Az Isten *egy-voltáról*, *egységéről* szóló tanítás elengedhetetlen feltétele lett a zsidó vallási tudatnak. Mármost a keresztyénség ezt vitte tovább. Őrizte a zsidó monoteista örökséget, az istenértelmezést azonban kiszélesítette és magasabb szellemi szférába helyezte, mégpedig úgy, hogy kiterjesztette azt a szentháromsági fölfogás felé. Ez a trinitástanban öltött testet. E tan tisztázta az isteni személyek egymáshoz való viszonyát, nehogy a monoteista szemléletű keresztyéneket triteista vádakkal illessék.

A „teológia” szót a keresztyénség a görög tudományból vette át és kisajátította azt a maga tudományának megjelölésére. Udvarias kifejezéssel élve, keresztyén tartalommal töltötte meg: krisztianizálta. Az első századok egyházi íróinál látjuk, különösen is az egyházatyáknál, hogy a teológián belül rendkívüli erőfeszítéseket tettek a keresztyénség tanainak világos értelmezése terén. Ezek között egyik legjelentősebb volt a trinitástan. Ez nemcsak a tévtanításokkal szembeni védekezés miatt történt, hanem egyben számadás is volt a

nyilvánosság előtt a hitükről. A keresztyén felfogás a Biblia alapján Isten három létformáját különbözteti meg, mégpedig az Atya, a Fiú és a Szentlélek személyében. Ezt nem volt könnyű érteni, még a keresztyéneknek sem. A Biblia is említi a három személyt együtt, de nem ad magyarázatot arra, miként kell ezt érteni.¹² Az első keresztyének számára a Szentháromság természetes ismeret volt, később azonban belátták, hogy ezt nekik meg kell fogalmazniuk, illetve érthetővé kell tenniük. Sok-sok vita előzte meg a trinitástan és több más tanítás végső formába öntését, míg végül teológiai fáradozásuk csak a 4. századra ért be. Még a *kánon* kialakulása sem segített sokat, mert a Biblia nem tanok gyűjteménye, hanem a tanúk bizonyágtétele. Így egyre sürgetőbbé vált a három isteni személy viszonyának tisztázása. *Unus est Deus in essentia, trinus in personis* – foglalták össze az egyházatyák ezt a tantételt.¹³ Isten tehát lényegét tekintve egy, személyében három. Ők is jól tudták, hogy nem lehet a trinitást tökéletesen visszaadni az ember nyelvi kifejezőereje segítségével, de ezt a tömör mondatot találták a leginkább elfogadhatónak. Ami pedig a részleteket illeti, az okozta a legnehezebb gondolati problémát, miként értelmezzék a Szentírásnak ezt

12 A Biblia természetszerűen említi együtt az Atya, a Fiú és a Szentlélek szentháromsági személyeket. Jó néhány esetben együtt található a három személy, még többször olvashatunk a három személyből kettőt együtt. Ezért volt szükség a trinitástan megfogalmazására, a három személy egymáshoz való viszonyának értelmezésére.

13 Nem tudjuk, ki fogalmazta meg ebben a formában. A keresztyén teológiai irodalom így őrizte meg az első századok óta. Egyébként a trinitás értelmezése a korabeli teológusok számára is nehéznék bizonyult, s erre nézve sok-sok vita eredményeképpen született megnyugtató tanítás.

a kijelentését: *Krisztusban „lakozott az istenségnek egész teljessége”* (Kol 1,19 és 2,9). Az első keresztyén teológusok alapjában véve okosan oldották meg ezt a kérdést és a lehető legszínvonalasabb magyarázatot adták rá. Különösen is értékes az Athanasius neve alatt fennmaradt hitvallás, mely az *aequalitas* fogalmára építi logikus okfejtését. *„Egy tehát az Atya, nem három az Atya: egy a Fiú, nem három a Fiú: egy a Szent Lélek, nem három a Szent Lélek. És ebben a háromságban semmi sincs előbb való, vagy utóbb való: semmi sincs nagyobb vagy kisebb. Hanem mind a három személy együttörökkévaló és együttegyenlő.”*¹⁴ Később is voltak próbálkozások a Szentháromság titkának értelemmel történő magyarázatára.¹⁵ Miként az Ószövetség népe számára fontos volt az egyistenhit, az Újszövetség népe, azaz az egyház számára viszont a trinitástan lett minden tanítás alapja. A monoteizmusnak egy magasabb szintű értelmezéséről van szó. Ezért nem szabad csodálkoznunk azon, hogy valamennyi keresztyén teológiai fáradozás előreteszi a Szentháromság értelmezését. Ennek fontosságát, illetve súlyát a Hegel által kétszáz évvel ezelőtt megfogalmazottak bizonyítják talán a legvilágosabban és legtömörebben: *„A keresztyén vallásban (...) isten mint szellem van kinyilatkoztatva: a szellem először is atya, hatalom, elvont általános, amely még be van burkol-*

14 A reformátusok által használt fordításból idéztünk néhány sort. *A Magyarországi Református Egyház Hitvallási Iratai. A Második Helvét Hitvallás.* Függelék. Budapest, MORE Zsinati Iroda, 1965, 201. A fordítást készítette Nagy Barna.

15 Egyik leginkább ismert magyarázat az ún. *trinitárius perichorézis*, amely arra épít, hogy a szentháromsági személyek egymásba áthatnak, átjárnak.

va, másodsor tárgy a maga számára, önmagának mása, magában kettéváló, a fiú. Ez a mása önmagának azonban éppúgy közvetlenül ő maga; tudja magát benne és szemléli magát benne – s éppen ez a magatudás és magaszemlélés harmadszor maga a szellem. Azaz az egész szellem, sem az egyik, sem a másik egymagában. (...) E szentháromságnál fogva áll a keresztyén vallás magasabban a többi vallásnál. Ha ezt nem tartalmazná, akkor lehetséges volna, hogy a gondolat más vallásokban többet találna.”¹⁶ Hegel is úgy érzékelte, hogy a trinitás új modellt jelent a teológiában, amely megőrizte a zsidó monoteizmust és egyúttal – Krisztus inkarnációját figyelembe véve – magasabb szinten fejtette ki Isten lényegét. Alapjában véve Hegel a sajátos filozofikus gondolkodásával – a három isteni személyt a maga triadikus rendszerébe illesztve – próbálja a titkot közelebb hozni az értelem számára. Nagyon komoly szellemi próbálkozás ez is. Úgy tűnik azonban, hogy a trinitás magyarázata azért nehéz, sőt akadozik is, mert mindenki azzal próbálkozik, hogy a három isteni személyt valamiképpen egybeszerkessze, összekovácsolja az értelem és a nyelvezet bravúrával. Mi más utat-módot választunk.

Másként közelítjük meg a dolgot. Mi eleve abból indulunk ki, hogy mindeneget megelőzően létezik a Szentháromság Egy Isten az ő örök létében. Egy hasonlatot alkalmazunk, amelyet a matematika területéről hozunk ide. A 19. században Georg Cantor (1845–1918) hozott új szemléletet a

16 Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1966, 39–40.

matematikába, amikor a végtelen halmazokkal foglalkozva addig nem ismert összefüggésekre lett. Ennek csak a lényegét említhetjük meg, azt is egyszerűsítve. Ő arra jött rá, hogy a végtelen halmazok nem egyformák, különböznek a számosságukban. Vannak olyanok, amelyek „kisebkek” vagy „nagyobbak” a másikkal. Sőt, ennél fogva másként viselkednek, mint a többi. Például vannak olyan végtelen halmazok, amelyeknek bármelyik kis részhalmaza ugyanolyan „nagyságú”, azaz ugyanolyan számosságú végtelen, mint az a halmaz, amelyből kiválasztottuk. Ezt már kissé nehéz felfognunk, de próbáljuk elfogadni, mert így van: a teljes halmaz részhalmaza ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint az alaphalmaz, azaz ugyanolyan végtelen, ugyanúgy teljes. Ezt a gondolatot vegyük most kölcsön és térjünk vissza a trinitás három isteni személyéhez, akik mindhárman rendelkeznek az isteni teljességgel, végtelenséggel és tökéletességgel.

Kérdezzük: miként lehetséges a három személyt külön-külön is fölruházni mindig ugyanannak az egy Istennek a tulajdonságaival? Mit jelent az, hogy Krisztusban lakozott az istenségnek egész teljessége? (Kol 1,19 és 2,9) Hogyan értette ezt Pál apostol? Ezt is csak egy komoly szemléletváltással lehet magyarázni, miként az a tudományok fejlődésében is gyakran megtörténik. A teológiában is megtehetjük, legalább is e sorok írója ezt tette és tanítványainak így magyarázta. Nem az egyes személyekből, azaz nem külön-külön az Atyából, a Fiúból és a Szentlélekből kell kiindulni és azokat valamilyen módon Szentháromsággá egybeszerkeszteni az értelem

segítségével, miként azt korábban tették, hanem fordítva, az egy Isten teljességéből kell kiindulni és azután értelmezni az egyes személyek isteni teljességét. Azzal kell tehát kezdenünk, hogy mindeneiket megelőzően, *prae-eminens* módon van a Szentháromság Egy Isten, s ő jelenti ki magát mint isteni teljesség az Atyában, mint isteni teljesség a Fiúban és mint isteni teljesség a Szentlélekben. Ha ez a metaforikus szemléltetés segíthet bennünket, akkor kitűnően alkalmas erre Cantornak az abszolút végtelen halmazokra vonatkozó gondolata.¹⁷ Az Egy isteni teljesség benne lehet a Fiúban úgy, hogy a Fiú is rendelkezik az isteni teljességgel és hasonlóan a másik két személy esetében is, ugyanakkor nem csorbul a szentháromsági létben élő Egy Isten teljessége sem. Ez a monoteizmusnak egy magasabb szintű értelmezése, amely alapján véve megvolt a keresztyén gondolkodásban, mert a Bibliában ennek számos nyomát találjuk, de nem született egy olyan magyarázat, amely plasztikusan világosabbá tette volna ezt az isteni titkot. Íme, a matematikai halmazelmélet eszközül használva sokkal fölfoghatóbb kép tárul elénk a trinitás titkáról. Hangsúlyozzuk, hogy ez csupán metafora, de sokkal közelebb visz bennünket a bibliai kijelentéshez, mert nem nyelvi bravúrral, még kevésbé az emberi értelem erőfeszítése révén próbáljuk összekovácsolni a trinitást, hanem a *prae-eminens* módon létező Szentháromság Egy Istenből indulunk ki, amit viszont a Biblia egyértelműen tár elénk. Ezt

17 Vö. Gaál Botond: *A zárt világ felnyitása*. Debrecen, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE, 2007, 85–92. A fenti gondolatok részletes kifejtését ezeken az oldalakon találjuk, de korábban is találunk rá utalásokat.

azért hoztuk ide, mert lényegében a trinitástan megfogalmazásával egy olyan alaptétel került a keresztyén tanítás élére, amely ténylegesen is biztosította a keresztyén gondolkodás koherenciáját és nyitottságát. A nyitottsága abban van, hogy a trinitárius istenértelmezés nemcsak általában a vallásokhoz képest, hanem a zsidó monoteizmushoz képest is egy gondolati modellváltást jelentett a keresztyén teológiában, s általa sokkal inkább érthetőbbé vált a Szentírásban adott kijelentés sok-sok üzenete, mely által kifejlődhetett egy hatalmas teológiai gondolati rendszer: a keresztyén egyház tudománya.

Az alap sarokköve: a feltámadás evangéliuma

A keresztyén hit számára a feltámadás ténye a legmélyebb titok. Erről a titokról szólni kell, még ha összefoglalóan is, de el kell menni az emberi értelem erejének végső határáig. Anynyira meghatározó és alapvető tanítása a keresztyénségnek a feltámadásról szóló örömszó, hogy méltán említik úgy, mint *articulus stantis et cadentis ecclesiae*, azaz egy olyan alaptétel, amelyen áll vagy bukik az egyház egész tanrendszere. Amikor Pál apostolt erről kérdezték, határozottan és világosan válaszolta: „*Ha pedig Krisztus nem támadott föl, hiábavaló a ti hitek.*” (1Kor 15,17) De nem sokkal később egy hitvalló örömhírral folytatta: „*Ámde Krisztus feltámadott a halottak közül.*” (1Kor 15,20) Ezt nevezik sarokkönek. Amikor megvan a ház alapja, abban legfontosabb tartóelem a szegletkő. Eme hasonlat szerint a szegletkő vagy sarokkő maga a feltámadott Úr Krisztus!

A Húsvét titkát nem könnyebb érteni, mint azt, hogy Isten a világot a semmiből teremtette. Azért van ez így, mert maga a teremtett mindenség létrejötte is a Krisztus-hit felől érthető meg. János evangélista ezt így fejezi ki: „Nélküle *semmi sem lett, ami lett!*” (Jn 1,3) Pál apostol is magyarázza ezt tömören: „*Mert őbenne (...), általa és reá nézve teremtetett minden*” (Kol 1,16). Az efézusi gyülekezethez pedig ezt írja: „*Áldott az Isten, a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak Atyja, aki (...) őbenne [azaz Krisztusban] kiválasztott minket magának már a világ teremtése előtt...*” (Ef 1,3–4) Ebből nagyon súlyos következtetésekre juthatunk: először feltételezni a világ valóságát és utána kérdezni azt, hogy létezik-e Isten, keresztyén nézőpontból teljesen értelmetlen. Ugyanis a keresztyén tanítás számára minden azzal kezdődik, hogy Isten a Jézus Krisztusban volt. Pál apostol is ezt értette meg a megtérésekor. Már itt látszik, hogy Karácsonykor előrevetül a Húsvét üzenete. A testet öltés a kereszt fájdalmas tényébe torkollik, a halált követi a feltámadás, a feltámadás pedig az örökélet¹⁸ záloga. Ez az a pont, amikor újra és újra csak annyit mondhat a hívő ember: Isten a teremtett mindenség sorsát a Jézus Krisztusban rendezte el! Ez van a szentháromsági gondolat mélyén is.

Rége óta a hívő zsidó ember nagyon vágyakozott arra, hogy saját szemével meglássa és megismerje Istenét, s így sóhajtozott: „*bárcsak meghasítanád az egeket és alászállnál!*”

18 Az „örökélet” kifejezést szándékosan írom egybe, amit az a többletjelentés indokol, hogy keresztyén értelmezésben itt nem a földi élet időbeni végtelen meghosszabbításáról van szó, hanem arra a világra vonatkozik, ami egy folytatódólagos átmenet az örökletbe.

– olvassuk az Ézs 64,1-ben¹⁹ és a 144. zsoltárban. De Isten nem hasította meg az eget, hanem minden értelmet felülhaladó módon testet öltött a Krisztusban. Itt a paradoxonnak látszó komplementer tények váltak nyilvánvalóvá, mely szerint Krisztus valóságos Isten és valóságos ember volt.

Ez az, amit nem értettek a tanítványok. Ők is még olyan szabadítóban reménykedtek, aki a páskaünnep értelme szerint megváltja Izráelt, azaz fölszabadítja egy boldogabb életre. Az első páskavacsora a szabadulás jele volt, a többi pedig a szabadulásra való emlékezés és a jövőendő szabadítás záloga. Egyszer azonban Isten ismét beleszólt választott népe életébe és olyan eseményben mutatta meg hatalmát, amelyet megint csak nem értettek, még a tanítványok sem. Ugyanis Krisztus kereszthalála azt jelenti, hogy Isten mégiscsak „*meghasítja az eget és alászáll*”, azaz az emberért megalázza magát, méghozzá oly módon, hogy az ember helyére lép a Golgotán. A mindenkori emberről van itt szó. Pál ezt úgy fejezi ki, hogy oda van szegezve a keresztfára a mi adóslevelünk. Minden bűnünk, gyarlóságunk, az egész múltunk! A Krisztussal együtt megfeszítettünk mindnyájan! (Gal 2,20) És ekkor következik újból valami megdöbbentő, mert harmadnapon Krisztus feltámadott, amit aztán végképpen nem értett senki. Nem is próbálták magyarázni. Magyarázat helyett a valóságos tényt írták le, s mind a négy evangélista följegyezte, hogy a sír üres volt. Csak később világosodott meg előttük, hogy Krisztus feltámadásának valóságos

¹⁹ Az igehely a Károli-fordítás szerint Ézs 64,1, az új fordítások szerint Ézs 63,19.

eseményében már egyenesen az emberről van szó, mert annak javaiban az ember részesül. Sarkítva a dolgot: szabad az embernek Isten helyére lépnie, azaz itt már maga a gyarló ember magasztaltatik föl a Krisztus feltámadása által.²⁰ Neki készítetett az az új élet, amelyet Krisztus által kapott ajándékba. Krisztus tehát a tükör, amelyben az ember szemlélheti önmagát.²¹ Másként lát mindent, elsősorban önmagát, mert minden emberi képzeletet felülhaladó módon egy olyan új életet nyer, amelynek ereje és hatása visszagúrkazik a jelenbe. Bár ez is a hit dolga, mégis ezt már kezdték megérteni. Az üres sír értelme kezdett megvilágosodni, amikor Krisztus megjelent a tanítványoknak és még sokaknak. Látták ugyanis, érzékelhető módon, hogy Krisztus ugyanabban a valóságos földi testben támadt fel, mint amely testben élt a kereszthalál előtt, de mégsem teljesen ugyanolyan volt, hanem már mennyei dicsőségében, teljes hatalmában mutatkozott a tanítványok előtt. Ekkor vált nyilvánvalóvá számukra, hogy ennek a földi életnek van folytatása. Nem ez a végső állapota az embernek. Krisztusban tehát egy teljesen új élet jelent meg, amilyen korábban nem volt. Egészen más, mint amit el tudtak képzelni. Pál apostol szerint: „*amit szem nem látott, fül nem hallott, ember szíve meg sem gondolt, azt készítette el Isten az őt szeretőknek.*” (1Kor 2,9) Maga Pál apos-

20 Karl Barth hangsúlyozta ezt nagyon. Vö. Barth Károly: *Kis dogmatika*. Budapest, Országos Református Missziói Közösség, 1947, 98–100.

21 Ez Kálvin találó hasonlata. Vö. *Institutio* III. 24. 4. Kálvin fő műve, az *Institutio Religionis Christianae* 1559-ben jelent meg. Ennek magyar fordítását Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv végezték el: *A keresztyén vallás rendszere I–II.*, Pápa, Ref. Főisk. Könyvnyomda, 1909–1910.

tol, a keresztyéneket üldöző magas műveltségű ember jut el odáig, hogy egyszer csak megérti és megvallja: „*Krisztussal együtt megfeszítettem. Élek ugyan, de nem én, hanem él bennem a Krisztus! És azt az életet, amelyet most a testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem és önmagát adta érettem.*” (Gal 2,20) Ez az új élet azt jelenti az ember számára, hogy van folytatása is, melyről azt olvasuk: a Krisztussal mi is feltámadunk! (Róm 6,1–11) Ennek a módjáról nincs konkrét tanítása a keresztyénségnek, csupán annyit látunk, hogy Krisztus nem beszélt halhatatlanságról, mint a görögök, hanem helyette beszélt örökéletről, amely ennek a földi életnek az átmenetét jelenti az Istennel való folytatólagos létbe.

De mit jelent közelebbről ez az új élet? Mit jelent a Húsvét öröme? Azt, hogy már a mindennapi életben is jelen kell lennie mindannak, amit a feltámadás öröme által Krisztus tanított. Nem a törvény miatt, nem is kötelességből kell cselekednünk, hanem hálából és engedelmségből, mivel Isten kegyelmében és szeretetében részesedtünk. Ez itt az isteni cselekvés csúcsa, a karácsonyi szeretet kiteljesedése és beteljesedése a húsvéti örömhírben!

A feltámadás evangéliuma tehát abban van, hogy az ember számára csodálatos lehetőségek nyíltak meg, az embernek valósággal új létformája keletkezett, amelyet Pál apostol szelíd intése így ad elénk: „*Minden dolgotok szeretetben menjen végbe!*” (1Kor 16,14) Így érthetjük meg, hogy Krisztus feltámadásában az ember magasztaltatik fel, mert Isten arra méltatja, hogy másképpen éljen és dolgozzon,

azaz a szeretet új szabálya szerint, amely felülír minden emberi törvényt, az embert pedig kegyelemből arra indítja, hogy ezt az új életet meg is valósítsa. Az új élet valóságát pedig gyakran csak utólag látjuk meg az eseményekben, miként Händel esetében is történt, aki nagyon mélyen hitt a feltámadás erejében és minden lelki-szellemi ajándékát beleírta a csodálatos *Hallelujába*. Tehetségét és minden szellemi erejét odaáldozta a zene oltárán. Azért, mert hite szerint ő már az új életet birtokolta. Talán az élete vége felől visszafelé tekintve érthetjük meg géniuszát: a halálos ágyán azt kérte, hogy olvassák neki az evangéliumot. De melyiket? – kérdezték tőle. Mire ő ilyen érdekesen fejezte ki magát: „*Pál apostol evangéliumát a feltámadásról.*” Ez az örömmüzenet pedig így szól: „*Ámde Krisztus feltámadt a halottak közül!*” (1Kor 15,20) Valószínűleg ő erre az örömmüzenetre válaszolt már jóval korábban, még ereje teljében, amikor – mint aki új életet nyert – már előre megírta hitvalló válaszát: a csodaszép Áment, ami azt teszi: bizony, ez így van!

HARMADIK RÉSZ

A TUDOMÁNY ÉS A KERESZTYÉNSÉG EGYÜTTES HATÁSA EURÓPÁRA

Az ókortól napjainkig

ELŐJÁRÓBAN. Szeretnénk jobban ismerni mai kultúránkat, ezért először a gyökereknél kutatunk. Az első századoktól kezdve számos helyen ott találjuk a keresztyénség „modellváltásos” szerepét és kitörölhetetlen hatásait, amelyeket mint új szemléletet mintázott bele az európai életbe. A történelemszemléletre, a társadalmi igazságosságra, a kegyességi gyakorlatra, a politika- és jogtudományra, a művészetértelmezésre, a természetszemléletre és még megannyi jellegzetes vonásra gondolunk. Mindezek a szellem mélyén formálódtak kultúraként, tudományként, majd pedig az emberi alkotás révén váltak látható civilizációvá. Mai tudati életünk hátterét képezik. A felsoroltak közül most az egzakt tudományok művelését választjuk ki, amely igen jelentős mértékben meghatározta az európai kultúrát kontinensünkön. Ennek gyökerei ugyanis a keresztyénség új természetszemléletéig nyúlnak vissza. Kérdésünk az: mi jött át a görög–latin–zsidó–keresztyén örökségből és mi lett annak az eredménye? Megkérdezzük erről Augustinust, Ptolemaioszt, Kopernikuszt, Newtont, Maxwellt, Einsteint, Gödelt, Polányit és még sok más tudóst, míg végül helyet adunk a mai keresztyén gondolatoknak is.

Ah ellen tudományt is magába ölelő Római Birodalom betöltötte történelmi küldetését. Hatalmas szellemi örökséget és csodálatos civilizációt hagyva maga után, lehanyatlott, összeomlott. Romjain egyetlen intézmény emelkedett ki a maga szervezett formájával, tanrendszerével és új szemléletével: a keresztyén egyház. Teológiája révén meghatározó szerepet töltött be az európai kontinens szellemi fejlődésében, majd ez lépésről lépésre hatással volt valamennyi földrész társadalmaira. Most azt fogjuk keresni, milyen hatással volt a keresztyénség új természetszemlélete az európai tudományfejlődésre. Lassan érlelődő folyamat ez, de már az első századokban markáns jeleit láthatjuk a későbbi pozitív változásoknak.²²

22 Néhány egyházatyánál, illetve egyházi írónál már egészen korán fölfigyelhetünk a természet iránti érdeklődésre, s ezek nyilvánvalóan tükrözik az új szemléletet. Elegendő megemlíteni a 2. században élt Theophiloszt, a 4. századi két nagy gondolkodót, Athanaszioszt és Baszileioszt, akik valamennyien foglalkoztak Isten teremtői munkájával, azzal a renddel, amelyet a teremtéskor épített bele a természetbe. A 6. századi híres Philopponosz pedig már szembeszáll Arisztotelész-szel és tévesnek mondja a természetmagyarázatát, sőt a fény végtelen sebességéről is beszél. Azt is kifejezésre juttatja, hogy a Teremtő olyan renddel ruházta föl a természetet, amelyet az ember fölfoghat. Láthatjuk tehát, hogy a keresztyénség fölfogása a világról az egész tanrendszerében impliciten hordozta a következményeit, de explicit módon még nem nyújtott teljes kozmológiát. Potenciálisan már megvolt a helyes szemlélet, aktuálisan azonban még nem valósult meg. Közvetett módon már hatott, de közvetlen formában még nem volt elegendő az egzakt tudományok komoly műveléséhez.

A gyökerek

Amikor a keresztyénség kezdett kibontakozni, három jelentős ponton találkozott a hellén tudománnyal, ezek: Platón, Arisztotelész és a sztoicizmus tanai. Axiomatikusan dualista felfogásuk szerint a görögök a valóságot az időtlen eszmékben, ősképekben találták meg. Ez a világ az emberi értelem, a gondolkodás kellő szintje által elérhető volt. Legalábbis a filozófusok számára. Egyesek eljutottak az istenségig, s ezáltal létrehoztak egy szakadékot a természet és az általuk gondolatilag megalkotott „isteni” világ között. A keresztyénség éppen erre mondott nemet, amikor a zsidó-keresztyén monoteizmus révén, valamint az inkarnáció tanításával azt hangsúlyozta, hogy a mindenséget Isten teremtette a semmiből, s így ehhez a teremtett világhoz hozzátartozik a tér, az idő, az anyagi világ és az emberi értelem egyaránt. A nagy filozófusokkal ellentétben a keresztyénség azt képviselte, hogy az értelem segítségével a természetet kutathatjuk, megismerhetjük, felfoghatjuk. Ezzel elkezdődött a görög tudományos gondolkodás helyes kerékvágásba terelése. Itt kezdődött az „európai csoda”! Ez volt az „új”! Azt ma is sokra becsüljük, amit a görög tudomány alkotott, de a keresztyénség új természetszemlélete nélkül a görög tudományból aligha tudott volna kifejlődni a mai európai tudomány. A zsidó-keresztyén monoteizmus pedig azt biztosította, hogy a világnak nincs kétféle, vagy többféle magyarázata. Csak egységes szemlélet által lehet megismerni. Ez mindmáig érvényes. Időközben a keresztyénség kialakította a maga teológiai tanrendszerét,

amelyet megalapozott a *kánon* létrehozásával, és ezzel egy időben kiépítette a maga egyházszervezetét. Megvolt immár a szellemi „korlát” és a működési „keret”. Ezek megalkotásakor viszont a keresztyénség hívta segítségül az antik kultúra vívmányait. Annak fogalmait gyakran átvette és a maga számára új tartalommal töltötte meg. A szervezeti keretek biztosítása dolgában pedig segítségül hívták a politikai szemlélet és a jogtudomány alkalmazható elemeit.

Átmentés Európába: a középkor eleje

Az európai keresztyén középkor átvett a görög tudománytól sok-sok értéket, melyek között volt két különösen értékes darab: a *realitásra törekvés* és a *teleologikus magyarázat*. Kidolgozásuk leginkább Arisztotelésznek volt a fő érdeme.²³ A görög *valóságszemlélet* szerint a jelenségeket a „látszatnak” megfelelően kellett leírni, a második elv pedig mindenben kereste a végocokokat. Századok múltán is e két magyarázati elv egymásba fonódása volt tapasztalható, s ez

23 Szerette volna mindenáron megtudni, micsoda a valóság. Arisztotelésszel lehet sok ponton vitatkozni, lehet őt cáfolni, azért viszont dicsérnünk illik, hogy több filozófustársával együtt ő a valóságot akarta megmagyarázni, leírni, és ebben a törekvésében is nyilvánvalóan törekedett a józan gondolkodásra. Azért mondta, hogy a Föld a világ közepe, mert ezt tapasztalta, ezt látta. Ostobaság lett volna a Napot megtenni centrumnak, hiszen a „látszat” szerint az keringett a Föld körül és nem fordítva. Ezt akarta az ész segítségével érteni. Tudjuk, hogy végül is a világ magyarázatában az emberi értelem segítségével Arisztotelész egy erősen *teleologikus* szemléletet munkált ki, s erre pedig azért volt szüksége, hogy a tapasztalati világot értelmileg megragadja, mégpedig úgy, ahogyan ő azt látta, érzékelte, tapasztalta.

vált a tudományos gondolkodás „vezérfonalává”. Kitűnik ez a dolgok alakulásából: Ptolemaiosz átvette a realitásra törekvést, a keresztyén egyház jó néhány tekintélyes gondolkodója pedig hozzátapadt a teleologikus gondolkodáshoz. Jót akart mindkettő. Olykor eltávolodtak egymástól, máskor pedig szövetségre léptek, s együtt keresték a helyes utat.

Ptolemaiosz érdeme kétségbevonhatatlan. Azt szerette volna érteni minél pontosabban, amit ténylegesen is látott az égbolton. *A valóságot!* Teleologikus vonásokat sem vitt bele elméletébe, csak a „látszatot” írta le. Simonyi Károly jellemezte így: „*megmentette a jelenségeket.*”²⁴ Az ókoriak teleologikus gondolkodása azonban szembetűnő módon bukkant föl Augustinusnál. Az úgynevezett abszolút igazság nála az Istenben valósul meg, s ebből a gondolatvezetéséből világlik ki az ő letagadhatatlanul hellén szellemű *teleológiája*. Eljut odáig, hogy az igazság ismeretét a tudásban, a boldogságban, a legfőbb jóságban és szépségben találja meg, ez pedig maga az Isten, aki a dolgokat ilyenné tudja formálni.²⁵ Szerinte „*az isteni értelem a dolgokat matematikai elvek szerint rendezte*”²⁶. Ez viszont az augustinusi teleológiát már úgy tárja eléink, mint Istennek a célját és akaratát a világgal. A

24 Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*, Budapest, Gondolat, 1986, 92k.

25 „*Quid plura et plura? Bonum hoc et bonum illud? Tolle hoc et illud et vide ipsum bonum, si potes, ita deum videbis non alio bono bonum, sed bonum omnis boni.*” Fordításban ezt teszi: „*Mi többet sorolhatnánk még? Hogy ez jó és amaz jó? Fogd ezt és amazt, és lásd magát a jót, ha képes vagy rá. Így látni fogod, hogy Isten nem az önmagán kívüli jó miatt jó, hanem ő maga minden jónak a jósága.*” *De Trinitate* VIII. 3. (A szerző fordítása.)

26 Nagy József: *A filozófia története*. Budapest, Pantheon, 1927, 169.

görögök teleológiájához képest azonban ez fordított irányú. Nem az emberi gondolatok logikus lépései révén juthatunk el az első mozdulatlan mozgatóig, hanem Isten gondolta el a világot az általunk is ismert matematika szerint. Augustinusnál tehát ilyen értelemben teleologikus a világ. A görög-római kultúra és tudomány sok tekintetben mintegy szűrőn keresztül Augustinus teológiai munkássága által került bele az európai szellemi életbe.

Előtérbe kerül a hit

Mindezek jelentőségét akkor értjük jobban, ha előre sietünk szűk ezer esztendővel. Aquinói Tamás a hitet tette meg a tudományos kutatás külső szabályozó elvévé, ugyanakkor pedig azt is vallotta, hogy a tudásnak tartalmat csak az értelem kölcsönözhet. Valójában meg akarta őrizni Arisztotelésznek mind a megismerésre vonatkozó realizmusát, mind pedig rendszerező gondolkodása teleologikus jellegét. Ezért abból indult ki, hogy bár az emberi értelem megismerheti a tapasztalati világot, és ennek során az ész segítségével eljuthat az igazsághoz, ám hogy ez a felismert igazság tényleg bizonyosság legyen, azt az isteni értelem biztosíthatja. Az egykori *valóságszemlélet és teleologikus gondolkodás* nála már egymásba fonódnak.²⁷ Jöttek azonban újabb friss elmék, akik

27 Azért lehetett ez így, mert amikor ő színre lépett, már Ptolemaiosz műve is le volt fordítva latinra, így jól ismerte azt, és igazságában egy cseppet sem kételkedett. Ez az akkori csillagászati ismeretek *non plus ultra*-ja volt mind a nyugati, mind pedig a keleti kereszténység kultúrkörnyezetében. Keleten nagyobb hatása volt és hosszabb ideig csodálták Ptolemaiosz geocentrikus rendszerét.

továbbgondolták az atyák örökségét és sorsfordító tényeket vittek a szellemi életbe empirikus-teoretikus fölfogásukkal.²⁸ Ezek között Buridan volt akkor a legradikálisabb. Részleteket nem említünk. Mai szemmel csak annyit kérdezhetünk, hogy a nagy tekintélyű Aquinói Tamás monstruózus *Summájában* miért nem kapott központi szerepet Krisztus váltságműve? Élesebben is érdeklődhetünk: a tudományos gondolkodást szabályozó hitnek nála van-e egyáltalán kapcsolata a Krisztus-eseménnyel?

A nagy „rendszerváltás”

Ptolemaioszt komolyan foglalkoztatta, hogy miként írhatja le geometriai ismeretei segítségével a bolygók, valamint a Nap és a Hold mozgását.²⁹ Kopernikusz azonban, a tudós

-
- 28 Először Buridan vonta kétségbe Arisztotelész fizikájának helyességét, de igazából Aquinói magyarázatával sem volt teljesen elégedett. Szinte csodálhatjuk, hogy már nála megjelenik a kezdeti „impetus” és a tehetlenségi mozgás komoly fölvetése. Newton előtt több mint háromszáz évvel! Az emberi értelem és a tapasztalat kezdenek közeledni egymáshoz. A középkor európai virágkorának és a kései középkornak az volt a legnagyobb gondolati problémája ezen a téren, hogy hogyan egyeztesse össze a tekintélyé kövült Arisztotelész spekulatív fizikáját és Ptolemaiosz tapasztalatra épített, de bizonyos geometriai alátámasztásokat is tartalmazó csillagászatát. Buridan után mintegy harmadfél száz év telt el így, s eközben egyre jobban megismerték a ptolemaioszi magyarázatot és annak logikai zökkenőit. Azt kétségtelenül értékelték benne, hogy a „láttszatot” írja le, ezért veszélyes volt ellene szólni valamit is. Kopernikusz is ezen a véleményen lehetett, hiszen ő is igyekezett ügyelni a „látsszatra”, azaz arra, hogy igazodjék a valóságban is látható mozgásokhoz, és azokat úgy írja le, amint végbemennek. Ezért tartalmaz a rendszere olyan sok epicyklost, hiszen neki is voltak gondolati, illetve logikai nehézségei.
- 29 Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*, 165–178. – A kopernikuszi leírás részletei, matematikailag is bemutatva, itt található. Barrow, John

szerzetes már rájött, hogy a bolygók mozgása pontosabban csak úgy magyarázható, ha azok a Nap körül keringenek. Alapjában véve tehát Ptolemaiosz és Kopernikusz leírása matematikailag egyenértékűnek tekinthető, csak más a keringési központ. Amit aztán Kopernikusz részletesen is kidolgozott, az azért volt új, mert korábban ekkora változást a ptolemaioszi rendszerhez képest el sem tudtak képzelni. Ez a híres „fordulat” pedig nem volt más, mint az, hogy immár a „látszat” valósága mögött ténylegesen is van egy igazabb valóság, amely nem vonja kétségbe a tapasztalás fontosságát, sőt azt megerősíti, de az empíria ptolemaioszi pusztá leírása még nem biztos, hogy a tényleges igazságot szolgáltatja. Kell hozzá az értelem is, amely felismerheti és leírhatja a természet rendjét! Ezzel a gondolkodással Kopernikusz egy olyan úton indította el tanítványait, amely aránylag rövid idői távolság után beletorkollott Galilei, Kepler és Newton utcájába.

Világosan látszik, hogy az antik tudományos örökséget lényegében a keresztényiség mentette át Európába. A valóság szemlélet jobbára a Ptolemaiosz–Kopernikusz vonalon tapintható ki, a teleologikus gondolkodás pedig az Augustinus–Aquinói teológiai-történeti szálon. Természetesen ezekkel együtt, illetve a *realitás* és *teleológia* így kialakult medrében áramlott gazdagon a görög–római kultúra megannyi értéke is. A középkorban is és az újkor hajnalán is nagyon érdekes események zajlottak.³⁰ Az arab tudósok lefordították

D.: *A fizika világgépe*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994, 87. – Fontos idevágó elvi megjegyzéseket tartalmaz.

30 Azt is érdemes megjegyezni, hogy például – korábbra visszatekintve – a magyar koronát adományozó II. Szilveszter pápa saját korának egyik

nyelvükre Eukleidész elveszettnek hitt *Elemek* című könyvét, majd az arab nyelvből latinra tették át, és éppen ekkor megtalálták a Theon által közel ezer évvel korábban készített „eredeti” görög szöveget is. Így az *Elemek* című könyvnek már egy igen jó latin fordítása jelenhetett meg 1482-ben. Velencében látott napvilágot, egész Európa olvashatta. Majd görögül is kiadták Baselben, 1533-ban. Gutenberg 15. századi találmánya is valósággal felgyorsította az eseményeket. Ugyanebben az időben lépett színre Európa legtekintélyesebb matematikusa, Regiomontanus, aki Mátyás idejében, az 1470-es évek közepén éppen Esztergomban és Pozsonyban tanított. Ezekkel az izgalmas eseményekkel nagyjából egy időben zajlottak, úgy 1462-től, a Firenzei Akadémia szellemfrissítő eseményei, amikor is a klasszikus görög–latin kultúrát akarták erőteljesebben érvényesíteni Európában, de a szándék visszajára fordult és az eredmény az lett, hogy az egyes szakterületek megkezdték a filozófia gyámkodása alóli felszabadító törekvéseiket. Ez a szellemi mozgás aztán beletorkollott a reformációba, amely további lendületet adott a tudományok önállósodásának, különösen is a természet kutatását végző egzakt tudományoknak. Eme nagy erejű tudománytörténeti események összhatása az lett, hogy a mindent egybefogó bölcselet egyre differenciálódott, még a teológia is kezdett önálló életet élni, amint ezt tükrözi a Kálvin által 1559-ben alapított Genfi Akadémia, a mai Genfi Egyetem elődje. Az egyre önállósuló tudományok művelésének

matematikai kiválósága volt, illetve az akkori lehetőségeknek megfelelően az egzakt tudományoknak jó ismerője.

eszménye éppen az eukleidészi axiomatikus gondolkodás lett. Ebből a korból származhat az ismert *more geometrico* kifejezés is, amely szerint a tudományokat a „geometria módján” volt tanácsos művelni. Tehát axiomatikusán! Ami a filozófusokat illeti, előbb Descartes volt ennek elszánt híve, majd pedig Spinoza írt etikai művet a geometria axiomatikus felépítése mintájára. Az axiomatizálás még a teológiára is hatással volt, csak erre később derült fény.

Az újkori tudósok hite

A középkorhoz hasonlóan az újkori tudomány is először röögös utakon járt. Descartes, aki szándéka szerint a katolikus egyház javát akarta, a maga spekulatív kozmológiájával nem mindenben volt hasznára a tudományok fejlődésének, különösen azzal nem, hogy tagadta a gravitációt, Kopernikusz rendszerét pedig nem fogadta el. A Föld nála még lapos korong volt és állt. Szerencsére Pascal a maga józan teológiai megfontolásaival tompította ezt a merev „középkori” hozzáállást. Két kortársuk azonban, az istenfélő Galilei és Kepler már az újkor beköszöntét jelezték. Ők már a matematika segítségével ragadták meg a természet törvényszerűségeit, de mindvégig vallották, hogy a mindenséget Isten alkotta. Hú képet kapunk erről Kepler szép imádságában: *„...köszönetet mondok néked, teremtő Isten, mert örömet adtál abban, amit te alkottál és ujjongok kezeid munkáiban. Lásd, befejeztem a munkát, melyre elhívtam. Szellemem minden erejét felhasználtam közben, amit te kölcsönöztél*

nekem. Megjelentettem munkáid dicsőségét az embereknek, legalább is azok végtelen gazdagságából annyit, amennyit korlátozott értelmem azokból felfoghatott. Kész volt szellemem a helyes és igazi kutatás útját megtartani...”³¹ – Ez az első olyan eset, amikor a hívő tudós elme hiszi, hogy a bolygómozgásra vonatkozó matematikai képleteknek igenis van igazságtartalma, azaz annak, amit „az igazi kutatás útján” a jelenségekből „korlátozott értelme fölfoghat”. Ekkor teljessédt be Kopernikusz forradalma! Sajnos, Galilei esetében éppen az egyház vette rossz néven, hogy ő kísérleteivel vallatta a természetet, s ezzel hozzányúlt az arisztotelészi szemlélet szilárdnak vélt alapjaihoz.

Keresztyénségtől kölcsönzött szemlélet

A *more geometrico* útján követjük az eseményeket. Az axiomatikus gondolkodás legszebb darabjait Newton törvényeiben szemlélhetjük. Ő egyáltalán nem törődött azzal, hogy megalkotott rendszere vajon alátámasztja-e a kor bármelyik tekintélyének filozófiáját. Őt elsősorban a „hogyan” kérdés érdekelte, és kevésbé a „miért”. A teleologikus igyekezet alábbhagyni látszott. Inkább le akarta írni a „látszat” mögötti valóságot, s hitte is, hogy ő „a természet általános törvényeit” ragadta meg, „amely által maguk a dolgok

31 Kepler híres imádságának több fordítása látott napvilágot. Vö. Bolyki János: *A természettudományok és a teológia II.*, Theologiai Szemle, 1975/3–4. szám, 78.; Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*, 185. – A szöveg latin eredetije Kepler *Harmonices mundi* címmel közölt művében található.

*formálódnak*³². A hívő tudós az események terét azonosította Isten mindenütt-jelenválóságával, az idejét pedig Isten örökkévalóságával. Így alkotta meg az *abszolút tér és abszolút idő* fogalmát, amelyeknek a természetleírásban alapvető szerepük lett. Rendszere remekül működött. Immár ki lehetett számítani a kozmosz múltbeli és jövőbeli eseményeit. Nyugodtan gondolhatták a legjobb elmék is: „*Newton rátalált a Teremtő végső törvényeire.*”³³ A dinamikában és kinematikában megállapított matematikai képletek – a kor tudósai szerint – a természeti jelenségek abszolút tökéletes leírását nyújtják. A matematikailag felírt „rendben” az igazság és a valóság egymásra találtak. A világ célját Isten határozta meg. A végkokokat nem kellett többé keresni, mert Newton megfejtette Isten gondolatait. A teleológiát elnyelte az axiomatikus gondolkodásra épülő *realitás*.

A felvilágosodás dilemmája: szétválás vagy összekapcsolás

Newton fizikája olyan tekintéllyé vált, hogy igazságához kétség nem fért. A levont következtetések hamar átszűröttek a filozófiába és igen nagy erővel hatottak. A deizmus mindenkit válaszút elé állított, mert újból egyfajta dualista fölfogás keletkezett a természetszemléletben. Bár a semmiből való teremtés keresztyén tanítása érintetlen maradt, mégis a

32 Isaac Newton: *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*. London, 1687, Előszó. Ebben a magyar fordításban közli Barrow, John D.: *A fizika világképe*, 92.

33 Barrow, John D.: *A fizika világképe*, 92.

deizmus annyira elválasztotta Istent a teremtett világtól, hogy komolyan kérdésessé vált, van-e valóságos kölcsönhatás közöttük és a természet között. Kant nyomán sokakban meg is erősödött ez a dualista felfogás. Európában még a 19. században is, sőt még a 20. század első felében is így gondolkodtak. Így foglalta össze a helyzetet 1863-ban a mi Madách Imrénk *Az ember tragédiájának* első színében:

*„Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Évmilliókig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát újítani kell.”*

A természet tehát kezdett önmaga számára elégséges lenni, azaz önmagát magyarázta. A természettudósok jó néhány tekintélyes képviselője eljutott az Isten nélküli világ gondolatáig. Laplace erre a legjobb példa, aki Napóleon megjegyzésére azt válaszolta, hogy az *„égi mechanika”* leírásához Istenre már mint *„hipotézisre sem volt szüksége”*. Amíg a filozófia egészen a 19. század közepéig igyekezett a teológia kedvében járni, a természettudományok már e századelon elváltak a vallásos világtól.

Voltak azonban olyanok is, akik mélyen hívő keresztyének maradtak, mint például Faraday és Maxwell fizikusok. Különösen Maxwellnek volt rendkívül széles bibliai ismerete, s ugyanakkor mély teológiai gondolkodása. Azon töprengett, mit jelent az, hogy *„az Isten szeretet”* (1Jn 4,16). Egyik írásában éppen azt magyarázza, hogy *„az isteni szeretet”* az egyedüli olyan dolog, amely *„az ő saját természete*

szerint tökéletes³⁴. Ezt azért szükséges annyira hangsúlyoznunk, mert ugyanezt több helyen is kifejtette, és éppen ezt a *hit-szemléletét* érvényesítette a *természet-szemléletében* is.³⁵ Az „egésztől a részek felé” új szemlélet lett az ő kiindulópontja, és ez magyarázza azt, hogy a fizikában miként jutott egy teljesen más gondolatra, korának minden tekintélyes tudósával szembeszegülve. A neves német tudósok már ekkor elkészítették az elektromágnesességre vonatkozó elméletüket, amelyre egyedül Maxwell volt bátor azt mondani, hogy nem fogadható el. Azért, mert a newtoni mechanika szemlélete szerint alkották meg, ő pedig teljesen más gondolkodást vélt helyesnek. Ekkor írta le híres parciális differenciálegyenleteit, az elektromágneses tér elmélet axiómáit, amelyeket később Einstein úgy fogadott el, mint a természet egzakt leírását. Einstein dicsérő szavai szerint Maxwell a folytonos és dinamikus elektromágneses tér leírásával egy új fizikai valóságot fedezett föl. Ez már jelezte a természet szerkezeti nyitottságát! A tudomány magasabb szintre lépett. A megismerésnek újból lett célja! A *valóságsszemlélet* és a *teleologikus gondolkodás* egy komolyabb zökkenő után ismét kezdett egymásra találni.

34 Campbell, Lewis – Garnett, William: *The Life of James Clerk Maxwell*. London (1882). New York, Johnson Reprint Corporation, 1969, 338.

35 *The Collected Papers of James Clerk Maxwell*. Vol. 2. Edited by W. D. Niven, Cambridge, 1890, 216–217. Itt világosan a természeti jelenségek szemléletéről beszél, és erre mondja ki: „...which is itself partial and imperfect”, azaz „önmagában nézve rész szerint való és nem tökéletes”.

A matematikusok is segítenek

Bolyai János 1823. november 3-án írt édesapjának egy levelet Temesvárról, amelyben így fogalmazott: „*a semmiből egy új, más világot teremtettem.*” Ezzel megnyílt a lehetőség újabb tudományterületek felfedezésére. Egyelőre csak a geometriában. Amikor a matematikusok a végtelen halmazok viselkedését vizsgálták, szintén érdekes következtésekre jutottak. Georg Cantor hívta föl a figyelmet arra, hogy a matematika olyan racionalitással dolgozik, amellyel Isten ruházta föl mind az emberi értelmet, mind pedig a teremtett mindenséget. Ő a „*Teremtő dicsőségéről*” beszélt, amelyben a világ egységének harmóniáját látta. Az értelem ugyan nem képes Istent a maga ontológiai mivoltában megragadni, de a matematika önmagán túlmutatva mégis utal a létezésére. Ilyen nyitott a tudományos gondolkodás szerkezete. Ezt erősítették meg a 20. században a matematikai logikával foglalkozó kiválóságok, élükön Kurt Gödellel, amikor megmutatták, hogy bár az axiómarendszerekre épülő gondolkodás alapvetően helyes, de mindig zárt világhoz vezet. Egy bővebb axiómarendszert választva azonban mindig feljebb jutunk az ismeretben. Tehát a „*more geometrico*” tudományideált ennek egy újabb értelmezésével kellett fölváltani. Ez lett az „*új more geometrico*” szemlélet, mely szerint mindig van lehetőség arra, hogy az axiómarendszereket „fölnyissuk” további ismeretek megszerzése végett. A matematikai állítások tehát az igazság eldönthetősége szempontjából nyílt rendszert alkotnak. John D. Barrow 1988-ban így foglalta ezt össze: „*Ha valamilyen mély értelemben az univerzum matematikai*

jelleggel bír, akkor a Gödel és Turing által bemutatott titokzatos eldönthetetlenségi problémák inkább a világmindenség szerkezetének részei, mint csupán értelmünk termékei. Ezek azt mutatják, hogy még egy matematikai univerzum is több, mint az axiómák, több mint a számolás, több mint a logika – és több annál, mint amit a matematikusok megtudhatnak.³⁶ Ez szinte azt igazolja, amit Einstein mondott évtizedekkel korábban: „amennyiben a matematika állításai a valóságra utalnak, akkor azok nem jelentenek bizonyosságot, ha pedig azokat tekintjük bizonyosságnak, akkor nem utalnak a valóságra.”³⁷ A matematika tehát hallatlanul nagy áldás a természet törvényeinek feltárásában, de csak korlátozott érvényességgel bír. Másképpen kifejezve, teleologikus természete van, mert „fölfelé” nyitottságával magasabb ismeretekhez vezet. Általa sem a világ kezdetére nem lehet következtetni, sem pedig Istent megismerni az Ő örök létében. Ami tehát a tudományok lehetőségeit illeti, igazat kell adnunk Maxwellnek: „a tudománynak egy bizonyos pontnál meg kell állnia. (...) A tudomány nem illetékes abban, hogy az anyagnak a semmiből való teremtése mellett érveljen. Gondolkodási képességünk legvégső határát értük el akkor, amikor elfogadtuk

36 Barrow, John D.: *The Mathematical Universe*. Natural Science, 1989 May, 311. Idézi Torrance, Thomas F.: *Creation, Contingent World-Order and Time*. (1996) A szerző tulajdonában lévő kézirat, 12.

37 Einstein, Albert: 'Geometry and Experience'. In: *Ideas and Opinions*. New York, Crown Publishing, 1954, 233. Angolul ezt a híres megállapítást így rögzítették: „As far as the propositions of mathematics refer to reality they are not certain; and as far as they are certain, they do not refer to reality.” John D. Barrow idézett műve 326. oldalán ebben a fordításban olvashatjuk: „Amennyiben a matematika törvényei a valóságra vonatkoznak, nem bizonyosak, amennyiben viszont bizonyosak, nem a valóságra vonatkoznak.”

azt, hogy az anyag nem lehet örök és magától létező, hanem teremtettnek kell lennie.”³⁸ Majdnem szó szerint egyezik ez a gondolat Einstein véleményével is, mely szerint „az univerzum kialakulásának kezdetére semmiképpen nem következethetünk, ez matematikai értelemben egyfajta szingularitást kell jelentsen”³⁹.

Nincs határa a megismerésnek

Így érkeztünk el a mához, amikor már a múlt és jövőendő benne vannak a jelenben. A mikrovilág megismerésére létrejött a kvantumelmélet, makrokörnyezetünket segített megérteni a relativitáselmélet. Planck, Hilbert, Einstein, Heisenberg, Schrödinger, Bohr, Neumann János és a lángelmék sokasága juthat eszünkbe. Fölfedezték a „téridőbeli tárgyat”, s röviden szólva, más és új természetszemlélettel közelebb kerültek a valósághoz. A törvények megismerése kapcsán rácsodálkoztak arra, hogy a természet rendje egy mindig fölfelé haladó, magasabb szintre törekvő megismerési folyamatot jelent. Éppen ennek matematikai megfogalmazása mutatja, hogy nem vagyunk a folyamat végén. Csak cél van, végső igazság nem lehet az

38 Campbell, Lewis – Garnett, William: *The Life of James Clerk Maxwell*, 359. Így mondta Maxwell egyik egyetemi előadásában: „*Thus we have been led, along strictly scientific path, very near to the point at which Science must stop, – ...Science is incompetent to reason upon the creation of matter itself out of nothing. We have reached the utmost limits of our thinking faculties when we have admitted that because matter cannot be eternal and self-existent, it must have been created.*”

39 Einstein, Albert: *The Meaning of Relativity*. Princeton, 1953, 129. Idézi Thomas F. Torrance: *Einstein and God*. A szerző tulajdonában lévő kézirat, 14.

ember birtoka. A valósághoz mindig csak közelebb jutunk. Előbukkan ismét a teremtett mindenség teleologikus jellege. Újból élénk táru a *realitás* és a *teleológia* problematikája. Az ember értelmi tevékenységének mint folyamatnak is van rendje, szerkezete, méghozzá olyan, amely kongruens a természet rendjével. A világ rendje nyitott a megismerő értelem számára, de ez a folyamat végtelen. Polányi Mihály ugyanerre a tudományelméleti megállapításra jutott, Neumann János pedig, amikor a kvantumvilág alapjait kutatta, azt mutatta meg, hogy a természetben nincsenek rejtett paraméterek. A teológusok ezt úgy értelmezhetik, hogy Isten a teremtéskor a természetbe nem épített be rejtett akadályokat a megismerési folyamat útjába.

A legutóbbi évtizedekben éppen a természettudományos gondolkodás használta ismét a filozófia réges-régi kifejezését, és a természetben a valóság fölfedezésére irányuló törvényekre mondta, hogy azok „teleologikus” jellegűek. Már Einstein is érezte ezt és ezért szerette oly gyakran föltenni a „miért” kérdést. Ilyen értelemben lehet „teleologikusnak” nevezni az *egységes térelmélet* keresésének szándékát is, hiszen a rend végső alapját próbálják ennek révén megközelíteni. De az *antropikus kozmológiai elveket*⁴⁰ is csak ilyen szellemben szabad értelmezni, azaz mint egy olyan tudományos erőfeszítést, amely a természet rendjének legmélyebben fekvő okát és alapját igyekszik föltárni. Ebben az esetben az élet, még közelebbről a világot felfogó értelem és

40 Az utóbbi időben mind a természettudományok, mind pedig a filozófia területén számos értekezés foglalkozott az *antropikus kozmológiai elvekkel*. Az idegen nyelvből fordított műveken kívül magyar nyelven is mély tartalmú írások láttak napvilágot e témában.

az univerzum kialakulásának összefüggéséből próbálnak a *miért* kérdésre feleletet kapni, remélve, hogy eddig ismeretlen tények kerülnek napvilágra. Szép példa lehet még erre a DNS genetikai *spirálmodellje* is, amely rendkívüli módon fölpezsdítette a biológiai sokféleség gondolatát. Az előre-*vívő szemléletformálást* kell látnunk mindezekben. Korunk valamennyi komoly tudósának a gondolkodását ez a nyitott szemlélet határozza meg, és teleologikusan „öntudatlanul” is ezekre épít, amikor alkotva tekint a jövő felé. Ezek beleívódtak a „*hallgatólagos*”⁴¹ tudásába, ezért láthatja egyszerre a múltat, a jelent és a jövőt.

A keresztyén gondolkodás nyitottsága a hitben

A keresztyénség töretlenül a kinyilatkoztatásra épített. Ma is ezt teszi. Ezt sokan gátló tényezőként fogják föl, valamiféle tekintélyelv érvényesítésének gondolják. Ám nem így áll a dolog. A Bibliát mint *kánont* éppen azért alkották meg, mert a keresztyénség fegyelmezett teológiát akart művelni. Ezért építette azt a Szentíráásra. Istennek a Szentírásban megtalálható kijelentése viszont nem azt jelenti, hogy az ember ennek alapján egyszer s mindenkorra lerögzítheti az összes hitbeli igazságát. Az isteni kijelentés, a reveláció a lepel elvételét jelenti, az isteni titkok feltárását, de nem úgy, hogy abban az emberi logika vagy értelmi leleményesség révén biztosan haladhatunk az elérni szándékozott végső isteni titkok teljes megismeréséig. Pontosan fordítva áll a

41 Polányi Mihály „*tacit knowledge*” terminológiájára gondolhatunk.

dolog, mert a kijelentés megismerése nem ilyen logikai vagy episztemológiai megismerést jelent, hanem azt, hogy az isteni titok feltárulásával újabb titkok, sőt még több titok tárul a hívő ember elé. A keresztyén teológia alapját tehát egy olyan „szentírásos tekintély” képezi, amely maga is végtelenül nyitott az ember értelmi tevékenysége számára. Így a keresztyénség természetesnek tekinti, hogy az univerzum a maga törvényeivel együtt immanens módon nyitott struktúrájú, sőt az emberi értelem is ugyanilyen nyitott szerkezetet mutat, mert mindkettő a valóság megismerését teszi lehetővé. Ez a cél! Ilyen értelemben vagyunk teleológusok. Az ember is és a természet is mindig fölfelé irányuló nyitottsággal rendelkezik, azaz mindkettő egy magasabb szintű ismeret felé mutat, s ez kitűnik az ember által művelt matematikai leírásból is. De a hitismeret is ilyen nyitott szerkezetet mutat, mégpedig a „felülről való nyitottság” isteni kinyilatkoztatása szerint. Ezért fontos a keresztyénség számára az inkarnáció ténye, mert ezáltal Isten „felülről” nyitotta meg ezt a világot, s hogy valóban létezik ez a világ, azt onnan tudja, hogy maga a Teremtője vette magára a teremtettségi létet Jézus Krisztusban. Ebből következett a világ valóságára (Kol 1,15–16). Először tételezni tehát a mindenség létezését és utána kérdezni, hogy van-e Isten, a keresztyén hit számára értelmezhetetlen. Helyette a keresztyén gondolkodás arra teszi a hangsúlyt, hogy a teremtett mindenség „fölfelé nyitottsága” és a hitismeret „felülről nyitottsága” egymásra találjon. E két dimenzióknak, az éginek és a földinek ez a koincidenziája nagyon fontos.

Nincs ugyanis kétféle értelem, külön a tudomány számára és külön a hitismeret számára. Azt viszont szem előtt kell tartani, hogy minden tudományt a tárgyának megfelelően szabad művelni, miként a régiek mondták: *kata physin*. A keresztyén hittudomány éppen nyitottsága révén kész segí-tő szemléletet nyújtani valamennyi tudománynak, amint az alig néhány éve is történt, s ennek kapcsán a szemünk előtt kezd kifejlődni új diszciplínaként a fizikai eszkatológia.

A tudomány robogása

Ez a nyitott szemlélet hatja át a tudományokban magas szinten járatos modern embert. Úgy tűnik, mintha a 20. század végén és a 21. század elején az ember ismét magára maradt volna a természettel, s azt végtelen mértékben val-latja, kutatja, kísérleteknek veti alá. Kétségtelenül van hatá-rozott célja vele. De vajon jó irányba haladnak-e a dolgok? Ez a magas civilizációt megalkotó ember ma már többnyire jó néven veszi, ha a hittudomány is hozzászól egyes kérdé-sekhez. A keresztyén ember pedig tényleg szeretne mon-dani valamit. Mit?

Van egy világ, amelyről vallja, hogy azt Isten teremtet-te az ő otthonául. Teremtője megszabta annak rendjét, az embernek pedig szellemi szabadságot adott, sőt föl is hatal-mazta őt a civilizáció létrehívására a kultúrparancsban (Gen 1,26). Ezt azonban a „*művelje és őrizze azt*” etikai feltétel alatt engedte meg. Ugyanez a szabadsággal megajándéko-zott ember azt tapasztalja, hogy a technikában alkalmazott

gyors fejlődés bizony többször is túlment illetékességének határain. Nemcsak a Földünk elpusztítására gondolhatunk, hanem arra is, hogy a géntechnika, a klónozás, az emberi agy és tudat biológiai manipulálása, vagy az ivóvíz hiánya, az egészséges táplálkozás fontossága, a túlzott energiapiacizás mind olyan tényezők, amelyek a tudományos-technikai fejlődés „vészhelyezeteit” jelzik. Úgyszólván a nagy sebességgel fejlődő és „dicsőséggel” robogó emberi jármű sok helyen már nekiütközött a korlátnak, s a benne ülő tudósok csak az utolsó pillanatban vették észre, hogy a korlát azért van, mert közvetlenül utána szakadék jön. Egyelőre az a helyzet, hogy ez a félig átszakított korlát most még éppen megfogta ezt a rosszul kormányozott, sebes járművet, és így még élünk. Látva a történeteket, nyilvánvalóan merül föl bennünk a kérdés, hogy abban a rohanó autóban vajon nem kellene-e egy keresztyén teológusnak is ülnie és figyelmeztetően szólania, mielőtt az ember végzetes hibát követne el? Az ember ugyanis hajlamos arra, hogy a saját dicsősége érdekében átlépje a veszélyzónát, azaz – a teológia nyelvén szólva – áthágja a teremtettségi rendet. Ennek esetleges megtörténtekor ugyanis a dicsősége nyomorúságba torkolhat, az alkotása átokká válhat, élete pedig szenvedésbe fordulhat.

Az oratóriumok visszanyerése

Van más probléma is, amely a jövőt érinti. A politikusok is akkor tévednek a legnagyobbat, amikor állandóan csak a gazdasági fejlődést, vagy az anyagi javak

osztogatását helyezik előtérbe, mert ezzel csak még inkább a materialisztikus szemlélet mélyébe taszítják az embereket. Nyilvánvalóan látszik, hogy Európa népeinek jelenleg a legnagyobb problémája az anyagi jólét kérdése, s ennek érdekében a migráció támogatásával néhányan még a hazájukat is képesek föláldozni, miközben nem veszik észre, hogy olyan rettenetes szellemi-lelki környezetszennyezésben élnek, amelyből csak valamilyen komoly lelki ébredés jelenthet kiutat. Ez lehetne a keresztyénségnek egyik legszebb programja, hiszen erre a megújulásra várnak sokan. Miért? Éppen a magas civilizációjú országokban végeztek olyan vizsgálatokat, amelyekkel az élet minőségének változását mérték a fogyasztás függvényében.⁴² Az az eredmény adódott, hogy az anyagi jóléttel együtt csak egy darabig növekedett az ember életminősége, s a még több fogyasztás révén kifejezetten romlott, mert szemlélete eltorzult, és csupán az anyagi javak hajszolása maradt számára a cél, sőt kihalt belőle a nemzete iránti felelősség és a hazaszeretet, miközben ráment a házassága, megromlott az egészsége, idegileg elfáradt, alábbhagytak kapcsolatai, a családok pedig nem biztosítják a nemzet népességének utánpótlását. Az ilyen emberek pedig életük leszállóágába kerültek. Mindebbe nemcsak az egyes ember, hanem az egész társadalom, nép és nemzet is belerokkanhat. Érdemes rá fölfigyelni: a felmérést végzők is azt állapították meg, hogy az

42 Vö. Berényi Dénes: *Mai világunk, mai felelősségünk*. Debreceni Szemle, 1998/2. sz., 175. Mikrokörnyezetünk leírásának részletesebb, vagy másabb bemutatását is ebben az írásban találjuk.

intellektuális és spirituális értékek segítenének, olyannyira, hogy egy szellemi-lelki megújulással jobbra fordulhatna a történelem menete: *„új életstílussal a Föld minden lakója számára biztosítani lehetne azt, hogy ne éhezzen, és ne fázzon, és valószínűleg azt is, hogy boldogabb emberek éljenek a Földön.”*⁴³ Ebben tudna és szeretne segítségére lenni a keresztyén hittudomány a rendkívül magas tudományos szintre jutott európai embernek. De ennek csak akkor van esélye, ha kölcsönösen és egymás iránti alázattal tudomásul veszik, hogy a teremtett mindenség fölfelé nyitottsága és a hit felülről kapott ajándéka, mint két elválaszthatatlan valóság közös felelősséget jelent. Az univerzum valóságához az emberi értelem egyre közelebb kerülhet, de ennek a fáradozásnak a célját ugyanennek az embernek a felelőségére bízta Teremtője. A bibliai üzenet ma nagyon komoly és megszívlelendő: *„Elődbe adtam az életet és a halált, az áldást és az átkot. Válaszd azért az életet, hogy élhess te és utódaid is!”* (5Móz 30,19) Az Istenét elhagyó emberrel nehéz megértetni annak súlyát, hogy az ő ajándékba kapott szabadságát a jó érdekében használja, illetve egy jobb életminőségért fáradozzék! Az emberiségnek tehát vissza kell nyernie oratóriumait! – hangzanak Einstein egykori vigasztaló és intő szavai.

43 Berényi Dénes: *Mai világunk, mai felelőségünk*, 176.

Új minőség felé

Nagyon sokra kell becsülnünk az európai kultúrát és az abból keletkezett civilizációt. Az ember Istentől rendelt történelmi küldetését kell látnunk benne. A tudomány művelői bizton nézhetnek a jövőbe, mert a valóság további fölfedezését remélhetik, tehetségükkel és szorgalmukkal! Fáradozásuknak van célja és reménység szerint lesz eredménye. *Valóságszemléletük és teleologikus igyekezetük* ennyire egymásra talált. Szinte új értelmet nyert! Ezért dicséret illeti őket, mert az ember javát kívánják vele szolgálni. Nap mint nap szemlélhetjük a csodálatra méltó alkotásokat, a kultúra eredményeit. Mégis megkérdezzük: a kultúra és a tudomány eredményét tükröző civilizáció tényleg jó irányba halad? Sajnos, nem mindig tűnik reménykeltőnek. Több „vészhelyzetet” említettünk, de még annál is több van. Sokkal több! Ám a keresztyén ember is a jövőt kémleli, de más szemlélettel. Úgy, miként a hithősök között Mózesre mondja az Írás: „*mint aki látja a láthatatlant*” (Zsid 11,27). Azaz, a hívő ember a Krisztusban szemléli a jövőt és látja, milyenné válhat és milyenné kellene lennie, ha követi a keresztyén értékeket. Ezt fejtettük ki az első fejezetben. Ha a keresztyén értékeket látjuk magunk előtt és életünket is aszerint éljük, akkor lényegében a jövőlátás valósága sugárzik vissza a jelenünkbe. Ez határozza meg a létünket, ez hoz létre új minőséget a jelenbeli életünk számára. Éppen a tudomány erősítette meg a keresztyének hitét abban, hogy egyszerre két valóságos időben élnek. A jövőben és

a jelenben külön-külön, mégis egyszerre mindkettőben. Ezt tanította Jézus is az Isten országáról szóló példázataiban. Ezért a keresztyén ember nem azt kérdezi, milyen sorsot szán neki a történelem, hanem azzal a hitbeli látással munkálkodik, hogy ő maga milyen sorsot szán a történelemnek. A keresztyén hit ilyenné formálja át saját világának *valóságsszemléletét és teleológiáját*. Más értelmezést kölcsönöz neki, értelmes célok felé tereli a teremtett mindenséget és folyton-folyvást új minőség felé mutatja az utat!

(E fejezet a *Studia Theologica Debrecinensia* 2013/1. számában a *Keresztyén örökség az európai tudományos gondolkodásban* címmel megjelent tanulmány módosított változata.)

NEGYEDIK RÉSZ

TRANSZCENDENCIA A TUDOMÁNYMŰVELÉSBEN

Történeti áttekintés keresztyén nézőpontból

ELŐJÁRÓBAN. A transzcendencia végigkíséri az európai gondolkodás történetét. A görögök az emberi szellem munkájának végső állomásaként jutottak el az istenségig. A természettel nem sokat törődtek. A zsidóknak maga Isten volt a transzcendens valóság, és felfogásuk szerint minden, ami itt a földön történik, Isten műve. A keresztyén Európa természettudósai megvizsgálták a természeti jelenségeket, és azok harmóniájára rácsodálkozva sokan a ráció segítségével jutottak el egy világ fölötti transzcendens létezőhöz. Voltak olyan gondolkodók is, főként a katolikus filozófusok között, akik a transzcendenciát helyezték előre, mert szerintük ez teszi lehetővé a racionális gondolkodást. A keresztyénség másik része, inkább talán a protestánsok, az értelmet is a teremtett világhoz sorolva azt tartották, hogy az emberi gondolkodás ugyan végtelenül nyitott fölfelé, ugyanakkor az igazi hit a magát kijelentő Isten felülről való ajándékaként értelmezhető. A transzcendenciának ezek a különböző válfajai mind megtalálhatók az európai tudományos élet történetében.

A téma oly szerteágazó és gondolatgazdag, hogy már az elején tisztázni érdemes, miként foglalkozunk a transzcendenciával a tudományos fejlődés kultúrtörténetében. A *miként* kérdéssel kapcsolatban mindjárt egy szabadkozó bejelentéssel kezdjük, ugyanis e részben nem foglalkozunk a transzcendencia általános filozófiai és lélektani értelmezésével, mi több, az általános vallástudományi szempontú felfogásával sem. Ezzel máris leszűkítettük a témánkat, s innen már könnyebben betájolhatjuk magunkat. Sőt, még további korlátokat állítunk magunk számára, amikor a tudománytörténetet úgy tekintjük át, hogy lehetőség szerint igyekszünk a keresztyén biblikus szemlélet szerint vizsgálni a tudományos gondolkodás időbeni alakulását, miközben állandóan figyelemmel leszünk a transzcendencia nyilvánvaló vagy háttérbeli megjelenésére, szerepére, hatására. Tömören kifejezve szándékunkat, illetén módon igyekszünk a főcímben megjelölt tartalmat felmutatni és az alcímben ígért történetiségnek eleget tenni.

Ráhangelés a témára

Általánosságban és röviden: fogalmilag az a transzcendens, ami túlhaladja az emberi értelmet, ami már magyarázhatatlan, mert természetfölötti, leírhatatlan, fölfoghatatlan. A vallások számára ez nyilvánvalóan az istenséget jelenti, de a természetes emberi gondolkodás színterén is beszélnek transzcendenciáról, amikor is az emberi elme valamiről azt állítja, hogy annak önmagán túlra mutató valóságos értelme,

tulajdonsága van. Több filozófus úgy fogja föl, hogy minden dolognak, ténynek, tárgynak van egy transzcendens sajátossága is, egy önmagán túlmutató jelentése, amelyet nem lehet elválasztani az érzékek által megismert és közvetített tulajdonságoktól, hanem a kettő együtt alkotja annak a dolognak a lényegét, valóságát. Ez a szemlélet jelentős szerepet játszik a római katolikus teológiában, de olykor a protestáns teológiában is megjelenik. Most éppen az utóbbi területről veszünk egyetlen példát, hogy bemutassuk a transzcendencia megjelenését a gondolatoknak egy bizonyos szintjén. A szavak nagy mesterétől, Ravasz Lászlótól választunk egy idézetet, az *Utak* címmel tartott előadásából:

„...Nagy dolog, hogy van mindenség, amelynek egyetlen parányi sejtjén ezer és ezer lángelme évszázadokon keresztül elálmélkodhatik, de mind ennél nagyobb dolog, hogy van teremtő Isten,

Ki egy szavával hívta létre mindent

S pillantásától függ ismét a vég.

Szép dolog az erdő, akár ha a növénytan, akár a nemzetgazdaságtan, akár a mérnöki tudomány vizsgálja. De még szebb, ha mesék születnek benne s fészkein nemcsak vadgalambok, hanem az örök emberi szépségek aranytollú madarai költenek. Csodálatos a tőke és a munka harca, a kenyérnek ez az örök drámája, akár ha a szociológia, akár ha a történelem vizsgálja; de mindennél szebb az a jóság, amelyet erkölcsben kitermel, amikor a szeretet szolgálattá válik, Krisztus kicsinyeinek ügyét hálás kezek felkarolják s rózsából kenyér lesz és a kenyérből rózsza.

*Szóval van a dolognak egy olyan belső felülete, amely nem látható, kívül esik az érzékeléseken, mint a fénynyalábnak ibolyántúli sugarai s mégis ebben a láthatatlan részben rejlik az igazi érték, a világgyógyító hatalom, mert minden dolognak értéket ez a láthatatlan belső jelentés ad. 'Sunt lacrymae rerum' – ez aeneisi helyet sokan félreértették és úgy magyarázták, hogy a 'tárgyak sírnak'. Aeneas nem tudta, de mi tudjuk, hogy a tárgyak nem csak sírnak, hanem mosolyognak, énekelnek, titkokat suttognak és hallelujáznak, mert lélek van bennük és a lélek a dolgokból felszabadul. Minden dologban szellem van bezárva: aki ezt nem tudja, koldus marad egész életén át. (...) Hol van ez a kulcs, amellyel felszabadítjuk a külső világ dolgaiból a benne rejlő lelket? Ez a lélek csókja. Az a mozdulat, amellyel Isten elé visszük dolgainkat és ott a kezünk között felpattannak. Isten előtt minden dolog zárja felpattan és kiszáll belőle az elrejtett lélek, mint a galambdúcokból a galambok, ha a gazda lépteit hallják.*⁴⁴

Ez az idézet azért jó, mert érzékeljük benne az örök emberi dilemmát, hogy tudniillik a teremtett mindenségben vannak nagy titkok, amelyeket az ember nem tud magyarázni az ész segítségével, hanem ahhoz valami külső erőre van szükség, a Teremtő Isten hatalmára. Az igaz, hogy Ravasz elbűvölő stílusa már-már filozofikus területekre csábítja gondolatainkat és érzéseinket, végül azonban mégsem a filozófia segítségével akarja kibontani mondandója lényegét. A filozófia nyelvezete Ravasz számára csupán eszköz, hogy az értelem belássa a kikerülhetetlen tényt: a bennünket körülvevő

44 Ravasz László: *Legyen világosság*. Budapest, Franklin Társulat, 1938, 524–525.

világnak van Teremtője, aki mindennek értelmet adott. Mi több, ez a Teremtő mindenek fölött van és mindeneken túl van! Az ész számára ezt nehéz befogadni, olykor rugódozik is ellene, máskor el is veti ezt a szemléletet. Mi most éppen azt fogjuk kutatni, hogy az emberi értelem olykor mégis meghajlik a transzcendencia előtt, majd így vagy úgy, kisebb vagy nagyobb mértékben elfogadja valóságát, legalább is utal rá. Elég idéznünk Neumann Jánost, aki így vélekedett erről: „*Valószínűleg van egy Isten. Sok dolgot könnyebb megmagyarázni, ha van, mint ha nincs.*”⁴⁵ A következőkben előbb visszamegyünk a zsidó-keresztény gyökerekhez, majd onnan időben előre haladva vázlatosan áttekintjük a transzcendencia tudományosan értékelhető megnyilvánulásait.

Az ószövetségi és újszövetségi transzcendencia lényege

A dolog biblikumával érdemes kezdenünk, hogy világossá tegyük szemléletünket, illetve a vonalvezetésünket. A választott népnek, Istent bármennyire is a *Deus absconditus* és a *Deus revelatus*⁴⁶ összefüggésében, illetve feszültségében

45 „*There probably is a God. Many things are easier to explain if there is than if there isn't.*” Idézi Macrae, Norman: *John von Neumann. The Scientific Genius who Pioneered the Modern Computer, Game Theory, Nuclear Deterrence, and Much More.* New York, Pantheon Books, 1992 (Varga János fordítása és közlése) Forrás: https://en.wikiquote.org/wiki/John_von_Neumann (Letöltés dátuma: 2019. november 1.)

46 A *Deus absconditus* és *Deus revelatus* kifejezések a teológiában honossá váltak. A magát elrejtő („elrejtőzködő”) és a magát kijelentő Istenről van itt szó. Az első kifejezés Ézs 45,15 alapján lett híressé:

fogta föl, igenis volt nagyon karakterisztikus istenértelmezése. Ezt sokszor pozitív, sokszor negatív megfogalmazások alakjában tárja elő a Biblia,⁴⁷ de a lényegük mindig az, hogy bár Isten kijelenti magát nekik, de Ő még szövetséges népe számára sem válhat soha abszolút értelemben ismertté. Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak az Istenét az *egek egei sem fogadhatják be* (2Krn 6,18). Ő az élő Isten, akitől származik a földi élet is. Másképpen kifejezve, az az élet, amellyel az ember rendelkezik, Istennél volt. Mindennek Ő a teremtője, az életnek is Ő a forrása (Zsolt 36,10). Az étellel együtt a világot felfogó értelem is tőle jön. Vele egy szinten bármi mást elgondolni is lehetetlen (Ézs 45). Transzcendens létét Izráel népe a „szent”⁴⁸ szóval fejezte ki: „*Isten vagyok*

„*Bizony, te elrejtőködő Isten vagy, Izráelnek Istene, szabadító!*” A második kifejezésre számtalan helyet lehetne idézni a Bibliából.

47 A kijelentés többféle formában történik. Néhány jellemzőt érdemes kiemelni Eugene M. Osterhaven *The Faith of the Church* című műve alapján. (Grand Rapids, Eerdmans, 1982. Magyar fordításban: *Az egyház hite*. Ford.: Czeglédy Sándor és Gaál Botond. Budapest, Kálvin Kiadó, 1995) Isten beszél Mózeshez, a nép vezetőjéhez „*színről színtre, ahogyan egyik ember beszél a másikkal*” (2Móz 33,11; 2Móz 3,16). Ábrahámot, minden hívő atyját, Isten barátjának nevezik (2Krn 20,7; Jak 2,23). Dávidról úgy beszélnek, mint Isten szíve szerint való emberről (1Sám 13,14). Mégis Mózesnek az mondatott, hogy nem láthatja meg Istent (2Móz 33,20), és Jób is felteszi a kérdést: vajon kereséssel elérhetjük-e őt? (Jób 11,7) Ézsaiás pedig azt kutatja, hogy kicsoda szabhat határt az Isten Lelkének (Ézs 40,13), majd megállapítja, hogy Isten olyan Isten, aki magát elrejt (Ézs 45,15). János kategorikusan állítja, hogy Istent soha senki nem látta (Jn 1,18; 1Jn 4,12). Pál apostol doxológiája viszont a kegyes zsidók hitét is megszólaltatja: Isten „*hozzáferhetetlen világosságban lakozik, akit az emberek közül senki nem látott, sem nem láthat*” (1Tim 6,16).

48 A szentség gondolata az egyik legjellemzőbb dolog az ótestamentumi hit számára. A *qadosh* szót, melynek jelentése *szent*, Izráel körében

én, nem ember, Szent vagyok köztetek...” – mondja Hóseás próféta (Hós 11,9). Még a *Yahweh* nevet sem volt szabad kiejteni,⁴⁹ ennyire megadták neki a zsidók a tiszteletet és a dicsőséget. Izráel Istene volt a *legfőbb valóság*, az egyedül élő és mindenható Úr, akinek *egy voltához, abszolút egységéhez* semmi kétség nem férhetett. Ez volt a választott nép minden tanításának az elengedhetetlen feltétele. Ezt a leckét minden hithű zsidó embernek meg kellett tanulnia. Egyébként nem tartozhatott a választott néphez, ami egyben a legfőbb csapást is jelenthette számára. Úgy fogták föl Isten létét, mint aki együtt lakozik népével, ugyanakkor mégis megmarad örökkévalónak és transzcendensnek. Ez így van ma is. Sem a Biblia, sem pedig a tudós zsidó rabbik nem tesznek kísérletet arra, hogy ezt a paradox ábrázolást megmagyarázzák. Ezt így fogadták el, mert Isten léte többet hord magában, mint amit tanítani lehet róla. A velük együtt élő, mégis transzcendens Isten után legfeljebb vágyakoztak, amint azt a 144. zsoltárban és Ézsaiás könyvében olvassuk: *bárcsak Isten meghajlítani, vagy meghasítaná egeit és alá szállana.*⁵⁰ Ez az Isten utáni vágyakozás, a szüntelen istenkeresés, az Ó

főleg Istenre nézve használták, és annak egészen megkülönböztetett jelentése volt. *Szent* maga az Isten, a „teljességgel más” értelmében. Vö. Osterhaven, E. M.: *The Faith of the Church*, 41.

49 Ahol a Héber Bibliában a *Yahweh* szó szerepel, ott a zsidók az *Adónáj* = Úr szót olvasták. Később a héber szent szöveg punktálásakor a *Yahweh* szóhoz eleve az *Adónáj* szó magánhangzóit írták, amelyből aztán a betű szerinti kiolvasáskor *Jöhóvá* lett. Innen származik a *Jehova* szó. A bibliai szövegekkel foglalkozó tudósok szerint a *Yahweh* név csak Mózes korától jött használatba, előtte az *Él* nevet használták, gyakran jelzőkkel, mint például *Él-Saddáj*, erős Isten.

50 Zsolt 144,5, valamint Ézs 64,1 (az új fordítások szerint Ézs 63,19).

jelenlétének valósága foglalta le az értelmi tevékenységüket. Vallották, hogy a mindenséget ez a szabadító Isten teremtette. A teremtett világra, illetve annak jelenségeire azonban nem úgy tekintettek, mint amelynek a működésére az értelemnek kellene magyarázatot keresnie, hanem elfogadták azt, hogy annak azért kell úgy történnie, mert Isten akarata szerint az úgy van jól.⁵¹

Amint a zsidók egyistenhite teljesen újat hozott a környező népekhez képest, úgy a keresztyénség trinitásról szóló tanítása is tulajdonképpen paradigmaváltást jelentett az isteni transzcendencia merőben új felfogásával szemben. Ennek kapcsán két nagyon fontos alaptétel mély átgondolása futott egymással párhuzamosan. Az egyik az Ószövetségtől örökölt szigorú monoteizmus *trinitárius értelmezése*. Amint a zsidóknak egyistenhitük volt minden tanításuk alapja és kiindulópontja, ugyanez megmaradt a keresztyénségben is, csak szentháromsági értelmezéssel. A másik, amely az előzővel szorosan összefügg, a világ semmiből való teremtése, a híressé vált *creatio ex nihilo* tanítás. Mindkettőnek érdekes a kialakulása és a szemléletet formáló későbbi hatása.

Mármost ami a Szentháromság transzcenciáját illeti, a bibliai megnyilatkozások azt a titkot szándékoznak bemutatni, hogy Isten mindeneget megelőzően Egy-Isten, azaz *prae-eminens* módon van meg Isten hármases-egysége, mégpedig a maga teljességében. Másképpen kifejezve,

51 Az ókori zsidóság szellemi arcáról bővebb ismertetést nyújt Gaál Botond *Az ész igazsága és a világ valósága* című könyve. Alcíme: *Az egzakta tudományok történelmi fejlődése keresztyén nézőpontból*. Debrecen, DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, 2003, 42–51. E művet a későbbiekben is fölhasználjuk témánk kifejtése során.

a keresztyénség ontológiailag úgy fogta föl Istent, mint aki az Ő örök létében *prae-eminens* módon rendelkezik egy abszolút hármassal, s csak illetően értelmezett mivoltában jelentette ki magát a Szentháromság teljességeként. Ebben a dologban viszont éppen az a „*punctum saliens*”, hogy *ugyanaz a szentháromsági teljesség* jelentetik ki külön az Atyában, külön a Fiúban és külön a Szentlélekben. Csak így lehet megérteni, illetve csak így van értelme annak a kétszer is előforduló bibliai kijelentésnek, hogy *Krisztusban „lakozott az egész teljesség”*, illetve *„benne lakozott az istenségnek teljessége”*.⁵² Amikor a 4. században az egyházatyák meg akarták magyarázni az isteni személyeknek, tehát az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek az egyenlőségét és bevezették az „*aequalitas*” fogalmát a szentháromsági személyekre,⁵³ akkor tulajdonképpen azt akarták kifejezni, hogy minden ezzel kezdődik: *prae-eminens* módon van meg a Szentháromság Egy-Isten abszolút hármassal, s ez az alapja minden más teológiai tételnek. De ők tovább is mentek, mert ezt a hitbeli alapigazságot nem lehetett figyelmen kívül hagyni még a világmindenségről alkotott keresztyén felfogásban sem. Annak tisztázására viszont a Biblia nem tesz kísérletet, hogy miképpen kell érteni a *prae-eminens* módon meglévő isteni teljességet külön az Atyában, külön a Fiúban és külön a Szentlélekben. Ez már túl van az emberi felfoghatóság határán, Isten ilyen értelemben transzcendens. Ami

52 Kol 1,19: „Mert tetszett az Atyának, hogy őbenne lakozzék az egész teljesség!”, valamint Kol 2,9: „Mert őbenne lakozik az istenségnek egész teljessége testileg.” Mindkét esetben az *őbenne* szó Krisztusra vonatkozik.

53 Az Athanasziosz-féle egyetemes hitvallás ezt többször is szó szerint így tartalmazza.

pedig a semmiből való teremtést illeti, a keresztyén tanítás azt hangsúlyozza, hogy a világnak van teremtője, s az inkarnáció révén értjük meg, hogy ez a teremtő és megváltó Isten nem azonos a teremtett dolgokkal. A világ nem önmagától jött létre, annak működéséhez a törvényeket Istentől kapta, a mindenségén kívüli léttől. Ebből a transzcendens eredetből viszont egy nagyon fontos következtetés adódik, hogy tudniillik az emberi értelem is a teremtett világhoz tartozik, s azt szabad a mindenség felfogására, magyarázására használni. Ez okozta a legfőbb gondot, amikor a keresztyénség a görög tudománnyal találkozott.

A görög tudomány és a keresztyén természetfelfogás találkozása

A görög tudomány és a keresztyén világszemlélet viszonyában a transzcendencia egymástól eltérő felfogása játssza a legfontosabb szerepet. A görögöknek volt ugyanis egyfajta nagyon jellemzően, szinte axiomatikusan megrögzött képzetvilága, nevezetesen az, hogy ők a gondolatvilágukkal elérték a csúcst, annál magasabbat el sem lehetett képzelni, különösen is a matematikában. Ebből aztán az következett, hogy a gondolkodás révén olykor az ideák világában kalandoztak, az általuk kigondolt eszméket istenítették meg, és ezeket vetítették a transzcendens messzeségbe: ezen a világon túlra. Platónnál is és Arisztotelésznél is megvan ez a jelenség, még ha különböző módon is, de a panteista sztoikusok képzetvilága is a teremtett dolgok megistenítésére épül. Mármint amikor megjelenik a keresztyénség a maga gyökeresen más

fölfogásával, hogy tudniillik az emberi értelem is a teremtett világhoz tartozik, amellyel kutathatjuk, vizsgálhatjuk, vallathatjuk a természetet, akkor ezzel lényegében a görögök axiomatikus felfogásának mondtak ellene. A keresztyénség tanítása szerint Isten a világ teremtője, aki testet öltött Jézus Krisztusban, s így ez a mindenség kívülről nyerte el a működéséhez az erőt, nem pedig inherens módon a gondolatok megistenítésével nyert elvek révén működik. A hellén gondolkodónál a nagy világtörvények, illetve ezek összessége, a mindent átfogó Logosz volt az összetartó erő. Amikor viszont ezt a Logoszt a keresztyénség másként értelmezte, mint ők, azonnal érezték a veszélyt, mert immár nem volt szükség az anyag és forma elvére, az emberi gondolatokat nem lehetett többé elvezetni az isteni szférákba. A világot Isten a semmiből teremtette, nem pedig öröktől fogva van, amint a görögök többsége vallotta. Hogy tényleg volt teremtés, azt az inkarnáció ténye „igazolta”, s így a Krisztus-hit fölébe került minden mítosznak vagy vallási képzetnek, sőt veszélyforrásként hatolt be a filozófusok zárt világába is. Lényegében a gnózis és neoplatonizmus néven ismert 2. és 3. századi nagy szellemi mozgás a keresztyénség ellenében fejlődött ki. Ebben a korszakban a görög tudomány képviselőinek szemében éppen a keresztyének voltak az „ateisták”, mert nem úgy fogták föl a transzcendens világot, mint ők. Ez a transzcendencia-harc húzódozott meg az ókor szellemi mozgalmainak mélyén, s ezért van az, hogy a történészek még ma is inkább csak csodálkoznak azon, miért éppen a még nem annyira erős szellemi erőt képviselő keresztyénség került ki győztesen mindkét „ütközetből”. Az ok az lehet, hogy a helyes

világfelfogás, a természetet megismerő folyamat pozitív iránya a keresztyénség oldalán állt. Ma már elfogadott tényként kezelik a tudománytörténet, hogy a keresztyénség nélkül az újkori és a modern európai tudomány nem tudott volna a görög tudományból kifejlődni. A teremtett értelem nem arra való, hogy önmagából kiindulva megalkosson, majd gondolatilag elérkezzen egy megistenített világba, hanem hogy vizsgálja a szintén teremtettségi mivoltú mindenséget. A világot tehát többé nem lehetett önmagát transzcendálni képes objektumnak tekinteni, s így a keresztyénség révén a transzcendencia megmaradt Isten privilégiumának.

A transzcendencia sorsa a középkorban

A középkori gondolkodók munkáin aránylag világosan látszik, hogy az ókori tudományból ők két fontos elemet mentettek át Európába. A tudományos fejlődés szempontjából ez a két értékes elem: a *valóság szemlélet* és a *teleologikus gondolkodás*. Mindkettő jelentős szerepet kapott a nagy elmék gondolkodásában, néha külön jelennek meg, olykor pedig egymással összefonódva. Ptolemaiosz jobbra átvette az előbbit, a realitásra törekvést, a keresztyén gondolkodók többsége pedig hozzátapadt az utóbbihoz, a teleologikus gondolkodáshoz. Az utóbbira most csak Augustinus példáját hozzuk föl. Ő is kereste az igazságot. Az antik kultúra tanulmányozása során jutott arra a megállapításra, hogy az igaz vallás és a filozófia egyek.⁵⁴ A hithez eszerint

54 Vö. Augustinus, A.: *De vera religione* c. 5. Maurinus kiadás: Sancti

az ész segítségével is el lehet jutni. Ez nyilvánvalóan már a skolasztika előlege Augustinus „filozófiájában”. Aztán az igazság mibenlétét logikusan levezeti, s megállapítja, hogy azt nem lehet a változó, illetve szubjektív emberi gondolkodáshoz kötni. Ekkor már emelkedünk a transzcendencia világa felé. Az igazság ugyanis nála anyagtalan, így sem a tér, sem pedig az idő nem korlátozza, ezért azonos egy örökkévaló lényvel, aki az igazságot gondolja. Ez nyilvánvalóan Isten, akiben, akitől és aki által lesz az igaz igazság.⁵⁵ Az úgynevezett abszolút igazság tehát nála az Istennel azonos, s ebből a gondolatvezetéséből világlik ki az ő *letagadhatatlanul hellén szellemű teleológiája*. Mindenáron keresi a végokokat! Továbbviszi ugyanis ennek a gondolatnak a fonalát, és eljut odáig, hogy az igazság ismeretét a tudásban, a boldogságban, a legfőbb jóságban és szépségben találja meg, ez pedig maga az Isten, aki a dolgokat ilyenné tudja formálni.⁵⁶ Kiindult az észből, és eljutott az isteni valóságig, ami a görög gondolkodásnak csupán egy kissé módosított formája. Nem magát az ész gondolatait istenítette meg,

Aurelii Augustini opera omnia. Studio monachorum ordinis S. Benedicti, Paris, 1679–1700.

- 55 Ez pontosan így hangzik: „...*in quo et a quo et per quem vera sunt, quae vera sunt omnia.*” Azaz: „...*akiben, akitől és aki által bizonyul igaznak minden, ami igazság.*”
- 56 „*Quid plura et plura? Bonum hoc et bonum illud? Tolle hoc et illud et vide ipsum bonum, si potes, ita deum videbis non alio bono bonum, sed bonum omnis boni.*” *De Trinitate* VIII. 3. Fordításban ezt teszi: „*Mi többet sorolhatnánk még? Hogy ez jó és amaz jó? Fogd ezt és amazt, és lásd magát a jót, ha képes vagy rá. Így látni fogod, hogy Isten nem az önmagán kívüli jó miatt jó, hanem ő maga minden jónak a jósága.*” (A szerző fordítása.)

hanem az ész által gondolt igazságot helyezte Istenbe, aki egyedül képes a „tökéletes” igazságot elgondolni. Így válik érthetővé, hogy szerinte „*az isteni értelem a dolgokat matematikai elvek szerint rendezte*”⁵⁷. Ez viszont már az augustinusi teleológiát úgy mutatja be, mint Istennek a célját és akaratát a világgal, de ez a görögök teleológiájához képest fordított irányú. Nem az ember által fölfedezett gondolatok logikus lépései révén juthatunk el az első mozdulatlan mozgatóig, hanem Isten gondolta el a világot az általunk is ismert matematika szerint. Augustinusnál tehát a teleologikus világ így torkollik bele a transzcendenciába.

Mindezt azért volt célszerű így bemutatni, mert Aquinói Tamás már eggyel tovább lépett, ugyanis nála már eltűnik a hellén ízü dualista szemlélet. Augustinusnál a kiinduláskor még szerepet játszott az ész, az immanens racionalitás, Aquinói azonban ezt az immanens racionalitást teljesen beleolvasztotta a transzcendens isteni racionalitásba, méghozzá annyira, hogy nála a kettőt egymástól szétválasztani nem lehet. A transzcendens Isten mindenhatósága annyira lényegi része tanításának, hogy már-már fölöslegessé teszi a világ törvényeinek létét. A hit válik nála a tudományos gondolkodás szabályozó elvévé, ugyanakkor pedig az immanens ész logikai útján eljut az Istenben felismert legfelső igazságig, amely tartalmazza mindazt, ami a tapasztalati világhoz tartozik, sőt annak bizonyossága is csak a transzcendens isteni értelem szerint állapítható meg. A világ működése tehát egy végtelen transzcendenciában nyeri el értelmét.

57 Nagy József: *A filozófia története*, 169.

Úgy tűnik, Kopernikusz már másképpen gondolkodott, mert a világ tapasztalható valóságát nem kapcsolta össze ennyire szorosan az isteni transzcendenciára alapozott teleologikus szemlélettel. Szemmel láthatóan őt a Ptolemaiosz-féle valóság szemléletre épülő világ foglalkoztatta jobban, ami azt jelentette, hogy a világ működését úgy kell leírni, amint tapasztaljuk, látjuk, azaz a „látszatnak” megfelelően. Miközben ügyelt a „látszatra”, és az igazság kérdését nem kötötte az isteni transzcendenciához, mint Aquinói is tette, ezért szabadban gondolkodhatott és a világ működését tekintve rájött egy még igazabb magyarázatra. A kopernikuszi fordulat éppen ebben van, ugyanis nem elégedett meg a pusztán tények leírásából származó igazsággal, hanem az emberi értelem segítségével eljutott egy magasabb szintű igazsághoz. Rájött arra, hogy ha a Napot tesszük meg a mindenség középpontjának, akkor még geometriailag is könnyebben magyarázható a „világ” működése, mintha Ptolemaioszt követjük a több mint ezer éves geocentrikus elgondolásával. Ez azért volt nagy tett Kopernikusz részéről, mert ezzel Arisztotelész spekulatív fizikájának tekintélyé kövült rendszerét tette félre. Azt nem is tudjuk elképzelni, hogy mekkora döbbenetet jelentett ez az akkori Európában. A dolog mélyén ugyanis az áll, hogy az igazságot nem feltétlenül az isteni transzcendenciában kell keresnünk, hanem használhatjuk a teremtettségi mivoltú emberi értelmet is. A kopernikuszi fordulat tehát éppen a korabeli transzcendencia-képzettel szemben jelentett újat a tudományos gondolkodás területén.

Két évszázadot most visszakanyarodunk. Hogy a világ működésének magyarázatában mennyire fontos szerepet játszott a transzcendencia, azt jól láthatjuk Johannes Buridan (? – 1358) párizsi rektor esetében. Ő már korábban megkérdőjelezte Arisztotelésznek a mozgásra vonatkozó magyarázatát. Éppen azért, mert ő teológiai alapon gondolta végig a transzcendens messzeségben trónoló első mozdulatlan mozgató fölösleges feltételezését, a történeti hűség kedvéért érdemes visszanyúlni Kopernikusz elé. Ezt mondja Buridan: *„Amikor Isten megteremtette a világot, tetszése szerint mozgatta az égitesteket; és eképpen mozgatván őket, kezdő lökést adott nekik, mely azután továbbra is mozgásban tartotta ezeket, anélkül, hogy Istennek mozgatnia kellett volna őket, leszámítva az általános befolyást, mellyel minden eseményben, ami csak megtörténik, cselekvően vesz részt. (...) És ezek a kezdő lökések, amelyeket az égitesteknek átadott, nem csökkentek vagy lanyhultak, mert az égitestek nem akartak másféle mozgást végezni. És ellenállás sem volt, amely csökkentette vagy tompította volna ezt a kezdő lökést.”*⁵⁸ Ezt a kezdő lökést nevezte Buridan impetusnak. Két ponton hozott újat. Arisztotelész szerint az istenségnek mint mozgatónak állandó kapcsolatban kell lennie a mozgattal. Aquinói Tamás ezt úgy oldotta meg, hogy *„Isten nem kívülről löki”* a világot, hanem *belső jelenléte tartja mozgásban az okok és okozatok állandó és kivétel nélkül mindenre kiterjedő*

58 Idézi Jáki Szaniszló: *A természettudomány eredete*. Győr, KÉSZ, 1991, 10. (Forrást nem közöl.)

játékát” – mondja erről Nyíri Tamás.⁵⁹ Buridan egészen más-ként oldotta meg ezt a kérdést, mondhatni modern módon. A másik új dolog az, hogy a földön lejátszódó mozgást, amelyet szintén az impetusszal magyaráz, s helyesen arányosnak tekinti azt a test tömegével és sebességével, kiterjeszti az égi mozgások törvényszerűségeire.⁶⁰ Kopernikusz ezt Krakóban olvashatta.⁶¹ A középkori transzcendencia tamási me-revsége itt már kezd oldódni.

Az újkor ráatalál a világ transzcendens alapjára

Bár oda sorolják, de Descartes még nem volt újkori tudós. Gondolkodását és örvényelméletét tekintve inkább úgy lehetne jellemezni, hogy mind a filozófiában, mind pedig a természettudományokban ő a középkor egyik legnagyobb fényű, de utolsó felvillanása. Magát hű katolikus keresztyénnek vallva,⁶² rendszerébe masszívan beépítette az istenképzetet. Vallotta, hogy az emberi tudat, azaz a szubjektum valóságán (*res cogitans*) kívül még vannak más valóságok is, a kiterjedt tárgyak például (*res extensa*), de ezeknek az objektumoknak a létét a tudatunk nem foghatja föl olyan világosan, hogy abban ne kételkedhetnénk. Ezért a tudatunk bizonyossága végett egy tökéletes lényhez kell

59 Nyíri Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest, Szent István Társulat, 1977, 163.

60 Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*, 142–143.

61 Jáki Szaniszló: *A természettudomány eredete*, 13. Buridan *Az égről* című műve Jáki közlése szerint hat példányban is megvolt a krakkói egyetem könyvtárában.

62 Nyíri Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, 215.

fordulunk. S itt jön Descartes nagy ötlete: ezt a lényt nem én alkottam meg, nem is vehettem a képzetét a külső tapasztalati világból, hanem ennek az isten-képzetnek még születésem előtt eleve meg kellett lennie bennem. Vagyis, arról a tényről, hogy a bennünket körülvevő világ valóban létezik, maga az Isten kezeskedik. Ezzel a transzcendáló gondolattal – úgy tűnik – a katolikus teológia sem tudott sokat kezdeni. Talán azért is, mert nyilván nem új gondolatról van szó, több formában előjött ez már a középkor folyamán, mindenesetre az Isten és a világ közötti kapcsolatra nézve mély szakadékot jelentett, méghozzá a dualizmusnak egy igen masszív változatát. Ezért mondhatjuk, hogy Descartes igazából nem tudta átlépni az újkor küszöbét, ehhez szak tudósokra volt szükség.

Bár egy negyedszázaddal fiatalabb volt Descartesnál, az első olyan jelentős szaktudós Johannes Kepler (1571–1630) volt, aki egészen más szemléletet képviselt. Ő már újkori gondolkodónak számít. Keresztyén hívő volta ismeretes. A reformáció lutheri ágához tartozott.⁶³ A külső, tapasztalati világot ő korántsem úgy szemlélte, mint a filozófusok, ezért nem érezte indítatva magát arra, hogy neki kellene megmagyarázni annak eredetét. Ebbe nem bonyolódott bele, mint Descartes. Azt szerette volna elérni, hogy a természet jelenségeiben tapasztalt szabályszerűségeket megragadja, úgyszólván abba bepillantást nyerjen.⁶⁴ Ezt

63 Kepler a lutheri reformáció követője volt, de az úrvacsora kérdésében a kálvini elveket vallotta. Vö. Bolyki János: *A természettudományok és a teológia II.*, 79.

64 Barrow, John D.: *A fizika világképe*, 1994, 89.

meg is tette, méghozzá az értelme segítségével: „...köszönetet mondok néked, teremtő Isten, mert örömet adtál abban, amit te alkottál és ujjongok kezeid munkáiban. Lásd, befejeztem a munkát, melyre elhívtam. Szellemem minden erejét felhasználtam közben, amit te kölcsönöztél nekem. Megjelentettem munkáid dicsőségét az embereknek, legalább is azok végtelen gazdagságából annyit, amennyit korlátozott értelmem azokból felfoghatott. Kész volt szellemem a helyes és igazi kutatás útját megtartani...⁶⁵ Kepler ebben a szép imádságában hálát ad azért, hogy Isten teremtett világából valamennyit fölfoghatott és leírhatott a matematika segítségével. Ez lényegében a bolygómozgás három törvényét jelentette. Ő az első, aki a természet jelenségeinek leírására matematikai szimbólumokat, képleteket alkalmazott. Az ókori tudósok még magukat a jelenségeket sem tartották valóságosnak, s így méltónak sem arra, hogy gondolkodás révén megragadják azok lényegét. Keplert nézve most már ott tartunk, hogy a keresztyén ember az ajándékba kapott „korlátozott értelmét” a természet megismerésének szolgálatába állítja. Amikor azt mondtuk, hogy a keresztyénység a görög tudományt helyes kerékvágásba zökkenettette, akkor erre a szemléletre gondoltunk, illetve erre az irányvételre. Időközben megtörtént a reformáció is, melynek katalizátor szerepe volt a természettudományok fejlődésében. Igazából a reformáció révén a tudományművelés szemlélete is visszatért

65 Kepler híres imádságának több fordítása látott napvilágot. Vö. Bolyki János: *A természettudományok és a teológia II.*, 78.; Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*, 185. – A szöveg latin eredetije Kepler *Harmonices mundi* címmel közölt művében található.

a zsidó-keresztény gondolkodás biblikus látásmódjához. A filozófia gyámkodását mellőzve, Isten a biblikusan trinitárius fölfogás szerint megmaradt a mindenség transzcendens urának, teremtőjének. Hozzá nem a gondolkodás révén, vagy emberi erőfeszítés útján juthatunk el, hanem az Ő kijelentése által.

Galileo Galilei (1564–1642) istenhívő ember volt, de kevésbé foglalkoztatta a teológiai istenfogalom, inkább az érdekelte őt, hogy csupán gondolkodás révén fölfoghatjuk-e, vagy kitalálhatjuk-e, Isten milyennek teremtette a világot. Válasza egyértelműen nem volt. Így aztán ő a természet vallatása, vizsgálata folytán akarta azt megismerni, méghozzá úgy, hogy ehhez eszközként fölhasználta a matematikát. Halála évében született Isaac Newton (1642–1727), aki aztán gondolkodásával átfogta az egész addigi tudományt és minden korábbinál maradandóbbat alkotott. Őt részletesebben kell vizsgálnunk, mert a transzcendenciára vonatkozó gondolataiból olyan eredmények születtek, amelyek legalább kétszáz évre meghatározták mind a tudományos szemléletet, mind pedig a filozófiai, teológiai és tudományelméleti gondolkodást egész Európában és az Újvilágban.

Newton sajátos transzcendenciája és a természeti törvények

Newton nem foglalkozott azzal, hogy megalkotott rendszere vajon alátámasztja-e a kor bármelyik tekintélyének filozófiáját. Ami a természeti törvényeket illeti, őt elsősorban a „hogyan” kérdés érdekelte, és kevésbé a „miért”. Le

akarta írni a „látszat” mögötti valóságot, s hitte is, hogy ő „a természet általános törvényeit” ragadta meg, „amely által maguk a dolgok formálódnak”.⁶⁶ Bár ekkor már karteziánus hatásra igyekeztek a filozófia és a fizika közötti határvonalat tiszteletben tartani, mégis a newtoni gondolatoknak olyan filozófiai következményei lettek, melyeket alig tudott a kor megemészteni.

Newtonnak az volt a szándéka, hogy a természeti törvényeket, nevezetesen az ő esetében a mechanika alaptörvényeit egyetlenes érvényességgel fogalmazza meg. Ehhez szüksége volt egy vonatkoztatási rendszerre, melyet nem kapcsolhatott egyetlen földi tárgyhoz sem, de még egy kiszemelt égitesthez sem. Márpedig azt látta, hogy az égitestek körében is érvényes gravitációs törvénynek nem lehet egyetlenes érvénye, ha az függ a viszonyítási rendszertől. Ekkor vezette be az abszolút tér és idő fogalmát. Természetesen megadta ezek definícióját. „Az abszolút tér természeténél fogva és bármely máshoz való viszonyítás nélkül mindig hasonlóságot és mozdulatlan marad.” – „Az abszolút, igaz és matematikai idő magától és saját természetétől fogva egyetlenesen folyik bármilyen máshoz való viszonyítás nélkül.”⁶⁷

66 Newton, Isaac: *Principia*, Előszó. Ebben a magyar fordításban közli Barrow, John D.: *A fizika világgépe*, 92.

67 Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*, 253. Fontos, hogy Simonyi Károly fordításában lássuk a két híres definíciót, mert az idők során több megfogalmazás is napvilágot látott, s ezek már bizonyos magyarázatokat is magukba foglaltak. Ezek a fordítások a *Principia* eredeti szövege alapján készültek.

Úgy tűnik, Newton ismerte mindazokat a vívódásokat, amelyeken a tudományos gondolkodás az ókortól kezdve végigment. Sokan még a tér és az idő létét is tagadták, ilyen volt például eleai Zénón, mások viszont a legváltozatosabb formában fogták föl, amint ez kitűnik Platón, Arisztotelész és a sztoikusok esetében. De az egyházatyák sem mind fogadták el az antik térfogalmat, a középkor viszont beépítette rendszerébe. Luther csak részben, Kálvin pedig teljesen félretette.⁶⁸ Newton megoldása azonban különbözik minden korábitól. Ő úgy fogta föl a teret és az időt, mint valami végtelen tartályt. Ezt a végtelen térfogatot azonosította Isten Lelkével, a végtelen időt pedig Isten örökkévalóságával. Ez biztosította számára a tér és az idő abszolút jellegét. Ugyanis a végtelen tér és a végtelen idő nála az istenség attribútuma lett, s ebből a transzcendens gondolkodásból nyilvánvalóan következett az abszolút tér és az abszolút idő bevezetése. Mivel így a teret és az időt összekapcsolta az istenséggel, azok többé nem tartozhattak a tapasztalati világhoz. A világban végbemenő események így egy statikus, minden irányban differenciálatlan térbe kerültek, úgymond egy transzcendens világba, amely tőlük függetlenül létezik. Newton ezzel a megoldásával még „az Istentől a világ felé” protestáns teológiai irányvonalhoz is igazodott, sőt azt is magyarázta, hogy Isten tartalmazza és magába foglalja az univerzumot, s ezzel a természetnek racionalitást kölcsönzött, és ez is annyira egybevágot a

68 Torrance, Thomas F.: *Space, Time and Incarnation*. London, Oxford University Press, 1969, 22–36.

korabeli teológiai fölfogással,⁶⁹ hogy nyugodtan gondolhatták egyesek: „*Newton rátalált a Teremtő végső törvényeire.*”⁷⁰ Ez a gondolat azonban az arisztotelészi és középkori gondolatrendszernek is „kedvezett”, hiszen magába foglalt egyfajta abszolút nyugalmi pontot, amely az antik képzetnek is lényegi része volt.

A newtoni törvények remekül leírták a valóságot, s ennek alapján meg lehetett mondani, ki lehetett számolni, mi történt a múltban és mi fog történni a jövőben. Newtonnak olyan tekintélye lett, hogy természetleírása folytán tanításából hamar kifejlődött egyfajta „természeti teológia”, amelynek az volt a legnagyobb erőfeszítése, egyben – sajnos – eredménye is, hogy „kifejlesztettek” valamilyen istenfogalmat. A newtoni abszolút tér és idő tehát oda vezetett, hogy a teológiában is posztulálni lehetett az isten-képzetet, amelynek aztán már semmi köze nem volt a keresztyénség által vallott Istenhez, aki Jézus Krisztus Atyjaként jelentetett ki, a Szentháromság személyeként. Nagyon sokan fordultak ebbe az irányba, Európában ez volt az általánosan elfogadott szemlélet. Ezt a furcsa „isten-axiomatizálást” már Newtonnál is tapasztalhatjuk: „*Egy testetlen, élő, gondolkodó és mindenütt jelenvaló Lény*

69 Kevésbé ismeretes, hogy Newton mélyen foglalkoztatták a vallási kérdések. Különösen az Ószövetség alapján sokat gondolkozott Isten omnipraesenciájáról. Egy amerikai kutatója szerint mennyiségre nézve több a teológiai jellegű munkája, mint a fizikai. Teológiai írásai viszont nem képviseltek komoly értéket az európai keresztyénség tudományos köreiben, sokkal inkább hatással volt a fizikájából származó „filozófiai” gondolkodás a teológiai gondolkodásra, amint ez a deizmusban napvilágra jött.

70 Barrow, John D.: *A fizika világképe*, 92.

*létezik, aki a végtelen térben, mely mintha az ő szenzóriuma volna, a dolgokat belülről látja..., mert azok közvetlenül jelen vannak Benne.*⁷¹ A keresztyén teológiai gondolkodás számára ez zsákutcát jelentett.⁷² Itt már világosan látszik, hogy a tudomány – bár jó szándékkal – a saját előmenetele érdekében igazából a transzcendens gondolkodáshoz folyamodik, de ez nem a biblikus keresztyénség transzcendenciáját jelenti. A gondot aztán az okozta, hogy ebből a transzcendenciából kifejlődött a deizmus, amely nagyon erősen tartotta magát még a 20. század elején is. A protestáns Kant is megerősítette ezt filozófiájával, s az ő tekintélye igen erős gáttá vált a keresztyén teológia fejlődésében. A protestáns teológia letért a reformátorok igeközpontú gondolkodásának útjáról. Bár a semmiből való teremtés keresztyén tanítása érintetlen maradt, a deizmus mégis annyira elválasztotta Istent a teremtett világtól, hogy tényleg komoly kérdéssé vált, van-e valóságos kölcsönhatás közötté és a természet között. Talán a legjobban jellemzi ezt a helyzetet a mi Madách Imrénk, amikor még 1863-ban is így foglalja össze a magasan művelt emberek közgondolkodását *Az ember tragédiájának* első színében:

71 Newton, Isaac: *Optika*, 1714. Idézi Bolyki János: *A természettudomány és a teológia III.*, Theologiai Szemle, 1975/5–6. szám, 140.

72 Igen érdekesnek találhatjuk, hogy a fizikában zseniális gondolatokra jutó Newton az abszolút tér és idő bevezetésének sikere láttán olyan gondolatokra jutott vallási kérdésekben, amelyek a híres és mérvadó egyházatyá, Athanasziosz trinitás-teológiájával szemben Ariust védték, aki homályos Logosz-tanáról vált ismertté. Ebből a Logosz-tanból ugyanis a trinitás tagadása következett.

„Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Évmillióig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát újítani kell.”

Sarkítva úgy fejezhetnénk ki magunkat, illetve úgy írhatnánk le a vallási és általában az intellektuális helyzetet, hogy valamilyen racionalista transzcendencia uralta mind a teológiai, mind pedig a természettudományos gondolkodást. Ez emésztette a keresztyénséget a 18. és 19. században, de még a 20. század elején is, hiszen egy a kijelentéstől függetlenül, elméleti síkon is megélő, szinte absztrakt teológiát próbáltak sokan kidolgozni és követni. Mondhatni, egyfajta „természeti vallást” gondoltak el a *more geometrico* mintájára, amelynek keretein belül a keresztyén történeti kijelentést megelőző, vagy afölött álló racionális értelem segítségével szándékoztak eljutni az „istenismeretig”. Ilyen „értelem” azonban éppen a keresztyén tanítás szerint nem létezik, s így ennek a próbálkozásnak az lett a hátulütője, hogy az emberi értelem segítségével a természetből vett fogalmakat vetítették ki Istenre. A tudományos világ szinte rohant egyfajta „boldognak vélt” racionalista korszak felé.

A transzcendencia mélypontja és a felvilágosodás kemény ateizmusa

A felvilágosodás még jobban fölgyorsította az emberi ész mindenhatóságába vetett hit terjedését a tudományos életben. A ma ismert diszciplínák az újkorral kezdődően, ha

lassan is, de kezdtek fölszabadulni a filozófia gyámkodása alól. Maga a filozófia is önállósult a 18. században, az egzakt tudományterületek egyre karakteresebb módon váltak el egymástól. A tudósok sokasága alapján véve örült ennek a szabadságnak. Bizonyos szempontból jogosan. Az egyházak, különösen is a római egyház a maga filozófiailag megalapozott teológiájával, s azon belül is az arisztotelészi gondolkodásra épülő tekintélyelvűségével valóságosan is „rátelepedett” a természettudományokra, és gúzsba kötő szerepet töltött be azok fejlődésében. Ugyanilyen gátként hatott Kant a protestáns teológiában. Csak idő kérdése volt, hogy ettől a béklyótól mikor fognak megszabadulni. A felvilágosodás teremtette meg ehhez a feltételeket és hozta felszínre a bátor tudósokat. De honnan számítsuk ezt a különválást? Az egyik leginkább jellegzetes eseményt javasolhatjuk a látványos szétválás időpontjául. Amikor Pierre Simon Laplace (1749–1827) 1799-ben elkészült a *Mécanique céleste* első kötetével, és azt Napóleon elolvasta, „*azt a megjegyzést tette, hogy Laplace ugyan sok száz oldalon szól az égről, de a jóisten sehol nem szerepel benne. Nem volt szükségem erre a hipotézisre, Sire!*” – válaszolta a szerző.⁷³ Ezek után sem a „nyugdíjas levéltáros”, sem pedig a „tiszteletbeli elnöki” szereppel bíró Istenre nem volt szükség, sőt még hipotézisként való kezelése is fölöslegessé vált. Laplace tulajdonképpen az egzakt tudományok és a keresztyén teológia szétválását

73 Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*, 314. A „*Jen'ai pas eu besoin de cette hypothèse, Sire*” híres mondat fordítása Simonyi Károlytól való.

fogalmazta meg. Ez akkor történt, amikor Newton tekintélye még jócskán tetőzött, mégis örömmel választották sokan a szakítást. A transzcendencia meglehetősen leértékelődött, ugyanakkor az észben való feltétlen bizalom fölfelé szárnyalt. Az immanencia és a transzcendencia „harcában” toronymagasan az előbbi tűnt győztesnek. Ez egy nagyon összetett folyamata volt a tudományok fejlődésének, sok-sok vitával tarkítva.

Egy ilyen folyamatban kell látnunk a tudományok formálódását, azok újabb és újabb eredményeivel. Ebben a korban az ész látását egyre inkább elfelejtették „fölfelé” irányítani, de az is lehet, hogy belefáradtak a transzcendens iránti vágyakozásba, s az értelem tekintetét inkább a földre szegezve próbálták előbbre jutni a természet titkainak feltárásában. Ennek eredményeként sokféle dolog tisztázódott, sőt az ideologikus intézmények vagy eszmerendszerek képviselőit is elgondolkodásra készítették. Az ész mindenhatóságába vetett hit uralta a közfelfogást. Érdekes módon a transzcendenciától azonban nem sikerült teljesen megszabadulniuk, vagy a tudományos életből azt kiiktatniuk. Ha csak Darwin evolúciós elképzelésére és Maxwell elektromágneses elméletére gondolunk, mindjárt érezzük, hogy a ráció önmagában nem oldotta meg a tudomány nehéz kérdéseit. A fejlődés viszont töretlen volt, története pedig izgalmas, de korántsem mentes a transzcendenciától. Erről lesz szó a következő két szakaszban.

A klasszikus mechanikai szemlélet leáldozása és a transzcendencia újbóli megjelenése

Maga a történet is érdekes. A 19. század elejére megérett az idő az elektromágneses jelenségek magyarázatára. De hát Newton kikerülhetetlen tekintély volt, ezért a francia tudósok számára a gravitáció nem volt más, mint csupán „távolba hatás”, amelynek oka valamilyen anyagi pont. De a két anyagi pont között csak távolság volt, a dinamikus erőtér gondolata még föl sem merült. Ebben megbíztak a németek, és az öreg Gauss vezette fiatal nemzedék megalkotta az elektromos és mágneses jelenségekre vonatkozó elméletét, s ez annyira elfogadottá vált az egész világon, hogy „igazságához”, illetve érvényéhez nem férhetett semmi kétség. Magyarázatuk a newtoni klasszikus fizika mechanisztikus szemlélete alapján készült.⁷⁴ Ezzel az elméletalkotással egy időben végezte híres kísérleteit a mélyen hívő Michael Faraday (1791–1867), akinek az elektromos és mágneses térrel kapcsolatos magyarázatait elfogadni sehol nem tudták, mivel nem egyezett a németek elméletével. Csupán rácsodálkoztak és legyintettek rá. Gondot jelentett az is, hogy Faraday matematikai képzettsége nem volt magas. James Clerk Maxwell (1831–1879) volt az egyetlen, aki mélyen átgondolta Faraday magyarázatát, szembeszállt a németekkel és elvetette elméletüket. Nem tett mást, mint zseniális matematikai tudásával

74 Ezt az elméletet már alig tartja számon a tudománytörténet, mert a Maxwell-egyenletek mellett ennek már nincs jelentősége. Vö. *The Collected Papers of James Clerk Maxwell*, 228. Weber elgondolását, mint amely zsákutcába vezetett, megtaláljuk magyarul is, Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*, 321.

megragadta és leírta Faraday elképzeléseit. Ez az a híres eset, amikor parciális differenciálegyenletet használt a teljes differenciálegyenlet helyett⁷⁵, s így összekapcsolva a térbeli és időbeli változást, féltette a mechanisztikus szemléletet. Ez lényegében híres egyenleteinek rövid története, de hogy miképpen jutott el Maxwell idáig, és milyen jelentősége van ennek a gondolati folyamatnak a tudomány fejlődése szempontjából, az igen fontos tanulságokat rejteget. Újból megjelenik a transzcendencia mint szemléletformáló tényező és lám, csodákat művel.

Maxwell nem elegyítette a hit értelmi aktusát a természet tudományos megismerésével. Mindkettőnek meghagyta az érvényességi területét, és nem is gyártott olyan elméletet, amely valamelyiket is beleszorítaná a másik Prokrusztész-ágyába. Azt azonban lehetetlen nem észrevenni, hogy a két terület nála lényeges szemléletbeli egybecsengést mutat. Úgy közelítette meg a mindenséget, mint amit Isten teremtett és azt szeretetével fenntartja, azaz a teremtő Isten és a teremtett mindenség között a kapcsolat Jézus Krisztusban teljesebben be. Ezt a szeretetet tartotta ő olyan egyedüli dolognak ezen a világon, amely „az ő saját természete szerint tökéletes”⁷⁶. Meg is magyarázta, hogy ezt miként értelmezi. Maxwell igen gyakran magas teológiai műveltséggel beszélt hitbeli meggyőződéséről, olykor viszont a filozófiában, vagy matematikában és fizikában művelt hallgatói kedvéért

75 Ez részletesen olvasható: Maxwell, James Clerk: *A Treatise on Electricity and Magnetism*. Vol. 2. Oxford, Clarendon Press, 1881, 164–165.

76 Campbell, Lewis – Garnett, William: *The Life of James Clerk Maxwell*, 338.

a filozófia nyelvén fogalmazott. „Az embernek olyannak kellene lennie, hogy a természet Isten által munkált működését megjelenítse, s ezáltal mutasson rá a végtelennek a végessel való egyesülésére...”⁷⁷ Maxwell ugyanis úgy fogta föl, hogy Istennek állandóan megvan a kapcsolata az általa teremtett mindenséggel, mégis ebben a világban semmi sem teljes, semmi nem végleges, nem beteljesült, nem tökéletes, hanem minden „rész szerint való” (1Kor 13), kivéve a szeretet, „amely emberi és isteni is”⁷⁸. Maxwellt nagyon foglalkoztatta az a bibliai kijelentés, mely szerint Isten maga is szeretet, s ennek a szeretetnek megtapasztalhatónak kell lennie az emberek között is. Az isteninek és az emberinek a találkozását látta a szeretetben. Ennek megélését tartotta kapcsolódási pontnak a „mennyeiek és földiek” között. Maxwellnek úgyszólván értelmes keresztyén képzete volt a transzcendens világról. Egy másik írásában ugyanis éppen azt magyarázza, hogy „az isteni szeretet” az egyedüli olyan dolog, amely „az ő saját természete szerint tökéletes”⁷⁹. Ezt azért szükséges annyira hangsúlyoznunk, mert ugyanezt több helyen is kifejtette, és éppen ezt a *hitszemléletét* érvényesítette a *természetszemléletében* is.⁸⁰ Ami tehát nála a kiindulópont, az mindenképpen a teljesség, a tökéletesség, az egész, s innen haladhatunk a „rész szerint való” világ felé. Ez magyarázza azt, hogyan

77 Campbell, Lewis – Garnett, William: *The Life of James Clerk Maxwell*, 200.

78 Campbell, Lewis – Garnett, William: *The Life of James Clerk Maxwell*, 338.

79 Campbell, Lewis – Garnett, William: *The Life of James Clerk Maxwell*, 338.

80 *The Collected Papers of James Clerk Maxwell*, 216–217. Itt világosan a természeti jelenségek szemléletéről beszél, és erre mondja ki: „... which is itself partial and imperfect”, azaz „önmagában nézve rész szerint való és nem tökéletes”.

jött ő egy teljesen más gondolatra, korának minden tekintélyes tudásával szembeszegülve, sőt senkinek a rokonszenvét vagy szellemi támogatását nem élvezve. Néhány tudós barátja jóindulattal még figyelmeztette is, hogy ne ártsa magát misztikus dolgokba, de ő sziklaszilárd hittel kitartott meggyőződése és igaza mellett. Ha végigtekintünk írásain, előadásain, bibliamagyarázatain, teológiai gondolatain, akkor látjuk igazából egész gondolkodásának koherenciáját, s ebből válik érthetővé, hogy ő tulajdonképpen a tudományos megismerés módjának irányát változtatta meg, még pontosabban, fordította az ellenkezőjére. Világosan ki is fejtette, hogy a tudósok természetszemlélete – az ő korában – hasonlít a matematikusok fölfogásához, amiként Eukleidész módjára törekszenek a természet titkainak megragadására, azaz *a részek felől közelítik meg az egészet. A helyesebb, a pontosabb és az általánosabb igazsághoz vezető út azonban az egésztől a részek felé mutató irány.*⁸¹ Hamar kiderült, hogy neki van igaza, s ezt

81 Hogy Maxwell mennyire fontosnak tartotta ezt a szemléletet, arról több írása tanúskodik. Az egyik leginkább jellemző részletet idézzük: *„We are accustomed to consider the universe as made up of parts, and mathematicians usually begin by considering a single particle, and then conceiving its relation to another particle, and so on. This has generally been supposed the most natural method. To conceive of a particle, however, requires a process of abstraction, since all our perceptions are related to extended bodies, so that the idea of the ALL that is in our consciousness at a given instant is perhaps as primitive an idea as that of any individual thing. Hence there may be a mathematical method in which we proceed FROM THE WHOLE TO THE PARTS instead of from the parts to the whole. For example, Euclid, in his first book, conceives a line as traced out by a point, a surface as swept out by a line, and a solid as generated by a surface. But he also defines a surface as the boundary of a solid, a line as the edge of a*

mélyen biblikus és helyes szemléletű keresztyén transzcendenciájának köszönhető.

Darwin is ebben a korban élt

A darwini gondolatok és a hozzá kapcsolódó viták a 19. század második felében lepték el Európát. Hazánkat is. Két fő műve képezte a csatározások tárgyát: *A fajok eredete természetes kiválasztás útján*, valamint *Az ember származása*.⁸² Az előbbi 1859-ben, az utóbbi 1871-ben jelent meg. Bizonyos körök még ma is vitatkoznak „ezek fölött”, anélkül, hogy figyelembe vennék ezeknek a gondolatoknak a tudománytörténeti és az elméleti szerepét, helyét, jelentőségét. A vita mindenesetre nagyon tanulságos, különösen annak eredeti formája, ezért az elhangzottakba „korhűen” beletekintünk, utána azonban véleményt formálunk az egész kérdéskörrel, természetesen a mostani legjobb tudásunk szerint. A történeti tények összefoglaló leírásától most nem tekinthetünk el, mert a közbeszédben oly sok valótlanítás és félreértés tapasztalható, hogy ezen csak ily módon tudunk segíteni. Lássuk, milyen indulatos, de mégis érdekes vitát váltott ki Darwin két fő műve.

Először Darwin egyik brit geológus barátja, Charles

surface, and a point as the extremity of a line. (...) The mathematical process employed in the first method is integration along lines, over surfaces, and throughout finite spaces, those employed in the second method are partial differential equations and integrations throughout all space.” Maxwell, James Clerk: A Treatise on Electricity and Magnetism Treatise. Vol. 2., 164–165. (Kiemelés a szerzőtől.)

82 Magyarul többféle fordításban is megjelent e két mű, mi csak a művek címének lényegét írtuk be a szövegbe.

Lyell (1797–1887) kérte őt, hogy a természetes kiválasztódás rendszerében adjon egy kis helyet az isteni beavatkozásnak.⁸³ Ez nem tetszett Thomas Huxley-nak (1825–1905), aki igen erőteljes pártfogója lett Darwinnak. Ennek ellenére a vallásos hangulat egy darabig eléggé türelmes maradt és inkább hallgattak a néhai híres író, baptista lelkész Andrew Fuller (1755–1815) jó tanácsára: „Bár az írárok nem adnak az asztronómiáról egyfajta rendszert, mégis arra ösztönöznek bennünket, hogy Isten munkáit tanulmányozzuk, és arra tanítanak bennünket, hogy Őt magasztaljuk minden felfedezéskor.”⁸⁴ Hasonlóan türelmes hangot ütött meg a skót Hugh Miller (1802–1856) geológus, aki egy mélyen kegyes, hívő ember volt: „Isten hatalma bizonyára létrehozott fajokat, mivel ő tartja fenn azt a fejlődés törvénye által. Az Első Nagy Ok létezése teljesen összeegyeztethető mind az első, mind a második sémával.”⁸⁵ Ebből az idézetből azt is kiolvashatjuk, hogy a tudós elmék miképpen igyekeztek a 19. századi fejlődéselméletet is elfogadni. Ebben a folyamatban képzeltek el az élet kifejlődését, amely meglehetősen foglalkoztatta azt a kort. Magát Darwint is ebben a

83 Irvine, William: *Apes, Angles, and Victorians. The Story of Darwin, Huxley, and Evolution.* New York, Time, 1963, 130. Vö. Schwarz, Hans: *Az evolúció hatása a teológiára Nagy-Britanniában és Észak-Amerikában.* Debreceni Szemle, 2007/3. sz., 370.

84 Fuller, Andrew: *The Gospel Its Own Witness or The Holy Nature and Divine Harmony of the Christian Religion Contrasted with the Immorality and Absurdity of Deism.* In: *The Complete Works of the Rev. Andrew Fuller*, Henry G. Bohn. London, 1848, 41. Vö. Schwarz, Hans: *Az evolúció hatása a teológiára Nagy-Britanniában és Észak-Amerikában.* 370.

85 Miller, Hugh: *Foot-prints of the Creator: or, The Asterolepsis of Stromness, with Memoir by Louis Agassiz.* Edinburgh, Adam & Charles Black, 1861, 12. Vö. Schwarz, Hans: *Az evolúció hatása a teológiára Nagy-Britanniában és Észak-Amerikában.* 370.

folyamatban kell látnunk. A későbbi, még híresebbé vált baptista prédikátor, Charles Haddon Spurgeon (1834–1892) azonban elég keményen elutasította Darwin tanítását az ember származásáról. Az 1861-ben elmondott híres *Gorilla Lecture*-ben igencsak nehezményezi azt a gondolatot, hogy „az emberek szépapja néhány évezreden át talán tengerimalac, osztriga, moszat vagy fejlett gorilla lett volna”. Aztán azt hozza föl érvként Darwin ellen, hogy „a Biblia tanítása szerint az embert Isten a saját képére teremtette, nem pedig egy barom képére, akiből a fejlődés törvényei alapján állott volna elő az ember”⁸⁶.

A teológusok két ok miatt voltak zavarban ebben az időben. Nem kerülhették meg a darwini gondolatokra való reagálást, másrészt pedig ezekben az évtizedekben virágzott az úgynevezett bibliakritika, amely azt jelentette, hogy a Bibliát ugyanúgy kell magyarázni, mint bármely más könyvet, azaz a tudományos írásmagyarázat elvei szerint lehetett csak értelmezni. A Biblia lényegét nem kérdőjelezték meg, csak annak emberi formába való öntését nem tartották kifogástalannak. Nem tekintették egy zárt világot, tökéletes műnek. És ekkor lépett a színre a híres vitázó, Samuel Wilberforce (1805–1873) oxfordi püspök, képzett teológus, aki egyenesen offenzívát indított Darwinnal szemben. Bár nem vonta kétségbe Darwin keresztyénségét, mégis felsorolta, hogy az ember lelki egésze, Istentől kapott felsőbbrendűsége a földön, artikulált beszéde,

86 Idézi Szentpétery Péter: *Bocsánat, Mr. Darwin! – A Darwin-évhez.* Theológiai Szemle, 2009/2., 91.

bukása és megváltása, az ész birtoklása, szabad akarata és felelőssége nem egyeztethető össze állati eredetével. Már 1860-ban a *British Association for the Advancement of Science* oxfordi összejövetelén egy olyan túlzó állítást fogalmazott meg, hogy Darwin szerint „*az ember a majomtól származik*”.⁸⁷ Ezt Darwin sohasem állította. Az oxfordi püspök megnyilatkozása fölingerelte Huxley-t is, aki zoológus létére otthonosan mozgott a bibliaismeretben. A többféle formában ismert híres történetnek biztosan van egy magva, mely szerint éles vitájuk közben Wilberforce azt kérdezte volna Huxley-től, hogy a nagyapján vagy a nagyanyján keresztül vezet-e le állati származását? Huxley így vágott vissza: „*Ha tehát azt a kérdést tennék fel nekem, szívesebben venném-e, hogy inkább egy nyomorult majom legyen a nagyapám, mint egy tehetséges, tehetős és nagyon befolyásos ember, aki azonban ezeket a képességeit és befolyását arra használja, hogy a komoly tudományos vitát nevetségessé tegye, akkor habozás nélkül vallom, hogy a majmot részesíteném előnyben.*”⁸⁸ Itt jegyezzük meg, hogy a katolikus Constantine James is erősen cáfolta Darwint és megírta *A darwinizmusról avagy a majomemberről* című művét, amelyet IX. Pius pápa megdicsért. Ebben Darwin második fő művét, *Az ember származását* „tündérmesének” nevezi. Később elnyugodtak a kedélyek és másként néztek az egész darwini modellre, mint a kezdet kezdetén. Az Indiában született, 1895-ben Canterbury érsekévé kinevezett

87 Irvine, William: *Apes, Angels, and Victorians*, 6.

88 Huxley, Thomas Henry: *Letters and Diary 1860, September 9*. 1860.

Frederic W. Farrar (1831–1903) már sokkal emberibb hangon nyilatkozott Darwinról: „Tudományos kutató, Newton óta talán a legjelentősebb tudós. Egész életében a vallás ellenségként tartották számon, mégis három évvel ezelőtt nagy kegyelettel temették el sírhelyére a Westminster Abbey-ben. Elméletei, amelyeket számtalanszor kárhoytattak éppen erről a szószeréről, ma már elfogadottá váltak világszerre nemcsak a tudomány emberei számára, hanem sok vezető teológus számára is. Ők elismerték, hogy azok semmilyen értelemben nem összebékíthetetlenek a szent igazságokkal.”⁸⁹

Ebben az áttekintésben két fő mondanivaló vált különösen hangsúlyossá. Először: Darwin evolúciós elmélete nem a vallás tagadásáról szólt, hanem tudományos alapokon álló tudományos elméletről van szó, s emiatt csak erről az alapról szabad kritikát mondani, netán cáfolni. Másodszer: Darwin elmélete nem akarta Isten kreatív tevékenységét csökkenteni, sőt nem is azt akarta bizonyítani, hogy ez a világ önmagát magyarázza. Csupán a deizmus racionális gondolkodása szerint egy logikus magyarázatot keresett az élővilágban tapasztalt evolúciós jelenségekre.

A darwini evolúciós elméletről szóló vita folyamatos volt és mindmáig nem ért véget. E sorok írójának az a tapasztalata, hogy sem a mellette, sem az ellene érvelők többsége

89 Farrar, Frederic W.: *History of Interpretation. Eight Lectures Preached before the University of Oxford in the Year MDCCCLXXXV*. New York, E.-P. Dutton, 1886, XV. Vö. Schwarz, Hans: *Az evolúció hatása a teológiára Nagy-Britanniában és Észak-Amerikában*, 372.

nincs tisztában a vitatott dolgok lényegével. Kibékíthetetlenül kőkeményen szegülnek egymásnak és engesztelhetetlen düh tapasztalható minkét tábor részéről. Pedig egyszerűen eljuthatnának a megbékélésig. El kellene ugyanis fogadni azt, hogy az eredeti elgondolás szerint az élővilág egy hosszú, egyszeri, megismételhetetlen fejlődési folyamat eredménye. Ezt a folyamatot Darwin tudta a legjobban leírni, pontosabban az ő modellje vált a leginkább elfogadhatóvá. Ez tehát nem végérvényes igazság, hanem modell, amely számos helyen pontosításra szorul, de jelenleg az evolúción kívül vagy mellett nincs jobb elgondolás. A darwini evolúciós elméletet tehát nem elvetni kell, hanem megtalálni annak autentikus helyét a tudományos gondolkodás lépcsőzetes szintjein. A genetika legújabb eredményei nagy valószínűséggel segíthetnek majd megtalálni az evolúciós elmélet érvényességi helyét a biológiai tudományterületen. Ennek részleteire most nem térhetünk ki. A téma történetében tapasztalt vitatkozásokból, kételyekből azt szűrhetjük le, hogy amikor Darwint támadták, vagy még ma is támadják, akkor lényegében egy vitáról volt/van szó, amelynek a mélyén a transzcendencia húzódik meg. Ha pedig a mellette érvelők véleményét vesszük szemügyre, az ő esetükben is a transzcendencia a belső mozgatórugó, legfeljebb látens formában. Összefoglalva: ma sokkal reményteljesebben szemlélhetjük ezt a kérdéskört, ezért a biológusok túlzott félelme a transzcendenciától meglehetősen alaptalan, a keresztyén gondolkodók aggodalma pedig az evolúciós szemlélet miatt fölösleges. A darwini evolúciós gondolatok nem az élet eredetéről szólnak.

A matematika szerepe a transzcendens gondolkodásban

Magyar szívünk hazahúzó érzése arra ösztönöz bennünket, hogy azzal kezdjük, ami magyar földön történt a 19. század első felében. Bolyai Jánosról van szó, aki matematikai zsenijével olyan dolgokat látott, amelyeket csak a 20. század tudott helyesen fölfogni, illetve méltóan értékelni. Megoldott egy 2100 éves matematikai problémát és ezzel fölnyitott egy zárt világot. Ettől kezdve hatalmas gyorsasággal ment előre a világ. Ő maga úgy jellemezte a helyzetet, hogy „*a semmiből egy új, más világot teremtettem*”. De ő ezen is túl akart lépni és egy mindent egybefogó, összesítő elméleten törte a fejét. Az Üdvtan című munkájában látjuk, hogy ebbe a transzcendens világba már nem sikerült neki eljutnia. Annyit azonban érzékelhetünk, hogy Bolyai János – gondolatban vagy lélekben – ezen a világon túlra szeretett volna elérkezni. Még a filozófus Kantot is kevésnek tartotta és kritikával illette a térre vonatkozó elképzelését, ugyanis ő messzebbre látott: „*A különben sok érdemű, és szépelméjű Kant alaptalan, s helytelenül el-ficamodva az értelmetlen tant tanálta is állítani: hogy az úr (...) nem önálló, hanem csak nézlet vagy látványaink idomja(!)*”⁹⁰ Bolyai a téves értelmezése miatt marasztalja el Kantot. Annyit azonban Bolyai elért, hogy egyfajta „új végtelent nyitott” elméje számára. Talán Babits Mihály *Bolyai* című verse foglalja össze a leg-tömörebben, hogy mi zajlott le a fejében:

90 Idézi Gábor Zoltán: *Mit adott a fizikának Bolyai János?* In: Bolyai emlékkönyv. Budapest, Vincze Kiadó, 2004, 267–281, 274.

„Semmiből egy új, más világot teremttem.

Bolyai János levele atyjához.

*Isten elménket bezárta a térbe.
Szegény elménk a térben rab maradt:
a kapzsi villámölyv, a gondolat,
gyémántkorlátját még csak el sem érte.*

*Én, boldogolván, azt a madarat,
ki kalitjából legalább kilátott,
a semmiből alkottam új világot,
mint pókhálóból sző kötél a rab.*

*Új törvényekkel, túl a szűk egen,
új végtelent nyitottam én eszemnek:
király gyanánt, túl minden képzeten*

*kirabolván kincsét a képtelennek
nevetlek, mint Istennel osztozó,
vén Euklides, rab törvényhozó.”*

Babits is egy zseni, ha ennyire mélyen felfogta, megértette Bolyai jelentőségét. A Bolyai-kérdést akkor értjük meg, ha egy nemzedéknyi idővel előre ugrunk és megnézzük az ő „sorstársának” a helyzetét. Georg Cantorról (1845–1918) van szó, a halmazelmélet atyjáról, akinek gondolatait még mindmáig nem használta föl kellőképpen a teológia, bár ő ezt kínálta. Ahhoz viszont, hogy őt értsük, egy kicsit vissza kell tekintenünk az előző két évszázadba. Muszáj, mert ilyen csak az európai kultúrkörben történhet.

Az újkori filozófiában maga Descartes borzolta föl a kedélyeket, amikor a „végtelen” ideáját a tökéletesség és az Isten ideájával azonosította. Szerinte az ember véges gondolkodása önmagában nem képes létrehozni a végtelenség eszméjét, ezért azt Istennek kellett az emberbe helyeznie.⁹¹ Ezzel egy régi probléma újult ki, mégpedig az, hogy képes-e a véges a végtelen fölfogására, illetve a végtelen megmaradhat-e a végesben. Ez a transzcendenciának egyik alapvető kérdése, amely rendkívül foglalkoztatta a megelőző századok szinte összes tudósát. Sok vitára adott okot Spinoza és Leibniz idevágó filozófiai fejtegetése is. A német, a francia és az angol filozófiai nagyságok ezt követő évszázadai sem hoztak e tekintetben áttörést, de annál inkább Georg Cantor halmazelméleti munkássága a 19. század utolsó harmadában. Már elértük jócskán a 20. századot, amikor ez az új diszciplína, a halmazelmélet nélkülözhetetlen eszközzé vált a szerteágazó matematika összefogásában. Ennek az elméletnek a matematika testébe való beágyazása viszont igen heves viták közepette zajlott. Cantort is támadások tömkelege érte, és csakhamar kiderült, hogy ennek a vitának a heve egyben gyújtólángja lett annak a még nagyobb tűznek, amely aztán perzselő nyomokat hagyott mind a filozófiában, mind pedig a teológiában. Sok kérdés újragondolására ösztökölte mindkét területet. Cantor nem csinált mást, minthogy fölhívta a figyelmet annak végiggondolására, mit jelent Isten mint Abszolútum, s meddig tart az ember értelmi fölfogása a véges és a végtelen összefüggésében.⁹²

91 Levinas, Emmanuel: *Transzcendencia és megértés*. In: A modern tudományok emberképe. Budapest, Gondolat, 1988, 227.

92 Cantor, Georg: *Végtelenség a matematikában és a filozófiában. Válogatott szemelvények*. Filozófiai Figyelő, 1988/4. sz., 56–87. A fordítást

Abban az időben Kantnak még igen nagy tekintélye volt a filozófiában, s ez különösen is éreztette hatását a teológiában.⁹³ Cantor gondolatai viszont teljesen újak voltak. „Az aktuális végtelen két formáját, a transzfinit és az abszolút végtelent is gyakran összetévesztik, jóllehet ezek a fogalmak szigorúan különböznek. Míg az első, bár végtelen, mégis növelhető, az utóbbit lényegében nem-növelhetőként, így matematikailag meghatározhatatlanként kell elgondolni. A felcserélésnek ezzel a hibájával találkozunk például a panteizmusban, s ez a spinozai Etika Achilles-sarka. (...) Ugyancsak feltűnő, hogy Kant óta meghonosodott a filozófusok körében az a hamis képzet, mely szerint az abszolút a véges ideális határa. Valójában ezt a határt csak egy transzfinitumként, sőt minden transzfinitumok minimumaként (azaz mint az általam ómegával jelölt legkisebb végesen túli számot) lehet elgondolni.”⁹⁴ Cantornak ez az egyszerű magyarázata igen nagy mélységeket takar. Olyan következtetéseket vont le elméletéből, amelyek majd csak a 20. századi teológiában jöttek a felszínre. Ismét őt idézzük: „A transzfinit, alakjainak és konfigurációinak sokaságával, szükségképpen

Szabó Zoltán készítette, a jegyzeteket írta, a szemelvényeket válogatta és szerkesztette Ruzsa Imre.

93 Cantor, Georg: *Végtelenség a matematikában és a filozófiában*, 80. Kant „véges és végtelen” fölfogásáról, valamint Cantor értelmezéséről összehasonlító megjegyzést írt a matematikus Ernst Zermelo. Ezt is közli Ruzsa Imre ugyanitt, 83. Zermelo védi Kantot annyiban, hogy ő a világegészre alkalmazza ezt a két fogalmat: „az emberi ész belső természete folytán egyformán kényszerül arra, hogy a világot határolt-ként és határtalanként, végesként, illetve végtelenként fogja föl.”

94 Cantor, Georg: *Végtelenség a matematikában és a filozófiában*, 79–80.

egy abszolútra utal, a 'valóban végtelenre', amelynek nagyságát semmiféle hozzáadás vagy elvétel nem érinti, és amelyet ezért kvantitatív abszolút maximumnak kell tekintenünk. Ez utóbbi bizonyos fokig meghaladja az emberi felfogó erőt, amennyiben kivonja magát a matematikai determináció alól. Viszont a transzfinit nemcsak a lehetőség széles területét tölti ki Isten megismerésében, hanem az ideális kutatás számára is gazdag, állandóan növekedő teret kínál. Sőt, meggyőződésem szerint a teremtmények világában is bizonyos fokig és különböző vonatkozásokban valósághoz és létezéshez jut, hogy a Teremtő dicsőségét, annak abszolút szabad elhatározásából, határozottabban kifejezésre juttassa, mint ahogy az egy pusztán 'véges világ' esetén lehetséges volna. Ennek azonban még sokáig kell várnia az általános elismerésre, jöllehet ez a felismerés igen értékes lehetne a teológusok számára, segédeszköze lehetne az általuk képviselt ügy (a vallás) támogatásának.⁹⁵ Cantor szerint tehát a matematika olyan racionalitással dolgozik, amellyel Isten ruházta föl mind az emberi értelmet, mind pedig a világot. A „Teremtő dicsőségében” – talán Bolyai Jánoshoz hasonlóan – a mindenség fölfogható egységének harmóniáját látta. Ebből következően nála megvan a lehetőség arra is, hogy a teremtett világ racionalitásából származó matematikai levezetések utat nyissanak további fölfedezések felé, nem feledve azt, hogy az embernek ez a racionális tevékenysége, illetve a világnak ez a racionális mivolta végül is transzfinitív módon önmagán túlra mutat. Ezzel Cantor tulajdonképpen az univerzum saját,

95 Cantor, Georg: *Végtelenség a matematikában és a filozófiában*, 82–83.

bennerejlő racionalitásának egy rendkívül plasztikus példáját mutatta be, ugyanakkor sejtetni engedte, hogy ennek a gondolkodásmódnak a természet föltárásában rendkívüli jelentősége lesz. A korabeli filozófiával vitatkozva ezt még világosabbá tette latin megfogalmazásban: „*Omnia seu finita seu infinita definita sunt et excepto Deo ab intellectu determinari possunt!*” Azaz: „*Minden vagy véges, vagy meghatározott végtelen, és Isten kivételével az értelem által meghatározható!*”⁹⁶ Egyértelmű tehát a matematikai gondolkodás számára is, hogy az értelem nem képes Istent a maga ontológiai mivoltában megragadni, de transzfinitív módon, önmagán túlmutatva utal létezésére. Ez a matematikában tapasztalható transzcendencia egyik legplasztikusabb példája. Más szavakkal kifejezve, nincs olyan tudományos magyarázat, amely a teremtett mindenségből, azaz a természetből szükségszerűen következtethetne Istenre. Legfeljebb csak utal rá. Ezt így tanítja mind az Ószövetség, mind az Újszövetség.⁹⁷ Sain Márton matematikatörténész találón jellemezte a helyzetet: „*Cantor a matematika világában talán a legnagyobb próféta volt. (...) Tanainak legnagyobb diadala, hogy amit ő sokszor csak homályosan definiált, de tisztán látott fogalmaiból következtetett, azt a szabatos formákba öntő utókor mind igazolta...*”⁹⁸ Minden bizonnyal Cantor is örülne annak a mai gyakorlatnak, miszerint a megszámlálhatatlan sokaságot képviselő végtelen halmazokra vonatkozó műveletek analógiaként jól

96 Cantor, Georg: *Végtelenség a matematikában és a filozófiában*, 71.

97 8. zsoltár, a Római levél 1–2. fejezete.

98 Sain Márton: *Nincs királyi út! Matematikatörténet*. Budapest, Gondolat, 1986, 776.

használhatóak a trinitás teológiai értelmezésekor, amint ezt több mint két évtizeden át a Debreceni Református Hittudományi Egyetem fiatal lelkészjelöltjei a dogmatika előadásokon ilyen értelemben hallgatták.

A matematika tudományának ezután következő történetét úgy lehetne jellemezni, mint a tárgy alapjainak tisztázási korszakát. A 19. század végén és a 20. század elején néhány kiváló matematikus úgy gondolta, hogy a matematika minden ágát föl lehet építeni valamilyen axiómarendszerre, s amikor ezt megpróbálták, pontosan az ellenkezője lett igaz. Kurt Gödel 1930-ban Princetonban hozta nyilvánosságra híres *nemteljességi* tételét, melyet úgy tudnánk összefoglalóan ismertetni, hogy bármilyen értelemben vett axiómarendszerre felépített tudományterületen mindig található legalább egy olyan tétel, amelynek igaz vagy hamis volta nem dönthető el az adott axiómarendszeren belül. Ez nehéznek tűnik, pláne a matematikában kevésbé járatos olvasóknak, ezért csupán annyit érdemes róla megjegyezni, hogy ennek a tételnek igen nagy jelentősége van a tudományos gondolkodásban. Ugyanis azt jelenti, hogy a tudományos gondolkodás mindig egyfajta magasabb szint felé nyitott, amely szinten a korábban még megoldhatatlan tételek immár megoldhatóvá válnak. Ez a fölfelé nyitottság aztán akkor vált izgalmassá, amikor a matematikai igazságokat a természet törvényeire is alkalmazni lehetett, s ez elgondolkottatta a matematikához jól értő elméleti fizikusokat, akik bizony nagyon érdekes és jelentős megállapításokra jutottak. Csupán egy példát említünk. A későbbi Templeton-díjas angol tudós, John D. Barrow

1988-ban így foglalta össze az ebben a dologban rejlő titkot: „Ha valamilyen mély értelemben az univerzum matematikai jelleggel bír, akkor a Gödel és Turing által bemutatott titokzatos eldönthetetlenségi problémák inkább a világmindenség szerkezetének részei, mint csupán értelmünk termékei. Ezek azt mutatják, hogy még egy matematikai univerzum is több, mint az axiómák, több mint a számolás, több mint a logika – és több annál, mint amit a matematikusok megtudhatnak.”⁹⁹ Ilyen értelemben tényleg sokat sejtető Sain Márton észrevétele ezzel az egész problémakörrel kapcsolatban: „...ez az állítás már kilép a matematika világából, és összekapcsolja a matematikát egy matematikán kívüli valósággal.”¹⁰⁰ Itt már a matematikus gondolatai egy transzcendens világ felé irányulnak. Szinte ugyanezeket a gondolatokat olvashatjuk ki a skót református teológus, Thomas F. Torrance véleményéből, amely meglehetősen szabatos állítás a matematika lényegéről: „A matematikában természetesen kidolgozunk szimbolikus rendszereket mint kifinomított eszközöket, amelyek által kiterjesztjük gondolkodásunk hatósugarát messze azon túlra, amire nélkülük képesek volnánk. A matematikai szimbolizmus jelentősége azonban nem magukban a matematikai egyenletekben van, hanem inkább abban a nem-matematikai valóságban, amit azok magukon hordoznak. (...) A matematikának hatásos szerepe van a fizikai tudományokban, mivel az a ténylegesen létező kontingens világhoz tartozik, s abba

99 Barrow, John D.: *The Mathematical Universe*, Idézi Torrance, Thomas F.: *Creation, Contingent World-Order and Time*, 12.

100 Sain Márton: *Nincs királyi út!*, i.m. 806.

beágyazottan visszatükrözi és kifejezi a belemintázott értehetőséget, még akkor is, ha ezeket nem lehet megragadni absztrakt matematikai formában."¹⁰¹

Bonyolult képlet: a modern kor transzcendenciája

A modern kor, melyet most a 20. századdal indítunk, lényegében azt kereste, milyenek az univerzumban található belső törvényszerűségek, és hogy ezek az emberi értelem által valamilyen formában megragadott törvények *hogyan, illetve mennyire adekvát módon* írják le a tapasztalható, érzékelhető jelenségeket. Az emberi értelem az általa fölfedezhető, követhető, megérthető tartományban tárja elő az egyre gazdagabb ismereteket. De mindig csak az értelmi határokon belül! Nem ad azonban választ a *miért* kérdésre, amit Einstein annyira szeretett fölvetni. Már öt megelőzően Max Planck (1858–1947) is utalt arra, hogy a természeti törvények a „működésükhöz” az erőt valamilyen külső hatalomtól nyerték.¹⁰² Einstein pedig többször úgy nyilatkozott, hogy a természet titkainak legbelsejét lenyűgözőnek találja.¹⁰³ Ezért gondolkozott el a *miért* kérdésen oly gyakran. Nyilvánvalóan tudjuk, hogy erre a *miért* kérdésre sem Einstein, sem pedig más tudós nem adhatta meg a feleletet, de a jövőben sem kaphatunk erre a kérdésre kielégítően

101 Torrance, Thomas F.: *Creation, Contingent World-Order and Time*, 9.

102 Planck, Max: *Az egzakt tudomány értelme és határai*. In: Válogatott tanulmányok. Budapest, Gondolat, 1965, 301–304.

103 Einstein, Albert: *Hogyan látom a világot?* Budapest, Gladiátor Kiadó, 1994, 16. Ez csak egyetlen példa a sok ilyen természetű einsteini megnyilatkozás közül.

végérvényes választ. A válasz pontosan akkor lesz kielégítő, ha az nem akar végérvényes lenni. Ez a dolog természetéből következik, amit maga Einstein is és Planck is¹⁰⁴ és mások is jól tudtak. Ők inkább a szemléletet akarták ezzel formálni és olyan irányba terelni, amelytől vártak valami újat, valami közelebbit a még föl nem tárt területek titkaira vonatkozóan. Éppen ezzel magyarázható az is, hogy sok nagy tudós gondolata, mint például Cantoré, Plancké, Einsteiné, Heisenbergé, Carl F. von Weizsäckeré, gyakran fordult olyan irányba, amikor már a tapasztalatok alapján Isten létének logikai szükségszerűségét tételezték. Neumann János is erre a következtetésre jutott, miként azt idéztük e fejezet bevezető részében. A transzcendencia náluk itt érhető tetten. Ha teológiai nézzük a dolgot, akkor azt kell mondanunk, hogy ez a szemlélet vagy következtetés mint az úgynevezett általános kijelentés fölől értelmezett „*theologia naturalis*” ugyan lehetséges, sőt ez a hitnek is lehet egy fajtája vagy szintje, de igazi istenismeretet ebből nyerni nem lehetséges, és erre a „tételre” keresztyén értelemben vett teológiát sem lehet fölépíteni. Az egzakt tudományok és a keresztyén teológia gondolkodásmódja annyiban egyezik, hogy mindkettő keresi a saját tárgyának megfelelő, a saját tárgyára vonatkozó ismeret végső alapját. Mindkettő jogosnak tartja a *miért* kérdés fölvetését, de egyik sem gondolja, hogy ezt a végső alapot a maga tökéletességében képes megragadni.

104 A nagy tudósok között talán Max Planck fejtette ezt ki a legvilágosabban. Vö. Planck, Max: *Az egzakt tudomány értelme és határai*, 302.

Einstein elgondolkztatja az utókort is

A 20. század tudománytörténetéből külön kiemeljük Einstein gondolkodását, melyet igen erőteljesen áthatott a transzcendencia érzése. Tudjuk, hogy szekuláris zsidó családból származott, mégis iskolai neveltetésénél fogva tizenkét éves korára mélyen vallásos lett. Zsidó vallásos hitben nevelkedett, ez a hite azonban fokozatosan és radikálisan átalakult. Mind az Ószövetséget, mind az Újszövetséget olvasta, s bár – úgy tizenhat éves korára – a személyes függetlenedés időszakában eltávolodott az ősi zsidó vallási szokásoktól, de a zsidó és keresztyén vallási tradíciók iránti csodálatát soha nem veszítette el. Istentudatában mindig valamilyen áhítatos tiszteletet érzett az „Ősi Egy” iránt,¹⁰⁵ s talán ez az, amiért gyakran előjönnek gondolataiban a hitbeli kérdések. Istent nem tudta és nem akarta „személyes létezőnek” elfogadni, mert ezt antropomorfizmusnak találta. Becsületes és őszinte gondolkodó volt, aki a hitéről pontosan számot akart adni az értelem számára is követhető módon. Valójában az ő hitbeli meggyőződését nem lehet leegyszerűsíteni „Spinoza Istenére”,¹⁰⁶ hiszen amikor ezzel kapcsolatban egy komoly kérdést

105 Ez ugyanaz a gondolat, mint amit korábban kifejtettünk az ókori zsidóság istenhitéről. Hangsúlyoztuk, hogy minden héber tanítás elengedhetetlen feltétele volt Istennek az abszolút egy volta, egysége. Az „Ősi Egy” kifejezést idézi Thomas F. Torrance *Einstein and God* című tanulmányában. Kézirat, 6. Fordította: Kodácsy Tamás. E kifejezést Einstein a Talmudból vette, mely gyakran használja az „Ősi Egy”-et.

106 Csak a hétköznapi érthetőség kedvéért szabad hasonlítani Einstein hitét a spinozai istenfogalomhoz. Ő is így gondolhatta. Igazából Einstein a világ harmonikus rendjére csodálkozott rá, valamint annak érthetőségére, s ebből jutott arra a meggyőződésre, hogy létezik egy

tettek föl neki, így válaszolt: „*Nem tudok egyszerűen igent vagy nemet mondani. Nem vagyok ateista és nem gondolom, hogy panteistának nevezhetném magam. (...) Egy csodálatosan elrendezett és bizonyos törvényeknek engedelmeskedő univerzumot szemlélünk, de csak homályosan értjük ezeket a törvényeket. Behatárolt gondolataink nem tudják felfogni azt a titokzatos erőt, ami a csillagrendszereket mozgatja. Engem Spinoza panteizmusa megigézett, de azokat a felismeréseit is csodálom, amelyekkel hozzájárult a modern gondolkodáshoz, ugyanis ő az első filozófus, aki a lelket és a testet egynek tartotta, nem pedig két különböző dolognak.*”¹⁰⁷

Egy másik oldalról megvilágítva Einstein gondolkodásmódját, felfigyelhetünk arra, miként csodálkozik rá az emberi értelem megismerő képességére. 1939-ben a *Princeton Theological Seminary*-ban¹⁰⁸ mondott egy beszédet, melyből kiragadunk néhány sort: „*A tudomány csak teremtett lehet azok számára, akik alaposan átitatódtak az igazság és a megértés iránti vágygal. Az érzelemnek ez a forrása azonban*

„fennsőbb, önmagától való Hatalom” mint Isten-idea. (Barnett, Lincoln: *The Universe and Einstein*. New York, 1948. Mentor soft cover edition, 1963, 109. – Hivatkozik rá Thomas F. Torrance.) A híres esetet, amikor O’Connel bostoni bíboros ateizmussal vádolta, Herbert Goldstein New York-i rabbi pedig megkérdezte őt erről, Einstein válaszáat a neves fizikus, Sommerfeld írta le így: „*Hiszek Spinoza Istenében, aki minden létező harmóniájában jelentkezik, és nem egy olyan Istenben, aki az emberi sorsokkal és cselekedetekkel törődik.*” Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*, 383.

107 Brian, Denis: *Einstein. A Life*. New York, 1996, 186. Idézi Torrance, Thomas F.: *Einstein and God*, 8.

108 A *Princeton Theological Seminary* a világ egyik legnagyobb református teológiai egyeteme. Einstein ott lakott a közelében, telkük összeért.

a vallás köréből származik. Ehhez az a hit is hozzátartozik, amely lehetségesnek tartja, hogy az a rendezettség, amin a világ létezése alapul, racionális, és következtetés révén megérthető. Nem tudok elképzelni olyan eredeti tudóst, akinek nincs mély hite. A szituáció talán kifejezhető egy képpel: a tudomány vallás nélkül sánta, a vallás pedig tudomány nélkül vak.”¹⁰⁹ Ez valóban komoly figyelmeztetés lehet mind a természettudósok, mind pedig teológusok és vallásos gondolkodók számára. A keresztyén teológiának különösképpen vigyázni kell arra, hogy Einsteinnek ezt a mondását nehogy „kiforgassa”, vagy éppen a maga javára „kihasználja”. Mindenesetre úgy tűnik, hogy Maxwellnek a teológiai hallgatósághoz intézett és korábban idézett megállapítása „az anyag törvényeinek és az ész törvényeinek ugyanabból a forrásból való származásáról”, valamint Einsteinnek a princetoni református teológián „a tudomány teremtett voltáról” szóló kijelentése jelentősen egybecseng. Mivel a relativitáselméletben a fénysebességnek kitüntetett szerepe van, hogy tudniillik a fény minden irányban ugyanazzal az állandó sebességgel terjed a fényforrás sebességétől függetlenül, s ez logikailag érthetetlen, ebből arra lehet következtetni, mintha eleve létezne külön egy fizikai és külön egy metafizikai valóság. Ilyen értelemben vetődik föl az emberi megismerés határa, hiszen az értelem a mi fizikai világunkkal identikus. Ebben viszont éppen az az érdekes, csodálkozott rá maga Einstein is, hogy nincs határa a megismerésnek. Ha pedig ez így van, akkor megérthetjük

109 Einstein, Albert: *Ideas and Opinions*. New York, Crown Publishing, 1954, 46. Idézi Torrance, Thomas F.: *Einstein and God*, 6.

Einstein szándékát, miszerint a tudományos gondolkodásnak nem szabad azzal megelégednie, hogy *milyen* ez a természet, illetve *hogyan* néz ki, hanem igenis helyes, ha arra a kérdésre is keressük a választ, hogy *miért olyan, amilyen, és miért nem más*. Ezt nevezte ő prométheuszi elemnek, amely belecúszott a természet logikai összefüggéseibe.¹¹⁰ Ezt a rendet találta ő lenyűgözőnek, s a tudós természetet föltáró munkáját az „*Isten gondolatainak letapogatása*”¹¹¹ szép kifejezéssel illette.

Einstein eljutott odáig, hogy az istenhit egyre komolyabban foglalkoztatta: „*Minél mélyebben megértjük a természet titkait, annál jobban tiszteljük Istent*”¹¹² – mondta. Hite akkor szilárdult meg újból, amikor fölfedezte a természet nagyon fontos törvényeit, s így belátott annak mély titkaiba. Ez még 30 éves kora előtt történt. A dolgok mélyén lévő rendre nagyon rácsodálkozott s gondolkodása egyre inkább a transzcendens felé irányult. Az ezzel kapcsolatos számos megnyilatkozásából csak egyet emelünk ki: „*Az én vallásom a határtalan fensőbb Szellem alázatos csodálatából áll, aki azokban az apróbb részletekben jelentette ki magát, amelyeket a mi esendő és gyarló elménkkel érzékelni tudunk. Az én Isten-ideámat az a mély érzelmi meggyőződés formálja, hogy jelen van egy fensőbb, önmagától való Hatalom, amely a megfoghatatlan univerzumban jelenik meg.*”¹¹³

110 Torrance, Thomas F.: *Creation, Contingent World-Order and Time*, 8.

111 Brian, Denis: *Einstein. A Life*, 61. 173.

112 Brian, Denis: *Einstein. A Life*, 129.

113 Barnett, Lincoln: *The Universe and Einstein*, 109.

Három híres mondását szokták idézni, melyek valóban elgondolkodtatóak és alapvetően összefüggenek. Az első: *Isten nem szerencsejátékos*. Egyszerűnek tűnik ez a kijelentés, tartalma azonban tudományosan mély. Amíg ugyanis a klasszikus fizika ok-okozati összefüggésekkel írta le a természetet, és a jelenségeknek ehhez kellett igazodniuk szükségszerűen, addig a 20. század kvantumfizikája a Heisenberg-féle határozatlansági reláció révén a véletlent tette előre a természetleírásban. Ekkor fejezte ki magát Einstein ezzel a szellemes mondattal: *Isten nem szerencsejátékos*. Azaz a természet rendje annyira bonyolult és csodálatra méltó, hogy nem lehet sem a valószínűségi, sem a szükségszerű kategóriákat alkalmazni rá. Helyesebben szólva, ezek nem fejezik ki pontosan a természet valóságát, amiként azt Isten megalkotta.

A másik mondása is mély gondolatokat takar: *Isten nem játszik nyílt lapokkal*. Torrance tette ezt világossá: „Zsidó hagyományaik miatt mind Einstein, mind Spinoza ragaszkodott az első parancsolathoz, amely megtiltotta azt, hogy Istenről bármiféle képben, vagy látható formában gondolkodjunk. Spinozánál ez egyértelmű és nyilvánvaló volt abban, ahogy elvetette az érzékelést mint a valódi objektív megismerési módot. Ez az alapfelfogás fejeződik ki Einsteinnek a fizika tudományára alkalmazott állításában: 'Isten nem játszik nyílt lapokkal'. Ebből alakult ki az a mély meggyőződése, hogy a természet valódi titkai, elrejtett, megérthető rendje nem olvasható ki a jelenségekből és nem származtatható a jelenségek felszínén megfigyelhető mintákból, csak 'Isten kijelentett gondolatainak letapogatásával'. Nem láthatjuk Istent másképp, csak saját

fényének világosságában. Ahogy a héber zsolttáros mondta: 'A Te világosságod által látunk világosságot.'¹¹⁴ (Zsolt 36,10)

A harmadik híres mondása így hangzik: Az Úr kifürkészhetetlen, de nem fondorlatos. Torrance azt írja erről: „A Princetoni Egyetem Matematikai Tanszékének társalgójában a kandalló fölé van bevésve ez a mondás, amely a német Raffiniert ist der Herr Gott, aber boshaft ist Er Nicht¹¹⁵ fordítása. (...) Ezt, mint több más mondását is gyakran ismételték, talán nem mindig ugyanazokkal a szavakkal. Nekem jobban tetszik az erősebb megfogalmazás: Raffiniert ist der Herr Gott, aber hinterlistig ist Er nicht, amely azt sugallja, hogy bár Isten nehezen kiismerhető, nem fondorlatos vagy ravasz, noha mély, de nem körmönfont — nem csal meg bennünket és nem játszik velünk. Ha az 'Isten nem játszik nyílt lapokkal' azt hivatott kifejezni: a természet titkai nem olvashatók ki a felszíni jelenségekből, akkor az 'Isten mély, de nem körmönfont' mondás kifejezi, hogy a világegyetem egyszerre összetett, szövevényes, mégis végtelenül egyszerű és megbízható. Ez azt jelenti, hogy az immanens rend, amely a világegyetemben megtalálható összefüggések bonyolult és gyakran zavarba ejtő egésze mögött bújlik meg, lényegében hitelt érdemlő, mert mindannak dacára, hogy racionális magyarázattal nem leírható eseményekkel találkozunk, a világegyetem nem önkényes vagy csalfa játékot űző, hanem megismerhetőségében egységes és hiteles.”¹¹⁶

114 Torrance, Thomas F.: *Einstein és Isten*. Debreceni Szemle, 2005/3. sz., 402–420. 415–416.

115 Brian, Denis: *Einstein. A Life*, 127.

116 Torrance, Thomas F.: *Einstein és Isten*, 417–418.

Einsteinre nagyon figyelt mindenki és bizony az ő transzcendens gondolkodása tiszteletet ébresztett a tudósok körében. Egyfajta ösztönös és őszinte transzcendencia jelenik meg nála, s ez tapasztalható aztán megannyi tudós részéről a 20. század második felében. Mindenkit felsorolni nem tudunk, de kiemelünk még néhány mérvadó tudóst, akiknek a gondolkodásában a transzcendencia ott húzódik a háttérben.

A transzcendencia hallgatólagos jelenléte a lélek mélyén

1948. szeptember 20-án a kaliforniai Pasadenában tartott Hixon Szimpózium kapcsán, különösen is Karl S. Lashley biológus előadása után Polányi Mihály mélyen megdöbben azon, hogy a biológusok az élet minden megnyilvánulását a fizikai és kémiai folyamatok leírásával megmagyarázottnak gondolták. Polányi ezt „*nyilvánvaló badarságnak*”¹¹⁷ minősítette. Ekkor fogalmazódott meg benne, hogy az ember szellemileg és lelkileg több annál, mint amit a korabeli tudomány róla állít. Az embert egy nyitott gondolkodású, mindig fölfelé irányuló szellemiséggel rendelkező lényként képzelte el, s ez a fölfogása, illetve tudományelméleti következtetése komoly nyomot hagyott a 20. századi keresztyén gondolkodáson is. Következésképpen állította, hogy az emberi lét velejárója az önmagán túlmutató értelem, mégpedig úgy, hogy ez a nyitottság hozzátartozik az

117 Polányi Mihály: *Tudomány és ember*. Budapest, Argumentum Kiadó, 1997, 195.

ember teremtett mivoltához. Polányinak ezért lett mindmáig erő hatása a nyugati tudományos életben.¹¹⁸

A tanulság kedvéért említünk egy másik különös esetet is. A világhírű fizikus, Nobel-díjas Erwin Schrödinger 1944-ben egy előadás-sorozatot tartott az életről Dublinban. Ő ugyan beszélt az élet fizikai-kémiai folyamatairól, de mint kitűnő matematikai tudással rendelkező fizikus éppen a természet törvényeinek fölfedezése okán rávilágított a világban meglévő rendezettségre. Amikor azonban az élet eredetéről akart mondani valamit, szinte megtorpant. Az életet „példa nélkül” álló rendezettségnek mondta. Az étellel kapcsolatban egyenesen „*nem-fizikai*” összefüggésekről, illetve „*fizika-fölötti törvényekről*” beszélt.¹¹⁹ Végül arra a megállapításra jutott, hogy az élet elgondolását nem lehet leegyszerűsíteni egy olyan folyamatra, amely a „*rendezetlenségből állít elő rendet*”, hanem olyanra, amely a „*rendből állít elő rendet*”.¹²⁰ Egy fizikus nagyszerű megnyilatkozása ez, mely sokat segít a gondolkodó embernek. Ugyanakkor a hívő embert is arra indítja, hogy értelmével keresse azt az utat-módot, amelyen járva sajátos, de segítők szemléletet kölcsönözhet a tudományoknak. Mindenesetre ez már azt fogalmaztatja meg velünk, hogy a Biblia korhoz kötött képvilágához képest is más irányban kell keresnünk az életről és annak a teremtett mindenséggel való kapcsolatáról szóló ismereteinket.

118 Vö. Gaál Botond: Élet a teremtett mindenségben. In: Fenntartható élet és vallás. Debrecen, DRHE, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, 2013, 42–43.

119 Schrödinger, Erwin: *Mi az élet?* In: Válogatott tanulmányok, Budapest, Gondolat, 1970, 206.

120 Schrödinger, Erwin: *Mi az élet?*, 205.

Ami az étellel kapcsolatos keresztyén gondolkodást illeti, a tudományok folyamatosan közlik a sok-sok újabb ismeretet, ezért figyelnie kell az új szemléletet kölcsönző lehetőségekre. Nem könnyű azonban a teológia számára a helyes irányt megtalálni. Azt el kell fogadnunk, hogy a keresztyén teológiai fáradozás nem merülhet ki csupán abban, hogy erőnek erejével keressük a régi szövegek „akkori és ottani” jelentését, amelyre aztán felépíthetnénk mi is valamilyen elméleti rendszert az „itt és most” helyzetben. Ez a fajta bölcsesség is segíthet, de ma már lehetőségünk van a legújabb tudományos gondolatokat, vagy elméleteket is megismerni, azokat figyelembe venni, s ezáltal magunkat aktualizálni. Vannak ugyanis már nagyon komoly tudományos eredmények és modellek, amelyek az eredet tekintetében szoros összefüggésbe hozzák az életet és a *természetet*. Különösen is érdekesek ezek abból a szempontból, hogy komolyan fölvetik e kettő korrelációs eredetét, tudományosan is megalapozott ok-okozati érvelésekkel. Ilyenek például az ősrobbanás-modellből származó *antropikus kozmológiai elvek*, amelyeket feltétlenül komolyan kell venni. Ezek szerint a világmindenség azért jött létre, hogy abban létrejöhessen az élet, az emberrel együtt pedig a mindenséget fölfogó értelem. Ez tehát a természettudomány mai álláspontja. A keresztyén felfogás is hasonló: a lét velejárója az élet! Ez csupán azt jelenti, hogy a teológiában magunk is törekszünk bizonyos szemléletváltásra oly módon, hogy „ráérzünk” a tudományok módszerére, a modellek jelentőségére, de korántsem azzal a szándékkal vagy igénnyel,

hogy most már mi is valamiféle végső igazság birtokába kerülnénk.¹²¹

Ezt úgy értjük meg, ha visszagondolunk Gödelre, aki szerint az emberi gondolkodás nyitott, mégpedig fölfelé, egy mindig bővebb, gazdagabb ismeretvilág felé. Neumann révén láttuk azt is, hogy a természetben nincsenek rejtett paraméterek, azaz nincsenek benne olyan elemek, amelyek lehetlenné tennék a megismerését. A teológusoknak ezt úgy interpretálták, hogy Isten a teremtéskor a mindenségbe nem épített bele olyan rejtett elemeket, akadályokat, amelyek miatt az megismerhetetlen volna. Tehát nyugodtan fölhagyhatnak a *Ding an sich* elgondolással, miképpen azt Kant feltételezte. A protestáns teológiában ugyanis e kantianus szemlélet olyan irányba terelte a gondolkodást, miszerint egy bizonyos határon túl Isten megismerése is lehetlenné válik. Miután azonban a természetben sincsenek rejtett paraméterek, értelemszerűen a hitismeretben sincsenek közbevetett akadályok, így a keresztyén teológia sem lehet más, mint „*fölfelé nyitott*” hittudomány. A transzcendens irányú nyitottság egy végtelen folyamatot eredményez a teológiai munkálkodás számára, amely reménységet ad Isten titkainak feltárásában, kijelentésének minél tökéletesebb megközelítésében, ám Isten végső valósága az emberi értelem számára elérhetetlen marad. Csak annyit tudhatunk meg János apostol révén, hogy „*az Isten szeretet!*” (1Jn 4,8) Viszont azt is láttuk, hogy ez a transzcendens Isten éppen maga szállt alá a Krisztus Jézusban és az inkarnáció révén beleplántálta

121 Vö. Gaál Botond: *Élet a teremtett mindenségben*, 43–44.

ebbe a mindenségbe az Ő üzenetét, az Ő örök igéjét, miszerint ennek a világnak az új létformáját, azaz új rendjét éppen a szeretetre épülő törvény határozza meg, és a keresztyén szabadság révén megannyi szellemi-lelki lehetőséggel ajándékozta meg a hitben sorskérdéseinek megoldására. Ez a transzcendenciának egyfajta dinamikus felfogása, amely hallgatólagosan ott van kinek-kinek a lelke mélyén, mert érzi, hogy Isten megközelítésében számára ugyan nincs határ vagy akadály, de ugyanennek az embernek a teremtettségi létében van szeretet-szabály, amely szerint élheti az életét „itt a Nap alatt”. Így Isten az Ő örök létében megmarad egyszerre *Deus revelatusnak* és *Deus absconditusnak*, aki az általa teremtetett mindenség rendjét és sorsát Jézus Krisztusban tette nyilvánvalóvá. Ő így szerette és szereti ezt a világot! (Jn 3,16)

Záró gondolatok – a transzcendencia velünk él

E sorok írója szerint a teológia is pozitív tudomány, tehát ismereteket szerez, azokat rendszerezi és ennek alapján következtetéseket von le, szabályszerűségeket, összefüggéseket állapít meg a teljes Szentírás alapján. Egy ilyen átfogó összefüggésre találhattunk rá az első fejezetben is. A teológia tudományművelési módszere tehát nagyon hasonló a többi tudomány módszeréhez, csupán más a tárgya, s az ismereteket a saját tárgyának megfelelő módon rendezi összefüggő rendszerbe. Ami a más tudományokhoz való viszonyát illeti, nagyon fontos hangsúlyozni az egymást segítő *közös szemlélet* kölcsönzését, és nem többet. A teológus nem szeretné

rakényszeríteni a hitgazságokat egyik egyéb szellemi területre sem, jelesül nem akarja megoldani, föltárni a természet törvényeit, de azok értelmezéséhez igenis nyújthat és számos alkalommal nyújtott is segítő szemléletet. Ilyen volt többek között a komplementaritás, vagy a newtoni abszolút tér és abszolút idő definíciója. De Maxwell esetében is az isteni szeretet teljessége kapcsán átgondolt új szemlélet segített a parciális differenciálegyenletekkel megragadott elektromágneses tér törvényeinek megalkotásában, legújabban pedig az ún. fizikai eszkatológia kérte kölcsön a keresztyén teológiai fogalmat és annak tartalmi jelentését. De a teológusoknak is be kell vallaniuk, hogy számos alkalommal ők is kölcsönözhettek szemléletet a profán tudományoktól, jobbára a hozánk közel eső századokban. A reformátorok szorgalmazták ezt a fajta kapcsolatot, különösen Kálvin buzdított erre,¹²² így az interdiszciplinaritást természetesnek kell tekintenünk.

Miként azt számos tudós esetében láttuk, a tudománytörténet során az egzakt tudomány művelői – a teológusokkal egyetemben – gyakran rácsodálkoztak a világ harmóniájára, szép rendjére, s ebből komoly következtetéseket vontak le személyes felfogásukra nézve. Úgyszólván ilyenkor vallott szint, vagy olykor mi kaphattuk rajta őket az egyénileg

122 Kálvin János: *Institutio* I. 5.2 és II. 2.15. Ez utóbbi szakaszból idézünk: „...Mondjuk-e azt, hogy a bölcselők tévelyegtek, amikor a természetet oly alapos kutatás tárgyává tették s oly nagy művészettel írták le? (...) Mondjuk-e azt, hogy balgák voltak azok, kik az orvoslás mesteriségét kikutatva hűséges buzgóságukkal nekünk használtak? Minek tartjuk az egész matematikát? (...) Lehetetlen a régiek iratait ezekről a tárgyakról a legnagyobb csodálkozás nélkül olvasnunk (...) Ez iratokat kiválóknak vagyunk kénytelenek elismerni, minthogy tényleg azok is.”

megfogalmazott transzcendens szemléletükön. Egyik szép példája ennek az egyéni meglátásnak a Templeton-díjas fizikus, John D. Barrow esete, aki így fogalmazott: „...úgy vizsgáljuk a természetet, mintha azt egy a miénkkel nem azonos értelem rendezte volna el. A tudósok lényegében ezt teszik, akár vállalják nyíltan ezt az eszmét, akár nem, másképpen nem lennének tudósok.”¹²³ Tehát a tudósok is valamilyen „magasabb szintű” nem ismert dolgot keresnek, valamilyen titkot akarnak föltárni a teremtett valóságból, hogy annak megismeréséhez egyre közelebb jussanak. Itt azonban minduntalan szembetalálják magukat egy olyan transzcendenciával, amely hallgatólagos tényezőként mindig ott rejtőzik a háttérben. Másképpen kifejezve, az immanens felől a transzcendens felé kénytelenek elmozdulni.

A legújabb agyutatási eredmények meglehetősen elkápráztatták a világot. Innen vesszük a záró példánkat is, méghozzá az élenjáró magyar kutatóink közül. Ezek egyike Freund Tamás orvos. Az ő esetében nem a keresztyén hitre kell elsősorban rácsodálkoznunk, hanem arra az érdekes tényre, mely szerint tudományos eredményei és megfontolásai alapján következtet a transzcendens Isten léteire, aki teremtette a mindenséget, benne a természetet az étellel együtt. Még tovább menve, az étellel összekapcsolva találjuk nála a természetet és az önmagát felfogó értelmet, közelebről az utolérhetetlen bonyolultságú és szervezetszerű élő anyagot, az emberi agyat. Találónan érvelve azt mondja magáról, hogy „*az ateisták hite még nagyobb, mint az enyém,*

123 Barrow, John D.: *A fizika világképe*, 35.

*mert ők el tudják hinni, hogy az öntudatára ébredt emberi agy az ősröbbanással önmagából, önmagától és önmagáért keletkezett anyagi világ fejlődésének terméke lenne*¹²⁴. Más összefüggésben ezt még világosabbá teszi: *„Bármennyire komplex terméke az agy az evolúciónak, nem gondolom, hogy képes kitermelni egy olyan nem anyagi entitást – nevezük azt elmének, éntudatnak, szabad akaratnak, léleknek, de leginkább ezek együttesének –, amely irányítóként hat vissza az őt létrehozó idegsejtek hálózatára.*”¹²⁵ Ez már az a szint, amikor a szaktudós mély ismeretei alapján „belülről” érvel, tehát nemcsak a rácsodálkozásnak lehetünk a tanúi, hanem egy olyan érvelésnek, melynek során meg is indokolja, miért látja úgy, hogy *„Az agy a Teremtő műve.”*¹²⁶

Nagyon messzire jutott az ember az őt körülvevő természet megismerésében. Ebben a folyamatban gyakran szerepet játszott a transzcendencia, amelynek különböző válfajaival találkozhattunk a tudománytörténet során. Érdemes egy pillantást vetni rájuk összegzőképpen. A *zsidóknál* transzcendens maga az Isten, az embernek pedig nem feladata az őt körülvevő világ magyarázata. Bátor monoteizmusuk azt is jelentette, hogy a világnak nincs többféle magyarázata, mint

124 *Istenadta. Vallomások tehetségről és felelősségről.* Interjú. Készítette: Szőnyi Szilárd. *Heti Válasz*, 2012. április 15., 126.

125 *Istenadta. Vallomások tehetségről és felelősségről.* Szerk.: Szőnyi Szilárd. Megjelent a *Heti Válasz* gondozásában, 2014-ben. Forrás: <http://imalanc.ro/w/istenadta-vallomasok-tehetsegrol-es-felelossegrol/> (Leöltés ideje: 2019. október 31.)

126 Freund Tamás: *„...Az agy a Teremtő műve...”* Freund Tamás agykutatóval beszélget Mezei Károly. *Miért hiszek* sorozat, XXIII. kötet. Budapest, Kairosz Kiadó, 2014.

az mindenütt megvolt a környező népeknél. A görögök számára az általuk gondolatilag létrehozott transzcendens világ volt a valóság, sőt ily módon az istenségig is eljutottak, de a természet vizsgálata az értelem segítségével a szabad görög polgár számára méltatlan dolog lett volna. A kereszténység viszont határozottan elvetette a hellén tudománynak azt a gyakorlatát, miszerint az emberi gondolatok megistenítése révén el lehetne jutni a transzcendens világba. Megőrizték a világ egységére vonatkozó zsidó hagyományt, és vallották, hogy az értelem is a teremtett világhoz tartozik. Következésképpen az értelem arra való, hogy Isten teremtett világát vizsgálja. Ezzel az új szemlélettel a görögök tudományos örökségét helyes irányba terelték. A transzcendencia itt már nehezebb fokon jelenik meg, a szentháromsági istenértelmezéssel van összefüggésben. A középkor legkiválóbb gondolkodói az értelem igazságát úgy tartották elfogadhatónak, ha arra az isteni igazság is ráütötte a pecsétet. Az újkornak már nincs szüksége ilyen transzcendens isteni igazolásra, megerősítésre, ugyanakkor a hitigazságokat fölhasználják, illetve segítségül hívják a mindenség törvényeinek megállapításakor. A transzcendencia az abszolút tér és abszolút idő definiálásakor jelenik meg, amikor Isten mindenütt jelenlétét összegyűrik a térrel, az örökkévalóságát pedig az idővel. (Newton) A felvilágosodásnak már egyáltalán nincs szüksége az isteni transzcendenciára, még hipotézisként sem. (Laplace) A modern tudomány megszületésekor, amikor már a matematika absztrakt világát is bevonják a természetleírásba, ismét a keresztény biblikus tanítás segít rátalálni

a tudománynak a helyes természetszemléletre, s ez lendíti tovább a fejlődésében. (Maxwell) Akár a mikrovilágot, akár a makrovilágot tekintjük, a 20. század már oly magas szinten és rendkívül mélyen beletekint a természet összetettségébe és szép harmóniájába, hogy egy külső Teremtőt kénytelen tételezni, aki szellemével fölötte van az általa alkotott mindenségnek. (Planck, Einstein, Heisenberg) A 21. század pedig már ott tart, hogy a mindenség belső szerkezetét, bonyolult összefüggéseit és utolérhetetlen szervezettségét látva egyre többen fölvetik Isten teremtői aktusát, ugyanakkor pedig a keresztyén teológiát és a természettudományokat egymást kölcsönösen segítő szellemi területeknek tartják. A transzcendencia egyre inkább lényegi részét képezi a tudományos gondolkodásnak, ott húzódik a háttérben és készen áll arra, hogy szemléletet kölcsönözzön a tudományoknak a fejlődésük érdekében. (Barrow, Freund Tamás) A tudománytörténet tanulsága szerint a transzcendencia mint olyan mindig elgondolkottatta a briliáns elméket. „Isten gondolatainak letapogatása” tovább folytatódik a jövőben is.

(E fejezet a Confessio 2016/1. számában az *„Isten gondolatainak letapogatása” – A transzcendencia jelenléte a tudományművelés története során* címmel megjelent tanulmány módosított változata.)

ÖTÖDIK RÉSZ

DIGITÁLIS KORUNK ÉS A KERESZTYÉNSÉG IDŐSZERŰ KÜLDETÉSE

Egy lelkipásztor nézőpontjából

ELŐLJÁRÓBAN. Könyvünknek ez a legnehezebben megfogalmazható része. Fajsúlyos fejezet, különösen is azért, mert a saját helyzetünket szeretnénk érteni. Ezért formabontó módon egy lelkipásztor alakját állítjuk a középpontba, hogy kiemelten lássuk, milyen szellemi kívánalmak övezték őt a múltban és mekkora kihívásoknak kellene eleget tennie digitális korunkban. Ennek során fölrajzoljuk azt a mai, gyakran keresztyénellenes szellemi környezetet, amelyet a posztmodern szemlélet, aztán a neoliberalizmus és a globalizmus jelent. Rávilágítunk az egyház küldetésére a népek körében, majd megnézzük, milyen kihívásokkal néz szembe a lelkész és általában a hívő ember, amikor a keresztyén értékeket képviseli. Külön elemezzük magyar népünk helyzetét. Ez a fejezet ilyen formájában egyfajta „láttelel” a digitális térbeli környezetünkről. Minduntalan fölmerül a kérdés: merre tovább és hogyan?

A saját korunkat szeretnénk tisztábban látni, mi-
közben egyre inkább gyorsuló és szerteágazó
világ vesz körül bennünket. Mivel keresztyén szemszögből
szeretnénk vizsgálni saját helyzetünket, azt az utat-módot
választjuk, hogy behelyezkedünk egy lelkipásztor szelle-
mi-lelki világába, s ebből a nézőpontból próbáljuk megérteni
bonyolult környezetünk egészét. Így talán sokkal élesebben
jönnek felszínre a részletek, s ezáltal mondandónk tanulsá-
gosabb lesz mások számára is. Ha egy helyzetképet akarunk
elemezni, szinte a lehetetlenre vállalkozunk, mert mire meg-
értjük a dolgot, a valóság már továtúnve előreszaladt. Ilyen
világban élünk. Szellemi-dologi környezetünk változásai alig
követhetőek, sokszor pedig átláthatatlanok. Nem is beszélve
ennek lelki vonatkozásairól! A gyülekezeti élet lelki oldalát
tekintve maga az egyház közössége, teológusai, természe-
tesen még a vezetői is zavarban vannak korunk legfontosabb
kérdéseinek megválaszolásakor, mert nem kisebb kihívás
előtt állunk, minthogy milyen lelkiségű embereket nevelünk
magyar hazánknak? Féltő gondolatainkat elsősorban a re-
formátus egyház szempontjából fogalmazzuk meg. Merre
haladunk? Milyen irányba kormányozzuk az „egyház hajó-
ját”?¹²⁷ Lehet-e egyáltalán valamit is világosan látni az egy-
ház jövődő szolgálatát illetően? Mi lesz az egyház funkciója
a tudományok rohamos fejlődésének korszakában? Ezek a
fölvetések aztán megfogalmaztatják velünk a számunkra leg-

127 Az egyházakat gyakran szokták egy hajóval ábrázolni és hozzágond-
olni egy réges-régi mondást: *Fluctuat sed non mergitur*, azaz: inga-
dozik, de nem süllyed el! Ez a nagyon régi időkben Párizsnak volt a
jelmondata.

inkább időszerű kérdést is: milyen legyen egy református lelkipásztor a tudás évszázadában? Hogyan és mire készüljön fel? Másképpen fogalmazva: a pap szemével nézve a jelent, ő milyen jövőképet lát maga előtt egy reábizott keresztyén gyülekezet élén?

Miként is fogjunk hozzá?

Türelmetlen korban élünk. Mintha az idő is gyorsabban haladna. Kompetencia állapotunkat napról napra hozzá kell igazítani a legújabb tudományos eredményekhez. Természetesen szeretnénk valamilyen biztató szót hallani. Tanárként ilyenkor azt szoktam javasolni a tanítványaimnak, hogy két utat-módot érdemes választani. Az egyik az, hogy a gondolati problémáinkat egyszerűsítsük le egészen addig, amikor egyszerű logikával a már meglévő ismereteink mentén el tudunk jutni egyfajta értelmes válaszig. A másik javaslatom mindig az volt és most is az, hogy bátran menjünk vissza a Szentíráshoz. Magyarán szólva, ne ijedjünk meg, bármennyire is nehéznek tűnik a helyzetünk. Lehetetlen történelmi-társadalmi helyzetükben Meliusszal az élen a mi reformátoraink sem ijedtek meg a saját árnyékuktól, s ez jelentsen bátorítást a ma élő nemzedékünknek is.

Mit jelent az, hogy gondolati problémáinkat egyszerűsítsük le? Matematikatanárként gyakran kellett feladatokat adnom a diákjaimnak. Tanulásgként mondom el utólag! A dolog természetéből adódóan ez legtöbb esetben izgalmat, kényelmetlenséget, olykor félelmet okozott, márpedig az ilyen

állapotban lévő ember elméje elé egy lepel gördül le, amely majdnem képtelenné teszi őt bármilyen logikai lépésre. Ideges állapotban matematikai feladatot megoldani nem lehet. Ezt látva, egy-két perces gondolkodás után, számtalan alkalommal az első kérdésem az volt: érted-e a feladatot? Bizony, az esetek nagy hányadában ez volt a legnagyobb gond. Nem értették. Aztán legtöbbször az osztálytársak szeme láttára együtt értelmeztük az előttünk álló feladatot, s amikor a diák már értette, miről is van szó, szemmel láthatóan sokkal nyugodtabb lett. Sokan ekkor döbbsentek rá, hogy a nehéz problémák megoldásakor mindig tisztában kell lennünk azzal, egyáltalán értjük-e a fölvetett vagy megoldandó feladatot. Így vagyunk ezzel mi is. *Digitális világunk közepette a gyülekezet élén ott áll egy tette kész lelkipásztor, aki szeretné gyakorolni a hivatását, de bonyolult helyzetében előbb szeretne tájékozódni, hogy megmaradjon a „bölcesség útján” és az „igazság ösvényén”* (Péld 4,11). Ez a helyzet olybá tűnik, mint egy matematikai feladat. Először össze kell szednünk magunkat, hogy egyáltalán értsük a problémát. Ezért kérem Olvasóimat, legyenek hozzám is türelmesek és először próbáljuk megérteni a helyzetünket, majd pedig kövessenek az egyszerűsítés útján, és keressük együtt a megoldást. Nagyon egyszerű dolgokat fogok említeni, amelyek betájolnak bennünket valamilyen irányba, míglen végül – remélhetőleg meggazdagodva – örömteli sikerélményben lesz részünk, mint annak idején diákjaimnak a matekórán. Először a feljebb való századok lelkipásztorának személyét és tudásanyagát, vagyis a korabeli általános tájékozottságát, műveltségét vesszük

szemügyre, utána pedig korunk uralkodó eszmevilágában barangolunk el egyre bonyolultabb és érdekesebb tájakra, végül megfogalmazzuk a tanulságokat.

Mit tudott egy református pap, amikor még „tudós és tiszteletes” volt?

Legyen előttünk egy korkép. Máris induljunk ki abból a kérdésből, hogy századokkal korábban milyen tudásanyaggal rendelkeztek azok a református lelkészi nemzedékek, amelyek kivívták maguknak a „tudós és tiszteletes” respektust. Ma ezt hívják kompetenciának. A régebbi dolgokat kutatva érdekes tényekre bukkantam. Amikor a 17. és 18. században egy debreceni fiatal lelkész végzett, akkor tudásának kb. 25%-a volt természettudományi ismeret, 15-20%-a jogi ismeret, mintegy 25-30%-a a filozófia és a humántudományok területéről származott, s végül csak 30%-a volt teológiai tudás.¹²⁸ A pap tehát egyszerre volt jogász, aztán természettudós is, ugyanakkor filozófus, történész, író, költő, építész. A kor ezt követelte meg. A „tudós és tiszteletes” rang megmaradt sokáig. Aztán a teológiai ismeret aránya egyre nőtt, a biblikus szemlélet erősödött, olyannyira, hogy a 19. században ez már dominánssá vált. Érdekes példa lehet erre, hogy már a 48-as szabadságharcos időkben mindent az ige mérlegére tettek. Sokan úgy tudják, hogy a

¹²⁸ Gaál Botond: *Természettudományok oktatása és művelése a Debreceni Kollégiumban*. Debrecen, DRHE – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, 2012, 69–76.

szabadság–egyenlőség–testvériség francia forradalmi jelszavak elsődleges jelentőséggel bírtak a fiatalok szabadságharcos magatartásában. Ez azonban Debrecenben, de a többi magyar református Kollégiumban sem így volt. Őket első renden nem ezek a forradalmi jelszavak lelkesítették a harcra, hanem az ő predestinációs hitük. Ismerték ezeket a jelszavakat, de mindahányat az ige mérlegére tették, ami azt jelentette, hogy először értelmezték azokat biblikusan, és csak azután cselekedtek, azaz beálltak szabadságharcos katonának. A francia forradalom jelszavait még a szószéki igehirdetésekből is az ige üzenetének megfelelően magyarázták.¹²⁹ Remekül! A lelkipásztorok ekkor ezt érezték feladatuknak, mert a nemzetük sorsa ezt kívánta. Tájékozottak voltak, de az ige szabott irányt a hivatásuknak!

A vágyott lelkipásztortípus

Továbbra is érdemes a dolgokat egy lelkipásztor alakján keresztül figyelni. Ha átlépünk a 20. századba, a lelkipásztor egyre nehezebb társadalmi, szellemi, lelki, tudományos hatásnak volt kitéve. Másképpen szólva, a társadalom részéről másféle igény fogalmazódott meg, mert a körülmények is változtak, noha az ősök szellemi öröksége és az ezek révén kialakult magatartás megmaradt a lelkük mélyén. Az új szemlélet elfogadásakor is ezt tartották mérvadónak. A

129 Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. In: Kálvin ébresztése. Debrecen, DRHE – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, 2010, 151–157.

valóságban ez azt jelentette, hogy lelkükben-szellemükben ott volt egybegyúrva a Méliusz-i örökség, a puritán szemlélet, az ortodoxia jó szándéka, a racionális és tudományos ortodoxia szellemi hagyatéka, majd a romantikus kor és az azt követő liberalizmus hatása. Mindegyikben találtak valami értéket, mert érdekes módon ezeknek volt egy közös vonásuk, mégpedig a biblikus szemlélethez való igazodás. Ez volt tehát az alap, amelyre aztán kezdett ráépülni a 20. század szellemi-lelki életének újabb és újabb igénye. Ilyen bonyolult szellemi örökség birtokában, azt tisztelve, az adott történelmi körülmények között kellett egy lelkipásztornak vállalnia a hivatását, Isten igéjének hirdetését, az emberek lelkigondozását, a gyülekezeti közösség egyben tartását. Számomra úgy tűnik, mintha a lelkész még a 20. században is „tűzoszlopként” töltötte volna be küldetését népe körében, mert így a népnek legalább volt mihez igazodnia, volt kire felnéznie, volt cél, volt erkölcsi rend és közösséggé formáló akarat.¹³⁰ Szerintem a református lelkipásztor alakja ebben a nagy terheket és súlyos igazságtalanságokat hordozó korban is ilyen „világító lámpás” volt.¹³¹ Ez már a mi szüleink korszaka, két sötét diktatúrával a közepén, amikor is a lelkipásztori hivatást aligha lehetett pontosan meghatározni, vagy legalábbis ekkor már nagyon nehéz volt definiálni. Én inkább csodálom, hogy egyáltalán voltak bátor fiatalok, akik vállalták

130 Petőfi is elgondolkodik ezen! Lángoszlopnak nevezi a költőket *A XIX. század költői* című versében.

131 Huszár Gál a 16. században Debrecen nevezte „*mind az egész Magyar Országnek és Erdélységnek és több sok helyeknek világosejtő lámpásának lenni*”. TtREK Szabó Károly: RMK I. 48.

ezt a terhet és szolgálatnak tekintették a lelkipásztori hivatást. Ezt bizony elkötelezett emberként, azaz hivatástudattal lehetett csak vállalni. Nagyon nagy áldás volt a gyülekezetek számára, hogy egyáltalán volt lelkipásztoruk.

Ebben a helyzetben mindnyájunkat fölvidíthat, egyben el is gondolkodtat Karl Barthnak a múlt század 20-as vagy 30-as éveiben keletkezhetett erénykatalógusa, amely azt jelzi, mit követelne meg egy modern műveltségű református lelkésztől. Az ő elképzelése így hangzik: *„Természetesen nagyon kívánatos, hogy az Ige szolgája erkölcsi jellem, vallásos egyéniség, ízléssel és műveltséggel bíró egyén legyen, szárnyaló és józan, imádkozó és fegyelmezetten dolgozó, természetes és szellemi, jó családapa, állampolgár és hazafi, széles látókörű és korszerű, társasági, mindenkit szerető és senkitől se féltő, szabad és önként kötött, független és közkatonai engedelmességű, várakozó és aktív, békés és harcos, komoly és vidám, dogmatikus és politikus, a sportok iránt érdeklődő, nem filiszter, a proletárt, ateistát, pietistát saját maguknál jobban megértő, elméleti és gyakorlati pszichológus, praktikus és szárnyaló gondolkodású, pap, próféta, pásztor a gondolkodásban, beszédben, cselekvésben.*”¹³² Ez valóban elgondolkodtató, és úgyszólván tükröt tart a ma egyházának lelkésze elé, ha egyáltalán valaha létezett ilyen „ideális” lelkész. Az viszont egyértelműen látszik, hogy a 20. században a lelkésszel szembeni elvárások meglehetősen nagyra nőttek. Ráadásul ebben nincsenek benne az

132 Barth Károly: *Isten Igéjének szolgálata*. Előadás, pontos megjelölés nélkül. Megtalálható a *Javaslat a lelkészképzés reformjáról* című zsinati lelkészelnöki előterjesztésben (az 1960-as évekből!). Az idézett szöveg valószínűleg az 1920-as, 1930-as évekből származhat.

általunk hangsúlyozott történelmi szellemi örökség különböző árnyalatait, amelyek nálunk, magyar református lelkészeknél különösen lényegesek voltak. Ez az idézet azért is fontos, mert ki lehet belőle olvasni annak a kornak a problémáit, az akkori társadalmakat foglalkoztató tényeket, amelyekre nézve az emberek orvoslást vártak. Mi már csak annyit látunk, hogy a kor kívánalmait egy lelkész számára aligha látszottak teljesíthetőnek. A lelkipásztorok előtt egyre bonyolultabb kihívások tornyosultak. Becsületükre legyen mondva, mégis sokan és bátran vállalták ezt a mázsás nehézségű szolgálatot, mert hittel néztek a jövő felé.

Mit szóljon mindehhez a 21. századi református lelkész? Ijesztőnek látszik a helyzetünk. Alig tud az ember szóhoz jutni. Mégis azt javaslom: ne adjuk fel! Kocsis István írt egy monodramát *Bolyai János estéje* címmel, amelyben a főszereplő matematikai zsenink ezt mondja: „*az ember akkor ember, ha az összes választási lehetőségei közül mindig a legnehezebbet választja.*”¹³³ Reformátor őseink is hasonlóan cselekedtek, miért ne tehetnénk így mi is. Vágjunk tehát bele és keressük meg, illetve találjuk meg a helyünket a saját szellemi környezetünkben. Most a nehézség abban lesz, hogy általában egy keresztyén ember, különösen is egy gyülekezet bármely tagja és annak lelkipásztora miként fogja fel, hogyan szemléli önmagát és környezetét ebben a digitális korban. Előbb azonban elemezzük és értsük meg a problémát, mint a matematikai feladatot az a bizonyos kisdíák, s ezáltal később hátha reményteljesebben fogjuk látni a dolgokat.

133 Kocsis István: *A korona aranyból van*. Bukarest, Kriterion, 1972, 144.

Mi a helye és funkciója az egyháznak egy adott nép körében?

Ez a kérdés formájában megfogalmazott cím máris egy bizonyos irányba terel bennünket. Nagyon fontos, mit válaszolunk erre a kérdésre, mert nélküle eltévedünk és kiteszünk magunkat mindenféle áramlatnak, sőt okoskodásoknak. Szeretnénk tehát érteni, mi az egyház szerepe ebben a világban. De azt is jó volna tudni, miért hivatkoznak egyre többen a keresztyén értékek szerepére az európai kultúrában. Mi is szeretnénk segítséget nyújtani az értelmes válasz keresésében, és most megpróbáljuk logikus rendbe szedni mindazt, amit egy bibliás magyar ember gondolhat erről a témáról. Ez a mi teológiai hozzájárulásunk. A teljes Szentírás összefüggésében gondolkodunk. Kezdjük a legelején.

Egy lelkész a saját népével, nemzetével elsősorban a gyülekezete közösségén keresztül találkozik, másodsorban pedig ismét csak a gyülekezete révén van találkozása a közösséget körülvevő társadalommal. Így szolgálja hazáját, népét, nemzetét. Mármost keresztyén nézőpontból a népet mint olyat ún. *teremtési rendnek* tekintjük. Ezt kell helyesen értenünk, amiben sokat segíthet a teológia mint az egyház tudománya.¹³⁴ Általános értelemben *teremtési rendnek* azt

134 Ebben a mondatban szerepel az „egyház” és a „teológia” szó. A köznyelv és a profán tudományos nyelvezet egyháznak tekinti valamennyi vallásfelekezet szervezetét és teológiának értelmezi valamennyi vallás tanítását, tantételeit. Mi mindkét szót keresztyén értelemben használjuk, ugyanis az „egyház” szó a görög *ekklesia* szóból származik, a kihívottak gyülekezetét jelentette akkor is és most is. Magyar megfelelője, az „egyház” szó a „szent házat” jelentette, ahol az első magyar

szoktuk nevezni, amit Isten úgy alkotott meg, hogy annak létébe mozdíthatatlan szabályokat, törvényeket épített bele. Ilyenek például a természet rendje, a mindenség működésének törvényei, a férfi és a nő, a család intézménye, a nemiség, a házasság, a fajfenntartás ösztöne, a jogi rendek, a felsőség. Én ide sorolom a tudományos gondolkodás rendjét is, mert az embernek a mindenséget megismerő értelmi tevékenysége és a természeti törvények összefüggő szerkezete kongruens viszonyban vannak, minek következtében az ember megismerheti a világot. Valamennyi teremtési rendben megtalálható az állandóságnak, pontosabban a változatlan-ságnak bizonyos mértéke. Pontosán ezért ismerhetők fel mint rendek. A Noé-történet utal erre: *„Amíg csak föld lesz, nem szűnik meg a vetés és az aratás, a hideg és a meleg, a nyár és a tél, a nappal és az éjszaka.”* (1Móz 8,22) Minden történeti esemény, illetve időben lezajló történés mélyén ott található a teremtettségi létnek valamilyen változatlan vagy változtathatatlan rendje, azaz szabálya, törvénye. Ezek mindig ott vannak a dolgok mélyén.

keresztyének összegyűltek. A nyelvészeknek van más magyarázata is, amely az id-ház vagy idv-ház kifejezésekre épül. Mások az „egy” szócskát „szent” értelemmel ruházzák fel a régi magyar nyelvben. Az „egyház” szó tehát a keresztyén fogalomalkotás eredménye. A „teológia” görög szót pedig már az első századokban a keresztyén-ség foglalta le magának tanrendszere megjelölésére. Amikor tehát az „egyház” és „teológia” szavakat használjuk, minden további magyarázat nélkül odagondoljuk elé a „keresztyén” jelzõt, mert a történelem során ez így alakult. Szorosabb értelemben tehát az egyház megjelölést manapság csak azok használhatnák, akik a szentháromsági hitet elfogadták, s ugyanígy a teológia szót is.

Vannak olyan rendek, amelyeket könnyebb fölismerni, mások esetében pedig nagyon nehéz helyzetben van a megismerő elme. Említünk egy ilyen esetet, illetve egy ilyen rendet, amelynek esetében az említett szabályokat, illetve törvényeket csak foszlányaiban ismerhetjük fel, s akármelyik konkrét oldalról is közelítjük, szinte eltakarja magát a megismerő szándékunk elől. Ez a különös rend a *népek rendje*. Megannyi kérdés marad felelet nélkül, vagy a válasz csak kevés bizonyosságot tartalmaz. Honnan jönnek és hová tűnnek el a népek? Mi az eredetük? Mitől válnak egy közösséget alkotó nemzetté? Melyek a főbb összetartó vagy összekötő tényezők: klíma, kultúra, vérségi kapcsolat, nyelv, szokások, vallás, törvény? A tapasztalat azt mutatja, hogy vannak esetek, amikor ezek a tényezők mind megvannak és még kedvezőek is volnának bizonyos embercsoportok számára, azok mégsem válnak egy néppé. Másfelől viszont azt látjuk, hogy bár ezek az összekötő kapcsok hiányoznak, mégis a „mi”-tudat titokzatos valósága és működése az emberi közösséget egy néppé kovácsolja.¹³⁵ Maguk az általunk tapasztalt tények is arra indítanak bennünket, hogy komolyan vegyük Pál apostolnak az athéni hallgatóságához intézett beszédét, amikor azt mondja, hogy Isten határozta meg a népek „*eleve elrendelt idejét és lakozásuk határait*” (ApCsel 17,26). De nyomban továbblendít bennünket a kérdezési vágy: még pontosabban hogyan is van ez a dolog a keresztyénség

135 Vö. Czeglédy Sándor: *A választott nép*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., 1940, 46–57. Itt a népet mint teremtési rendet krisztológiai szempontból látjuk kifejtve.

nézőpontjából? A Szentírás tanítása ebben is mély megfontolásra késztet bennünket.

A Szentírás tanítása szerint a népeknek is van rendje, életüket, egymáshoz való viszonyukat semmiképpen nem a zűrzavar vagy a káosz jellemzi. A keresztyén teológiai tanítás szerint – a teremtési rendek kérdésében is – a Teremtő egyszerre *Deus Creator* és *Deus Ordinator*, aki a világ sokrétűségét úgy alkotta meg, hogy abban egyszerre érvényesül az Ő integráló és differenciáló aktusa. Ő a világ teremtője, egyszersmind a rend forrása. Ez a tény Isten teremtő és fenntartó kegyelmének az eszköze. Igaz ugyanis, hogy Isten az emberiséget népekben differenciálja és népekké integrálja, de gondviselésének nem ez a végső megnyilvánulása. A Szentírásban felénk hangzó kijelentés nemcsak Isten fenntartó kegyelméről beszél, hanem megváltó kegyelméről is. Ezért kell hangsúlyoznunk, hogy a népek története nem bábeli összevisszaság, hanem olyan folyamat, amelynek megvan a célja. Ezt úgy fejezzük ki a teológia nyelvén, hogy Isten a történelem menetébe beépítette a *váltság rendjét* is.¹³⁶ A népek rendje és a Krisztus-esemény összefügg. Ha pedig a tudományos gondolkodás felől vizsgáljuk a rend és káosz kérdését, minden kaotikusnak tűnő eseményrendszerben ott van a rend is, legfeljebb mélyen megbúvik, s ezért nehezen fedezhető föl. A természeti jelenségeknek is mindig van valamilyen rendje. A váltság rendje is bele van építve a

136 Vö. Czeglédy Sándor: *A választott nép*, 46–57. Itt mélyebben megtaláljuk annak kifejtését is, miként függ össze a népek rendje és a Krisztus-esemény.

mindenségbe, de sokszor ezt alig vesszük észre, mert keveset gondolunk rá. Ezt a régiek az „üdvösség ökonómiájának” hívták, amelyet ma így értelmeznénk: Isten üdvszerző rendje, Isten gondviselő cselekvésének „háztartása”, a történelem menete. Pál apostol remekül értette ezt és okosan kapcsolta össze a népek rendjét és a váltság rendjét. Természetesen a kettő Krisztusban ér össze. Gondoljunk csak olyan súlyos ígéretekre, mint amit Pál apostol fogalmazott meg a Kolosséi levélben, miszerint „*minden őbenne áll fenn*” (Kol 1,17). Kifejti ezt gondosan, majd levele 3. részének 3. versében pedig azt mondja, hogy *a mi életünk el van rejtve Istenben a Jézus Krisztus által*. Egyszerű nyelven fogalmazva: *ennek a teremtett mindenségnek a sorsát Isten a Jézus Krisztusban rendezte el*. Ezt maga a Biblia tárja elénk nagyon határozottan és egyszerűen. Isten a sok nép közül szuverén kegyelme szerint kiválaszt (megalkot, létrehoz, Ézs 45) magának egy népet: „*...ti lesztek nékem valamennyi nép közt az enyéim; mert enyém az egész föld. És lesztek ti nékem papok nemzedéke és szent nép.*” (2Móz 19,5–6) Ez a választott nép Izráel népe, amelyre nézve korábban ez az ígéret hangzott el: „*Megáldatnak te benned a föld minden nemzetségei.*” (1Móz 12,3) Ebből a népből származik aztán a Messiás, aki minden törvényt betölt, amint ezt kifejtettük az első fejezetben. Krisztus új rendet hozott ebbe a világba, így a népek rendje és a váltság rendje összetalálkozott, amikor eljött az idők teljessége. Mi ennek a lényege?

A „testi Izráel” és a „lelki Izráel” titka

Izráel népének titka abban van, hogy ő nem pusztán egy nép a népek sokaságában, hanem ő a minősített jelentőséggel bíró választott nép is egyben. Nem mintha különb volna a többiekhez képest, sőt ugyanolyan nép, mint a többi, mégis Isten szuverén döntése szerint a többi néphez képest más, mert Isten őket az Ő kijelentésének hordozójává tette. Mi több, az Újszövetség tanúsága szerint ehhez a néphez még a Krisztus-esemény után is hűséges marad, mert – Pál apostol kifejezését használva – a megváltás művének befejeztével a „test szerinti Izráel” is megtér (Róm 11). A szuverén kegyelem működését látjuk itt, amely az Izráelnek adott kijelentés által rendezi a népek sokaságát. Van mihez viszonyulni, Izráelnek ez a jelentősége és küldetése. Nem több! A „*maroknyi nép*” (Ézs 41,14) „*törvényt hirdet a népeknek*” (Ézs 42,1). Ez a népek rendje, vagy legalábbis annak jele az emberiség történetében. Később elgyengül maga a választott nép is. Láttuk, hogy ennek ellenére e szétzilált állapotban lévő nép köréből származik a Megváltó. Ő nem egy Mózes-vallású messiás, mert ő nem vallásalapító, hanem a Szentháromság második személye. A testet öltés, a kereszthalál és a feltámadás mutatja, hogy Isten cselekszik e mindenséggel, azaz Isten csodálatos akarata szerint a rend megjelenik egy magasabb szinten. Méghozzá *minden értelmet felülhaladó* módon (Fil 4,7). Az evangélium mindenek fölötti nagyságát éppen Pál apostol fogalmazza meg egy negatív mondatban: „*Ha pedig Krisztus fel nem támadott, hiábavaló a hitetek, még*

bűneitekben vagytok.” (1Kor 15,17) Azaz, ha nem támadt fel Krisztus, akkor nem igaz az Ószövetség, semmivé válnak az ígéretek és nincs inkarnáció, nincs váltságshalál és nincs feltámadás, de örökélet sincs. *„Ámde Krisztus feltámadott a halottak közül és az elhunytak első zsengéje lett!”* – folytatja Pál (1Kor 15,20). Ezért van keresztyénség! Ez az esemény a sarokköve a keresztyén hitnek, miként azt a második fejezetben már kifejtettük. Krisztus feltámadása egyben a világtörténelem fordulópontja is, mert ezzel annak más létformája vette kezdetét. A feltámadás bizonyossága újjászüli az emberiséget, azaz egy különös rendet kap. Ennek révén jön létre az egyház, amely az új létformának a keretét biztosítja, egyben hordozza az új rend lehetőségét. Hogyan?

A matematikus így fogalmazna: az isteni cselekvés révén a teremtett mindenségbe az inkarnáció révén beleépül az Ige információja, amely kezdetben Istennél volt és testet öltött a Jézus Krisztusban. *„Az Ige testté lett”* (Jn 1,14), ez különbözteti meg a keresztyénséget minden más vallástól. Annak a sztoikus kornak a kifejezésével élve, a mindent átölelő törvény, a mindenséget teremtő és egybetartó erő, az ún. *Logosz*, eljött a világba, testet öltött a Krisztusban. Ő az egyház feje, az egyház pedig az élő teste, amely láthatóan működik a népek körében. A „testi Izráellel” szemben létrejön a „lelki Izráel”, az egyház, amelynek küldetése kiterjed a széles világra az *„elmenvén tegyetek tanítványokká minden népeket”* parancs szerint (Mt 28,19). Izráel küldetése tehát egy új választott népben, az egyházban folytatódik, amelyről ezt olvassuk: *„Azért most is van maradék a kegyelemből való választás szerint.”*

(Róm 11,5) Ezek mi vagyunk, mai keresztyének! Ami tehát elkezdődött Izráel kiválasztásával, az folytatódik a Krisztusban választott nép életében, miként ez visszaköszön Péter apostol szavaiban: *„Ti ellenben választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet vagytok, Isten tulajdonná tett népe, hogy hirdesétek annak hatalmas cselekedeteit, aki a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket; akik hajdan 'nem nép' voltatok, most pedig 'Isten népe' vagytok, akik egykor nem találtatok kegyelmet, most pedig kegyelemben részesültetek.”* (1Pt 2,9–10) Egyszerű nyelven szólva ez azt jelenti, hogy *a világnak van új rendje, mert a sorsa Krisztusban eldőlt.* Az egyház ugyan a népek körében kisebbségben él, de a befogadó népek, nemzetek mégis van mihez igazodnia. *Ez az egyház funkcionális jelentősége! Biztosítja a rendet!* Az emberiség számára ugyanis az evangélium hordozójaként bármely nép körében immár van lehetséges viszonyítási pont mindenben: a munkában, kultúrában, tudományban, művészetben, életben, jogrendben, erkölcsben, törvényben. Összegezve: Izráel titkából indultunk ki és eljutottunk az egyház titkáig, amely a világ számára valóságos szolgáló szerepben válik nyilvánossá. A világ rendjére nézve Isten immár felfedte titkát a Jézus Krisztusban!

A keresztyénség és az „európai csoda”

A világtörténelem egyik legismertebb, de gondolati mélységében még korántsem kellőképpen értékelt fordulataról szeretnénk valami lényegeset mondani. A Krisztus halálát és

feltámadását követő mintegy fél évszázadnyi időszakról van szó, amikor az apostolok, de leginkább Pál apostol munkássága révén megindul az evangélium hirdetése „a föld végső határáig” (ApCsel 1,8). Az evangélium békés „hódítása” tömegeket vonz a maga rokonszenves szellemi-lelki újdonságával. Ez először csak Európát és Észak-Afrikát érintette, jóval később Amerikát, majd legvégül a teljes kontinentális Afrikát, Ázsiát és Ausztráliát. Ma úgy áll előttünk ez a világ, mint amelyet leginkább a keresztyén gondolkodás határozott meg. Ebből a kultúrából fejlődött ki az a keresztyén civilizáció, amelyhez fogható magasságot egyetlen más civilizáció sem ért el. Mi már ebben a világban élünk. Áthatotta életünk minden zegzugát! Szellemi alapjait a görög–római kultúrában találjuk, lelki életető gyökerei azonban a keresztyén gondolatokból táplálkoznak. A történészek világunknak ezt a magas szintű kultúráját „európai csodaként” emlegetik. Ez a „csoda” nem más, mint egy olyan civilizáció, amely a világ minden más civilizációját, azok tudományát, kultúráját, gondolkodásmódját, erkölcsi életét, technikai vívmányait, tehát minden alkotását alapjaiban formáló és meghatározó tényező. Eredete és hatása a keresztyén gondolatvilág nélkül nem magyarázható. Korunk egyik neves történésze, a sokat idézett Paul Kennedy is eltűnődik azon, hogy ez a kérdés évszázadokon át foglalkoztatta a tudósokat és gondolkodókat. Úgy látja, hogy a gazdasági liberalizmus, a politikai és katonai pluralizmus, valamint a szellemi szabadság kombinációjának kölcsönhatása eredményezte az „európai

csodát”.¹³⁷ Érdekes érvelését a későbbi századokra nézve azzal folytatja, hogy „mivel ennek a feltételei nem léteztek a Ming-kori Kínában, a Közel-Kelet és Ázsia muzulmán birodalmaiban, sem az eddig vizsgált társadalmakban, ez utóbbiak egy helyben topogtak, míg Európa a világszintér középpontjába tört elő”. Végül Kennedy erre a következtetésre jut: „Európa legnagyobb előnye az volt, hogy kevesebb volt a hátránya, mint a többi civilizációnak.”¹³⁸ Nyilvánvalóan ez elég vézna magyarázat, ennyivel nem érhetjük be. Kisebbiteni sem akarjuk Kennedy okfejtéseit, sőt tanulunk is belőle, de véleményünk szerint a dolog eredete nem abban van, amiket ő felsorolt, mert azok már az eredményt mutatják föl. Ő fordítva szemléli a történelem menetét. A történet ugyanis azzal kezdődik, hogy a Római Birodalom romjain egyetlen szervezet maradt meg és emelkedett ki, a keresztyén egyház. Miért? Ezt a titkot szeretnénk érteni.

Ma már a tudósok körében széles körben elfogadott álláspont, hogy a görög „filozófiából”¹³⁹ a mai magas szinten művelt tudomány nem fejlődhetett volna ki a keresztyénség merőben új természetszemlélete nélkül. A görögök ugyanis azt tekintették valóságnak, amit az ész létrehoz a gondolkodás révén, s így jutottak el az istenségig. Természetesen az őket körülvevő természetet nem is vizsgálták, mert egy szabad hellén polgár számára ez méltatlan lett volna. Ők a

137 Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992, 15–16. A szerző itt említi az „európai csodát”.

138 Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*, 28–29.

139 A filozófia a görögök esetében a tudományok összességét jelentette, itt mi is így értjük.

gondolataikat tartották legtöbbször. A keresztyénség viszont egészen másként szemlélte a világot. A természetnek ez a teljesen új felfogása tette helyes kerékvágásba az addig kifejlődött hellén tudományt, egyben elindította a további fejlődés útján. De mi ennek a lényege? A keresztyénség szerint a világot Isten teremtette és a semmiből hozta létre. Ez a szemlélet lényegében azt a felfogást eredményezte a közszemléletben, hogy a mindenség nem önmaga által jött létre, hanem annak igenis van teremtője. Ez a teremtő a teremtett mindenségen kívül van, így a valóság nem lehet az emberi értelem produktuma. A filozófusok nyelvén szólva, a világ nem lehet önmagának elégséges, azaz nem önmagának az oka. Mivel az emberi értelem is a teremtett mindenséghez tartozik, ezért azt arra lehet használni, hogy a mindenség történéseit, jelenségeit, mibenlétét felfogja, magyarázza és segítségével annak szabályszerűségeit az ember megértse a „*művelje és őrizze azt*” (1Móz 2,15) intelm szerint. Az ember tehát csak sáfára lehet a világnak, és nem létrehozója, ezért nem mehet el odáig, hogy a teremtési rendbe beavatkozzék, vagy azt veszélyeztesse.

Más oldalról vizsgálva a keresztyénség szerepét, e kultúrkörrel kapcsolatban nagyon érdekes észrevételt tehetünk. Ha megfigyeljük az újkor kialakulásának folyamatát, ennek az európai civilizációnak a kezdeti határai szinte egybeesnek a keresztyén világ határaival. Természetesen nem maga a keresztyénség alkotta meg ezt a magas civilizációt, de a keresztyénség által képviselt szemlélet – az emberi alkotások által manifesztálódva – formálta olyanná és emelte

minden más kultúra fölé, hogy egyetlen más nép, világtáj, vagy akár eszmerendszer, birodalom, történelmi-társadalmi alakulat civilizációja sem fogható hozzá. Mi már ezt az örökséget találjuk magunk előtt, amely a Jézus Krisztusról szóló evangélium hirdetésével kezdődött, s amely folyamatnak az elején ott áll a világtörténelem egyik legrokonszenvesebb alakja, aki hitével, tudásával, képességének minden ajándékaival életre-halálra fölvette a harcot egy megdönthetetlennek gondolt, emberileg nézve mérhetetlen hatalmú világbirodalommal, az *Imperium Romanummal*. Pál apostolról van szó, vele kezdődött az európai csoda. Ő megértette, mi az összefüggés az ószövetségi ígéretek és a Krisztusban való élet lelki törvénye között. Meg is fogalmazta és továbbadta ezt Európának. Vele nagyjából egy időben, de függetlenül írták le bizonyágtételeiket az evangélisták és Jézus közvetlen tanítványai. Ezeket közzé is tették. Hatásuk óriási volt. A keresztyénség elképzelhetetlen gyorsasággal terjedt, különösen Pálnak köszönhetően. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az *evangélium rendje eredményezte az európai csodát*. Ez a rend hozta létre Európát a mindenek fölött álló civilizációjával. Látványos fejlődést eredményezett a kultúra, a tudomány, a technika és a művészetek valamennyi ágában. A keresztyén örökség tehát mindenütt megtalálható, illetve mindenbe beleivódott, mert mindent áthatott. Találóan mondta néhai Antall József miniszterelnök, tudománytörténész, hogy „*Európában még az ateista is keresztyén*”¹⁴⁰.

140 Idézte Orbán Viktor 2011. szeptember 2-án a Budapesti Piarista Gimnázium évnnyitóján mondott beszédében.

Átlépjük a 21. század küszöbét

Azzal kezdjük, hogy az emberiség történetében a 20. század tűnik a leginkább kiemelkedő évszázadnak, amikor is az ember csodálatos eredményeket ért el a tudományok terén, talán ekkor jutott el a jólét legmagasabb fokára, a technikai fejlődésben pedig bámulatos szintre. Teljesítménye „félhatott az egekre”¹⁴¹, azaz eljutott a Holdra. Ugyanakkor ennek a századnak voltak a legnagyobb mélységei is. Voltak a történelemben kiemelkedő évszázadok, mint például Platón, Arisztotelész és Eukleidész kora a Kr. e. 4. században, aztán az 1. század a Krisztus-eseménnyel és a keresztyénség megjelenésével, a 16. század a reformációval – hogy csak néhányat említsünk. Bár ezeket is túlszárnyalja a 20. század a maga szellemi–lelki–gazdasági–politikai teljesítményével, ugyanakkor mégis az emberiség ekkor süllyedt a gonoszság legalacsonyabb szintjére. Én úgy látom, hogy minden magassága ellenére és mélysége dacára ennek az évszázadnak az volt egyik legsúlyosabb hibája, hogy szándékosan és módszeresen elkezdte leépíteni a keresztyénség által képviselt és felépített rendet, holott az ember a mindenséget csak a „művelje és őrizze” mandátummal kapta ajándékba. Ennek egyik formája az univerzum rendjébe való illetéktelen beavatkozás, melynek fájdalmas aktusára maga a természet is fölajdulva válaszolt. E folyamatban egyre halványabbá kezdtek válni a célok, az ember pedig annyira bízott önmagában,

141 A 8. zsoltsárban Szenci Molnár Albert használja ezt a kifejezést, amikor Isten dicsőségéről azt mondja, hogy „*felhat az egekre*”, azaz kiterjed nagy magasságokra, hallatlanul nagy magasságokba jut.

hogy olykor a teremtettségi korlátokat is áttörte, de még éppen nem zuhant a mélybe. Ez a kivételes értelmi képességekkel megáldott lény a tudományok segítségével szeretne olyan helyekre is behatolni, amely már nem az ő felelősségi területe. Az ember tehát már megkísérelte átlépni a megengedett határt. Gondoljunk bele: annyi atomfegyvert gyártott, hogy harmincszor el lehetett volna pusztítani vele a Földet, visszafordíthatatlan mértékben és gátlástalanul kizsákmányolta a természet kincseit, elégette a szénhidrogének jelentős részét, ezzel klímaválságot idézett elő és zavart keltett a meteorológiai jelenségekben, sőt kárt okozott az életet védő ózonpajzsban, s ennek még nem látjuk a következményét. Iszonyatos mennyiségű természetidegen szemétreteggel vonta be az óceánok bizonyos felületét, aztán – tovább sorolva – elkezdett beleavatkozni az élet genetikai rendjébe, felkarolta a természetellenes nemi életet, átértelmezte a házasság és a család fogalmát, s ezzel megbotránkoztató módon félretette a férfi és nő harmonikusan definitív rendjét. Sajnos a tények lehangolóak! Pillanatnyilag az a legfélelmetesebb jelenség, hogy az emberiség átlagosan minden év május 10-ig elhasználja a Föld által nyújtott lehetséges javakat, azaz az évek hátralévő részében már a saját jövőjét éli föl. Konkrét példát vizsgálva nagyon is ijesztőnek látszik a helyzet, mert az említett üvegházhatást okozó széndioxid fajlagos mennyisége vészesen növekszik. Ezt úgy mérik, hogy tetszőlegesen bárhol különválasztanak vagy befognak 1 millió részecskét a légrétegünkéből, és időről időre megszámlálják a benne lévő széndioxid molekulák számát. Ez a fosszilis energianyerés

miatt a 18. században még csak 280 körül volt, ami nem bántotta a Föld egyensúlyát. Ma már 415-öt számlálnak, és ebben az a félelmetes, hogy ez a szám rejtélyes okok miatt állandóan növekszik, s ha ez így halad, a folyamat az emberi civilizáció megszűnéséhez fog vezetni. Ezek a dolgok többnyire mind az ember tudományos törekvéseivel és gazdasági jólétének fokozásával vannak összefüggésben. Viszont van olyan jel is, hogy még talán megállítható ez az emberi beavatkozási folyamat, mert az ózonréteg vastagságát már sikerült valamennyire stabilizálni és némileg rendbe hozni.

Van más természetű baj is, amelynek nincsenek pontosan mérhető mutatói. Nem is gondolnánk, mekkora pusztítást, vagy talán még nagyobb kárt okozott a 20. században megjelenő szellemi-lelki „környezetszennyezés”. Az olyan emberpusztító eszmék létrehozására gondolunk, mint a fasiszmus és a kommunizmus. Mindkettő radikálisan erőszakos és keresztyénellenes volt. A fasiszmus azt akarta megmondani a keresztyénségnek, hogyan kell értelmeznie a Krisztus-eseményt, s ezt úgy próbálta elérni, hogy megbontotta az Ószövetség és Újszövetség egységét. Az Ószövetséget a „zsidók bibliájának” kiáltotta ki, az Újszövetségből pedig kiiktatta a Krisztus-esemény lényegét. A kommunizmus viszont más oldalról vette ostrom alá a keresztyénséget, amikor fondorlatos módon az egyház tanításait hordozó teológiát besorolta az objektív idealista filozófia körébe. Szándéka egyértelmű volt. Ugyanis mint eszmével, mint ellenséges ideológiával már szabad volt neki harcolnia egészen a remélt győzelemig. Ezt meg is tette rendkívül változatos durvaságokkal. Mindkét

totalitárius rendszer politikai ideológiává emelte az elveit, százezrek életét oltotta ki, s ugyanakkor fájó sebeket ejtett és rossz emlékeket hagyott számos társadalom életében. Úgy tűnik, az eszme győzött a józan ész fölött. Ez fertőzően beleívódott az emberek szellemi életébe nemzedékeken át. Az emberi szellem saját magát tette meg mértéknek, és ezzel a saját maga által alkotott renddel akarta kormányozni a világot. Szerencsénkre mi ennek az értelmetlen kornak csak kisebb hányadában élünk, s így atyáinknál csekélyebb mértékben voltunk elszenvetői. (Ők nem érzékelték kellőképpen ezt a veszélyt, mert erre csak utólag derült fény, ezért legyünk mindig óvatosak eleink megítélésében!)

Én magam látok még egy ennél is sokkal veszélyesebb erőt ebben a világban. Ez már bennünket lényegesen érint. Régóta figyelem, de csak olykor-olykor sikerült valamelyest belelátnom ennek diabolikus szándékába. Amikor a 20. század utolsó harmadában, úgy az 1970-es évek táján megjelentek az ún. *posztmodern képzetek*,¹⁴² komoly aggodalommal

142 Később tudtam meg, hogy a posztmodern gondolkodás kezdetét a filozófiatörténészek visszavezetik a 19. század végére, vagy a 20. század elejére, amikor is előbb a festészetben, később pedig az építészetben már feltűntek első jelei. Vö. Pethő Bertalan: *A posztmodern*. Budapest, Platon, 1996, 25–26.167–170. Jürgen Habermas szerint ez már Nietzsche fellépésével elkezdődik, vö. Habermas, Jürgen: *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1988, 106kk. Bujalos István a magyar posztmodern kezdetét 1968-ra teszi, vö. Bujalos István: *A magyar posztmodernről*. In: *Poszt-posztmodern. A kilencvenes évek. Vélemények és filozófiai vizsgálódások korszakváltásunk ürügyén*. Válogatta és szerkesztette Pethő Bertalan. Budapest, Platon, 1997, 520–522., 521.

figyeltem e jelenséget. Erőtéljes keresztyénellenességük rémisztő volt számomra, ezért töltött el aggodalommal. Ezeket az eszméket először filozófusok terjesztették. Legjellemzőbb képviselőik Heidegger, Sartre, Derrida, Foucault, Carnap, Lyotard, Blumenberg, Habermas, Simmel. Amikor megpróbáltam megérteni a mondandójukat, sok ellentmondást és számomra értelmezhetetlen dolgot találtam bennük. Heideggernek például egyik jellegzetes gondolata az, hogy „*a semmi maga semmizik*”.¹⁴³ Lyotardnak pedig mintha az emberrel mint értelmes lényvel gyűlt volna meg a baja, aki ráadásul még föl is tudja fogni a valóságot és ez neki fölöttebb gyanús.¹⁴⁴ Számomra sokszor érthetetlen, homályos és semmitmondó gondolatok egymásba fűzésének tűntek a posztmodern gondolkodók írásai. Nem értettem, mi közik

143 A BUKSZ 2010-ben jelentette meg Marosán Bence *A semmi ontológiája* címmel Jean Paul Sartre A lét és a semmi művének rövid bemutatását a Szövegek és fordítások részben. 267. oldal. (Fordító: Seregi Tamás. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.) Forrás: <http://buksz.c3.hu/1003/10szovegekes.pdf> (Letöltés dátuma: 2019. november 11.) Eme összehasonlító elemzés is mutatja, mennyire bonyolult a posztmodernnek világa és vitája. Nem csoda, ha a természettudós Alan Sokal professzor megelégedte.

144 Borsi, Attila J.: *The Doctrine of Justification and Postmodernity. Impulses for Public Theology*. Doctoral Dissertation in Systematic Theology. Debrecen, DRHE, 2008, 19. Idézzük a szerzőt: „*Lyotard's whole account of postmodernity presents an ongoing suspicion about grand narratives as the true and authentic source of human reality. This results in all the unexpected possibilities of the future. It becomes not the question of understanding itself, but of overcoming reality from which a human being is already detached. In this way human beings must be open to create ideas, to shape the 'rule of the game'. The purpose is to present an anti-model against the grand narrative in order to make its claim relative or even invalid.*”

van a valósághoz. Mégis egyre hangosabbak lettek, követőiknek száma csak szaporodott. Sajátos problémájuk volt a lét kérdése. Ezt próbálták definiálni, de nem sikerült. Ezen rágódva rendkívül zavaros írásokat, érthetetlen tanulmányokat tettek közzé, amelyeket a tudományos világ ugyan nem sokra becsült, de a homályos képzetvilágú filozófusok tettségnyilvánítása közepette mégis terjesztettek. Igyekeztem éveken át türelemmel olvasni őket, mivel azonban én magam matematikus és fizikus is vagyok, s ennek folytán szeretem a világos fogalmiságot, egyre nehezebben értettem a posztmodern gondolkodók világát. Mondandójuk a fejemben nem állt össze egy rendszerré, s nem tudtam megállapítani, hol kezdődik a gondolati problémájuk és miként nyugszanak el a kételyeik. Csak annyit éreztem, hogy valamilyen „grand narrative”, „nagy elbeszélés” ellen emeltek szót, s ezt nekem úgy magyarázták tudós barátaim, hogy a már kialakult és bevett keresztyén kultúrát értették ez alatt. Ahány filozófus, annyiféle problémafelvetés bukkant a felszínre, egymáshoz képest pedig divergáló irányok jellemezték őket, ezért számomra úgy tűnt, hogy okfejtéseiket illetően nem is igen akartak világosak lenni. Kezdtém azt hinni, hogy bennem van a hiba. Majdnem föladtam a küzdelmet, amikor észrevettem, hogy ezzel mások is így voltak. Akkor vigasztalódtam meg, amikor láttam, hogy a posztmodern szemlélet értelmezésével nem csak nekem gyűlt meg a bajom, hanem mások is fölfigyeltek rá. Egy nevezetes eset jobban rávilágít erre a bonyolult jelenségre. Főként Amerikában történtek ezek az események. Alan Sokal, a New York-i Egyetem fizikus professzora

is megelégette a dolgot, és 1996 elején közzé tette egyik írását, amely lényegében egy természettudósnak a posztmodern filozófusok nyelvezetével megfogalmazott halandzsa szövege volt. Ezt nem vévén észre, annyira megtetszett a kor posztmodern filozófusainak, hogy egyre-másra idézték. Szinte élvezték az értelmetlenségeket, és úgy tettek, mint ha ők maguk értették volna a fizikus professzor gondolatait. Sokal professzor egy darabig figyelte a dolgot, majd néhány hónappal később nyilvánosságra hozta, hogy a szövege lényegében értelmetlenségek halmaza, illetve egy paródia a posztmodern gondolkodásról.¹⁴⁵

Nem akarok a részletekbe belemenni, inkább egy személyes történettel próbálom a posztmodern gondolkodás lényegét elmondani. 1999-ben Princetonban dolgoztam a *Center of Theological Inquiry* kutatóintézetben, ahol a tizenkét meghívott kutató között ott volt David Tracy is, a katolikusok egyik legrangosabb teoretikusa, teológiai magasan művelt és elismert tudós. Szomszédok voltunk, lakásunk közelsége miatt gyakran találkoztunk. Ő éppen akkor a posztmodern filozófiával, annak veszélyeivel és kritikájával foglalkozott a katolikus

145 Magyarul ez az ügy a 2000 című irodalmi és társadalmi havilap 1996. novemberi számában jelent meg. A főlapon Alan Sokal: *Folyadékok mechanikájának nemi kódoltságáról* cím olvasható. A 43–49. oldalakon található szövegek mutatják be magát az eseményt. Eszerint Alan Sokal a *Social Text* című folyóirat 14. kötetének 1996. évi 1–2. számában, a 46–47. oldalakon tette közzé írását *Transgressing the Boundaries. Towards a Transformatív Hermeneutics of Quantum Gravity* címmel. Ezt magyarul így közölték: *A határok áttörése. Arccal a kvantumgravitáció transzformatív hermeneutikája felé*. Ezt követi Sokal professzor leleplező írása *Modern fizikai kísérlet a társadalomtudománnyal* címmel.

teológia nézőpontjából. Egyik esti sétánk alkalmával arra kértem, segítsen nekem megérteni a posztmodern gondolkodás lényegét, mert nehezen tudok vele megbirkózni. Aztán alaposan átbeszéltük a kérdést, sok mindent tanultam tőle, de most csak a leglényegesebbeket említem meg. Mindenekelőtt ezt az egész posztmodern „nyomulást” rafinált rejtettségében sok tekintetben a keresztyénellenesség mozgatja. Ennek a filozófiának számos képviselője ateista, vagy pedig nincs jól körvonalazott istenképzetük.¹⁴⁶ Kerülnek a transzcendenciát. Ez még nem is lenne baj, sokan voltak ilyenek a kultúrtörténet során. Viszont a legrosszabb ebben az egész filozófiai rendszerben az, hogy tanításuk szerint az embernek nincs biztos önértelmezése, így a személy, bárki is legyen az, nem „önazonos” létező. A kor divatos gondolkodójánál, Sigmund Freudnál vetődik fel az a gondolat, hogy az ember két tudati résszel rendelkezik, mégpedig a tudatossal és a

146 E sorok írójának témavezetésével Borsi Attila készített egy nemzetközi mértékkel mérve is kiváló disszertációt 2008-ban a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolájában. A posztmodern gondolkodás és a megigazulás tanának kapcsolatát vizsgálta. Ebből idézünk: „*This is what we refer to as postmodern. In this project there is no place for God, for the holy or divine reality. What makes all this even more acute is that in the experienced past there has been no place for God, for the holy and divine reality. By many to appeal to such an authority is considered questionable, irrelevant, and in many respects unacceptable. Theological insights often meet with prejudice even if these insights are in the public interest. Theology has the very difficult task of rejecting the view that it wants to impose on the multi cultured, pluralistic society an opinion only held by a small group. Theology should be able to articulate the relevance of the Christ-event for the public.*” Borsi, Attila J.: *The Doctrine of Justification and Postmodernity. Impulses for Public Theology*, 42.

tudatalattival. Az utóbbi jóval nagyobb és ez irányítja az előbbit. Eszerint valamiképpen az embernek két egymástól megkülönböztethető „szellemi” világa van, de amit külsőképpen mutat, az nem az igazi. A tudatalatti irányítja a tudatost. Tehát az ember mint olyan nem „önazonos”. Ezért – a posztmodern gondolkodók tanítása szerint – az ember hántson le magáról minden hagyományos ismeretet, szabaduljon meg valamenyi előítéletétől, cserélje ki a tudását, tagadja meg vagy váltsa le a történelmét, vessen le magáról minden korábbi szemléletet, mert így szabadon újból felépítheti önmagát.¹⁴⁷ Persze a háttérben mindig ott van az a gondolat, hogy amikor egy ember lecsupasztítja magát, akkor ezek a hiénaszerű posztmodern emberhántó ideológusok a szellemi portékájukat kínálva ott teremnek, hogy aztán ők maguk segítsenek felépíteni a személy új egyéniségét. Az ilyen „mások által felépített vagy kicserélt” embernek aztán lesz önértelmezése, mert már van új önazonossága. Ez már egy posztmodern ember. Alapvetően a kommunista ideológusok is így hitték, s a kommunista időkben ez volt a gyakorlat. Ott tévedtek, hogy a tudatos és tudatalatti világ ugyan megkülönböztethető, de egymástól el nem választható. Amikor tehát a külső tudatost valaki „lehántja” magáról, ott marad a megválaszolhatatlan kérdés: mi lesz a belső mélységben meghúzódó tudatalattival.

147 Példa. Az 1980-as évek elején magam is hallottam egy ilyen budapesti posztmodern embertől, Welker Ottótól, az akkori Oktatási Minisztérium egyik osztályvezetőjétől, hogy ha eddig valaki nem tudta, ki volt „bűvár Kund”, az műveletlennek számított, de mostantól fogva nem számít annak, mert mást kell helyette az emberi kompetenciába beleépíteni. Ez Debrecenben hangzott el a Hajdú-Bihar megyei gimnáziumi igazgatók értekezletén.

Ennek a posztmodern gondolkodásnak lett egyik válfaja korunk liberalizmusa, amelynek már semmi köze a jó értelemben vett 19. századi liberális gondolkodáshoz. A szociológusok és politológusok ezt inkább neoliberalizmusnak hívják, ezért mi is ezt a megnevezést használjuk. Történetileg egy bonyolult ügyről van szó, ugyanis a második világháború utáni időszak gazdasági és politikai képzeteinek összefonódása révén jött létre a neoliberalizmus, amely aztán nem bizonyult nagyon időtállóknak, ezért tekintélye alábbhagyott. Majd az 1990-es években újból a felszínre bukkant ez a magát egyszerűen liberálisnak mondó eszmevilág. Ezt nevezik újabban neoliberalizmusnak. A külső szemlélő nem érzékeli, hogy volna ennek a mozgalomnak valamilyen szakmai tekintélye a háttérben, valamilyen tudós személyiség, akihez bizonyossággal kötni lehetne ezt az eszmeiséget, mégis valóságosan is érezni lehet ennek áramló szellemét egész Európában. Valószínűleg sokféleképpen értelmezik, magyar képviselőik egyszerűen csak a liberális jelzőt használják saját magukra. Sajátos gondolkodásmód és magatartás jellemzi őket, amelynek legfőbb jellemvonása a folytonos kritika és a keresztyénellenesség. Ez utóbbi a mostani években felerősödni látszik. Az figyelhető meg, hogy ez a mai liberalizmus vagy neoliberalizmus immáron egyfajta hitrendszeré vált. Lényegében a posztmodern szemléletnek még rosszabb irányba terelődött válfaja lett. Sokan posztmodern liberalizmusként említik, de európai liberalizmusnak is hívják. Úgy ismerhető fel, hogy nem lehet vele vitatkozni, mert szinte átfordult valamilyen veszedelmes ideologikus merevségbe. Az igazság mindig nála

van, mert hisz a saját kritikai szemléletének abszolút igazságaiban. Az ilyen ember számára bármilyen őt ért „ellenkritika” falra hányt borsó. A belőlük sugárzó hajthatatlanságot a lényeg nélküli beszédükből lehet felismerni. Vitáik során mindent relatívvá tesznek, ugyanakkor saját összefüggéstelen beszédüket univerzális igazságnak képzelik. Amit a világ egészéről mondanak, az mind kizárólagos igazságnak számít, fellebbezés nincs.¹⁴⁸

A lényeg: minél nagyobb valahol a logikai rend megbomlása, vagy minél szembetűnőbb az értelmes beszéd hiánya, sőt minél szilárdabb valakiben az alaptalan állításokról való meggyőződés és az e szerint rögzült hit, egy liberális gondolkodó ebben a zűrzavarban annál jobban érzi magát. Nem

148 Az ilyen típusú gondolkodásnak egyik leginkább kirívó példája lehet a holland baloldali liberális politikus, Judith Sargentini, aki az Európai Parlament tagjaként Magyarországról 2018 szeptemberében összeállított jelentését már-már vitathatatlan igazságnak hitte. Sargentini lelkiismeretét egyáltalán nem befolyásolta az, hogy a sok történelmi viszontagságon keresztülment magyar nemzet őt megbélyegezte, jelentését pedig rossz néven vette, sőt a későbbi szavazáskor nagy arányban elutasította. Ő már lényegében egy „önazonos” posztmodern ember lett. Ezt azért vagyunk kénytelenek megjegyezni, mert a holland emberek a magyarok történelmi emlékezete másként őrizte, ugyanis az a több ezer magyar református diák, akik a feljebb való századokban a holland egyetemeken tanultak, s hozták haza a nyugati kultúra és tudomány pozitív szemléletét, a magyar népben folyamatosan rokonszenvet ébresztettek a hollandok iránt. Sargentini ezt a bizalmat és pozitív érzést most alaposan megrendítette, amikor hazánkról igaztalan, részrehajló és rosszindulatú vádpontokkal teli jelentést terjesztett az Európai Parlament elé. Erről az egész magyar nemzet nyilvánított véleményét a 2019. április 8-i szavazáson. Márpedig a baloldali meggyőződésű Sargentininek is meg kellene tanulnia, hogy „egy népet nem lehet leváltani”.

kell igazodnia semmihez, mert nincs is mihez, vezéreszméje sincs, de így annál jobb. Nincs számára rend. Arra nincs is szükség. Megszűnt! Így már ő a mérce, mert ő a legokosabb, ezért amit mond, annak igazságát senki nem tudja eldönteni, beszédét senki nem tudja ellenőrizni. Ez már az ún. önazonos *ember*, aki lehántott magáról minden korábbi és felöltöztette magát valamilyen homályos tudati köntösbe, s akinek posztmodern neoliberális eszméje dogmává merevedett. Ennek a dogmának ő maga a mértéke. Nincs semmilyen külső igazodási vagy tájékozódási pont számára. Nem folytatjuk jellemzésüket, hanem elgondolkodva kérdezzük, hol vagyunk itt már attól, amit az evangéliumi rend kínált, ahol a keresztyén szabadság szerint éli valaki a mindennapi életét, vagy végzi munkáját. Tehát nem eszizgaszágok szerint, hanem a Szentírás kijelentése alapján szabadon ad számat a keresztyén értékek megvalósításáról, mégpedig a „fölfelé” végtelenül nyitott gondolkodás szerint.

Ennél a pontnál egy rövid, de nagyon fontos megjegyzést teszünk. A posztmodern liberalizmus valószínűleg azt vette észre, hogy a keresztyén emberek körében van egy olyan jelenség, amelyet a „megtérés” szóval lehet visszaadni. Ilyen tényleg van! Ez valóságos dolog. Az ember ilyen szellemi-lelki lehetőségeket hordoz! Eszerint – Pál apostol szavait használva – az ember a régit kárnak és szemétnak ítéli, tehát levetkőzi az „óemberét”, teljesen megfordul, majd pedig „*felöltözi az új embert*” (Ef 4,22–24). Azt viszont az emberi szellem alkotta neoliberális eszme képviselői nem látják, hogy ez a „*hit pajzsába öltözött*”, azaz megtért ember sohasem

emberi mintára alakul át, hanem a krisztusi szeretettörvény szerint, amelynek lényegéről részletesen írtunk az első fejezetben. Mivel az ilyen ember a keresztyén értékeket követi, méghozzá szabad lelkiismerettel, távol áll tőle az emberileg megrögzött eszmeiség ideológiai merevsége. Két teljesen eltérő jelenségről és egészen más emberi megnyilvánulásról van szó.

A globalizmus eszméje

Úgy tűnik, a 20. században a baloldali és jobboldali ideológiák mellett a világméretű egységesedési folyamat, az ún. *globalizmus* emelkedett legégetőbb kérdéssé. A 21. század elején ez fölerősödött. Részben azért, mert korunkban ennek bizonyos formái a gazdaság, a tudomány, a kultúra, a pénzvilág, a nyelv, az információáramlás terén már sok-sok pozitív eredményt mutattak föl, de kiderült, hogy a vágyott és hitt hatása mégsem lett olyan pozitív, mint azt várták. A gazdag országok ugyanis még gazdagabbakká váltak és a szegényebbek még inkább elszegényedtek. Egyazon országon belül is komoly szakadék támadt a műveltebb és a kevésbé iskolázott rétegek között. Mármint ez összefüggésben van azzal a nagy felfedezéssel, amelyet a számítógépek korszaka, az ún. *digitális világunk* eredményezett. Ugyanis az ember létrehozott egy mesterséges intelligenciát, amelyről először azt gondolták, hogy jelentősen segítségére lesz az emberiségnek a bajok kiküszöbölésében, de ez is a visszajára fordult. Nem gondoltak ugyanis egy meglepő dologra,

a kommunikációs sebesség hatására. Az emberi elme által létrehozott és programozott gép olyan tulajdonságokkal rendelkezik, hogy értelmes választ küld vissza az emberhez, s az ember újból utasításokat ad neki, aztán a gép ezeket feldolgozva újra értelmesen válaszol még használhatóbb információkkal, és ez így megy tovább. Ebben az az érdekes, hogy akkor és ott van fejlődés, ahol ez az oda-vissza irányú kommunikáció minél nagyobb sebességgel történik. Az győz tehát, aki gyorsaságban megelőzi a másikat. A digitális kor ezt eredményezte. Ebből viszont az következett, hogy a „kisebbségi csoportok” nagyon lemaradtak, olyannyira, hogy szinte behozhatatlan hátrányuk keletkezett. Erre nem számítottak. Manapság már ott tartunk, hogy a számítógépek egymás közötti „intelligens” kommunikációján dolgoznak. Ami pedig a sebességet illeti, további beláthatatlan következmények előtt állunk az ún. kvantumszámítógépek megjelenésével.

Mivel a globalizáció a nyugati civilizáció következménye, pontosabban az európai kultúra terméke, s ezáltal indulnak újtárra a világot egységesítő folyamatok, ezért és ezzel együtt a magas szintű tudományos fejlettség révén az élet valamennyi területén meglévő kultúra, tudomány, eszmék és képzetek hatásai is elérték az összes népet. Elemzők úgy látják, hogy a globalizációt most már egyre inkább áttemelik a politikai gyakorlatba is. Mi több, már el is kezdték érvényesíteni. Ahol ez politikai színezetben is megjelenik, ott azon nyomban fölmerül a nemzeti szuverenitás érzése is. Jogosan! Jelenleg egy bővülő globalizációs folyamatban vagyunk,

s ezt a folyamatot a digitális fejlettség csak tovább szélesítette, sebességét növelte, hatását gerjesztette anélkül, hogy a digitális technikai tudás valamennyi nép sajátjává vált volna. Egyes népek csupán felhasználói és kihasználói lettek ennek a nyugati civilizáció által létrehívott mérhetetlen kompetenciának, de alkotóképesen ezt használni nem tudják. A fejlődést illetően még hozzájárulásukról sem beszélhetünk. Mi, magyarok szerencsére az alkotóképes népek csoportjába tartozunk. Ez a digitális tudás azonban nem egyenletesen oszlik el egy adott társadalom egyes csoportjai körében sem. Mindjárt kérdezzük is: mi a helyzet egyházi téren? Maradt-e az egyháznak valamilyen mértékű katalizáló szerepe a népek, nemzetek egészséges fejlődésében? Egyáltalán jelent-e valamilyen igazodási pontot, összetartó erőt, erkölcsi támaszt vagy viszonyítási alapot az egyház saját nemzete közösségi életében? Ezekre a kérdésekre is csak úgy tudunk válaszolni, ha először rápillantunk annak szellemi környezetére.

Csupán annyit látunk, hogy szinte mindenhol egy digitális laboratóriumban élünk, bárhová fordulunk, mindenütt ott vannak ezek az eszközök, a konyhánktól kezdve a közlekedésen át egészen a gyógyászatig, de még a tornyokban lévő harangok megszólaltatásáig is. Áldásos hatását szinte mindenütt érezzük és immár természetes jótétemény gyanánt kezeljük. Valóságos ajándéknak tekintjük az emberiség számára. Mármost akárhogy is nézzük ezt a dolgot, a keresztyén kultúrkör részvételével, vagy inkább segítségével létrehozott magas civilizáció ugyan elterjedt az egész világon, de ezáltal a világ még inkább megosztottá vált, a gazdagok és

szegények közötti szakadék csak nőtt, az egyes népek körében pedig e tatóngó úrben furcsa lelki-szellemi jelenségek keletkeztek. Bizonyos eszmék, mint például a globalizációval összekapaszkodott posztmodernitás egyre inkább felütötte a fejét, a népek önismerete ezáltal csökkent, a fogyasztás bővülésével alábbhagyott az emberek boldogságérzete, az ember pedig egyre inkább céltalannak érzi magát saját népe körében. Mindez azért van, mert elvesztette érzékét a helyes értékek megválasztására, ugyanakkor növekedett azoknak a száma, akik ún. értékvesztetté váltak, noha megmaradtak egyazon nemzeti kultúrán belül.

A globalizmus és korunk posztmodern neoliberalizmusa egymásra talált, sőt egybefonódva menetel előre a szemünk láttára. A posztmodern neoliberalizmushoz hasonlóan a globalizmus is lefokozza a nemzettudatot, mert lényegében az univerzalizmus jegyében egy olyan embertípust eredményez, aki partikuláris értékrendszerével kultúrák fölöttinek érzi magát. Ez a számítógépes világunk nyelvén olyasféleképpen fejezhető ki, mintha a globalizmus volna a hardver, a neoliberalizmus pedig benne a szoftver. Az utóbbi működteti az előbbit. Ez a frigy egy kozmopolita, nemzeteket megszüntető világtársadalom vízióját vetíti elénk, amelyet valamiféle globális intézmények irányítanak majd. Bizonyos hatások máris érezhetőek. Az emberek egyre nagyobb hányada kezdte és kezdi úgy érezni, hogy a saját történelme, hagyománya, erkölcsi szokásai, műveltsége, vagy éppen vallása nem képvisel a továbbiakban olyan értéket, mint korábban. Sokak szerint ezeket mint idejétmúlt kellékeket akár el is lehet hagyni. Szinte

érezhető módon valamiféle tájékozódási zavar támadt a nemzeti társadalmak körében, odaveszett ugyanis az igazodási pont, ledőlt az a világítótorony, amely az élet nyílt tengerén a veszélyes hullámverések és elhomályosító látásviszonyok közepette is biztos pontot vagy irányt jelentett a menekvéshez, illetve a továbbhaladáshoz. Amint láttuk, korábban ilyen igazodási pont volt a keresztyén egyház. Most úgy tűnik, mintha ennek lámpáit sorra kioltották volna, aminek eredményeként egyes társadalmak sorsa a nyílt tengeren való hanykolódás és bolyongás lett. Figyeljük meg a skandináv népek imbolygó állapotát. Náluk az egyházi élet elsőkélyesedett, nincs támpontjuk, a szekularizáció hallatlanul magas, félreértik a keresztyén „jövendő”-fogalmat, nyakló nélkül fogadják a népvándorlás előőrseit, akik aztán kiszorítják őket és kialakítják náluk a maguk helyi közösségeit annak beláthatatlan következményeivel. Egybefogó kötelék híján „az *oldott kéve széthulló képét*” mutatják az ilyen nemzetek.¹⁴⁹ A globalizáció ezt eredményezte. Másik oldalról megvilágítva, a gyorsuló digitális fejlődés felgyorsította a globalizációt és szellemi-erkölcsi szempontból rossz irányba állította egyes társadalmak, népek, nemzetek hajójának vitorlarúdját. Ez azért is sajnálatos, mert a helyes irányhoz világítótoronyokra lenne szükség, ami jelenleg legfeljebb csak pislákol.

A magyarok lelki állapota

Mi magyarok még nem tartunk itt. Viszont vannak jelek, talán más természetűek, amelyekre feltétlenül figyelünk kell. Már az 1990-es években végeztek felméréseket Kopp Mária

149 Vö. Tompa Mihály: *A gólyához*.

orvosprofesszor vezetésével, aki éppen a Debreceni Református Kollégiumban a nyolcadik Tudomány és Teológia Konferencián 2007-ben tartott erről egy nagyszerű előadást. A kutatók a múlt század 70-es és 80-as éveiben arra figyeltek föl, hogy a magyarság körében egyre jobban terjed a kóros lehangoltság, a depresszió érzése, ugyanakkor azt is megfigyelték más felmérések alapján, hogy a magyar emberre sokkal inkább jellemző a tenni vágyás és a minél jobb teljesítményre törekvés. A tudományos elemzést az alábbiakban foglaljuk össze.

A magyar ember szereti a szellemi önállóságot, és nagyon nem kedveli, ha mások akarnak helyette gondolkodni. Ha ezen a téren korlátozást lát, azaz visszafogják a szabadságát, miként azt a korábbi politikai rendszer tette, akkor értéktelennek érzi magát, önképe romlik, bekövetkezik a lehangoltság. Hogy miért, azt később értették meg. Egy 2006-os országos reprezentatív felmérés azt mutatta, hogy a magyarság a világ népei között a leginkább olyan, amely érzékeny az egyénisége kibontakozására, az alkotómunkára, a szellemi szabadság megélésére. Ebben majdnem az angolszászok szintjén vagyunk. Az ilyen ember nem szereti az önkényt, szabadulni igyekszik a tekintélyelvű vezetéstől. Úgyszólván, nem szereti, ha lehántják róla az egyedi „ki-voltát” és újból „felöltöztetik” valamilyen másféle „önazonos” emberré. A személyes korlátozás politikai-ideológiai szándékának az lett az eredménye, hogy népünk *anómiás* állapotba került. Ez azt jelentette, hogy élete kizökkent a rendes kerékvágásból, elvesztette a tájékozódási képességét, vagy elbizonytalanodott

az igazodási érzéke. Kopp Mária szerint egy társadalom egészséges működésének alapja, hogy – én személy szerint, az egyén – *„a család, a lakóhely, a munkahely és a nemzet közösségéhez tartozom. Ezek fontosak számomra, azonosulok érték- és életrendjükkel, írott és íratlan szabályokkal. Bízhatom azokban, akikhez tartozom és abban, hogy a társadalom működése nagyjából kiszámítható és életemnek célja és értelme van.”*¹⁵⁰ A korábbi kommunista korszak azonban azt képviselte, hogy majd ők létrehoznak egy bizonyos ateista szemléletet, emberek által szabályozott rendet, amely aztán boldoggá teszi a társadalom tagjait, mert ők leveszik a vállukról az önállóság terheit, gondolkodnak helyettük is. Ez azonban nem vált be, mert az emberek nem lettek boldogabbak, hanem *anómiás* állapotba kerültek. Ezzel az ideológiával párhuzamosan már elkezdődött és ráerősítésként hatott a globális szemléletből folyó gyakorlat, mely szerint a posztmodern embernek már nincs szüksége a vallásra, de a korábban bevett gyakorlattá vált közösségi szabályokra és szokásokra sem, sőt történelmi örökségét is elhagyhatja. A család intézményét is megkérdőjelezték, a szexualitást átértékelték, a nemzethez való tartozás érzését lefokozták, a kisebb közösségekhez tartozás jelentőségét lenullázták, és fennen hirdették a globális világszemlélet ígéretes jövőképét. Ezt erősítette digitális világunk meglehetősen kézzelfogható kínálata, méghozzá a neoliberais eszméket hirdető személyek tudományos köntösbe burkolt jövőképe, a maguk

150 Kopp Mária: *A XXI. századi ember lelke*. In: Az ember mint lélek. Tudomány és Teológia sorozat. Debrecen, DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, 2009. 35.

biztosnak és rendíthetetlennek látszó eszmevilágával. Ez a hangulat áthatotta a társadalmi-közösségi élet minden zegzugát. Új világnak tűnt, amely egyfajta optimizmust látszott sugározni, mégis érdekes módon az emberekben valamilyen belső bizonytalanság érzése támadt, mert idegennek érezték ezt a kívülről jövő formáló hatást. A felmérések ezt mutatták.

Átlépve a 21. századba, a globalista szemlélet velünk maradt és egyre erősödött. Egy ilyen világban az ember nehezen tájékozódik. Ez gondot jelent a lelkészeknek is. Komoly fejtörést okozott és okoz ma is az a tény, hogy egyre nehezebbé válik a gyülekezeti közösségek helyes működtetése, bölcs irányítása, a tagok egyben tartása és megtartása. Egy bibliai képpel élve, a pásztor számára egyre nagyobb gond a nyáj összetételése. Ilyen világot élünk, a lelkészeknek ilyen környezetben kell vállalni a szolgálatukat. A társadalom irratlan szabályai jelentéktelenné váltak, a hagyományos erkölcsi alapelvek meggyengültek, a közösségi jövőkép elhalványult, az egység érzése és összetartozás érzése ellanyhult.¹⁵¹ Társadalmunk értékvesztett emberek sokaságává vált. Bár az ember tudatalattijában azért még megmaradt az a természetes érzés, hogy a múlthoz, a történelemhez, a magyar kultúrához való kapcsolódás, a néphez való tartozás érzése volna a helyes, mégis a világ egyre inkább másfelé halad. Ennek következtében zavar támadt a fejekben, mert ugyan tudnánk,

151 Ennek egyik példája lehet, amikor maga a magyar miniszterelnök, Gyurcsány Ferenc kampányolt 2004-ben az elszakított országok magyarországi kettős állampolgársága ellen. Ezt Orbán Viktor kormánya azóta helyrehozta és a kettős állampolgárságot megvalósította, így az elcsatolt magyar területek magyar ajkú lakossága szabad döntése alapján elnyerhette a magyar állampolgárságot már 2010-től.

mi volna a helyes, ugyanakkor viszont a világ értékrendjébe vetett bizalom is megrendült. Mihez érdemes ilyenkor igazodni? Hová tűnt a rend? Emiatt az ember egyfajta állandó feszültségbe, illetve feszült lelkiállapotba került. Ezt az állandósult, rendellenes és elbizonytalanodott lelkiállapotot nevezték aztán a tudósok *anómiás állapotnak*. Emil Durkheim, német szociológus adta ezt a nevet a jelenségnek, amely a természetestől, a szabályostól való eltérést jelenti (*nomos* = törvény, szabály). Ezt a vizsgálatot terjesztette ki Kopp Mária és csoportja a hazai állapotok vizsgálatára. Úgy tűnik, az anómiás állapot a magyarság körében kissé csökkent intenzitással mindmáig fennmaradt. Mármint, ha egy társadalom megengedi, sőt katalizálja a bevált, hagyományos elvek megtagadását, vagy a korábbi rend félre tételét, nemkülönben az erkölcsi elvek semmibe vételét és a régi szabályok tüntető látványossággal történő megszegését,¹⁵² ott a bomlás és pusztulás veszélye fenyeget. Erről van tehát szó, amikor nagyon is helyeseljük azok kiállítását, akik a keresztyén értékrendet védik, mert egyébként egész nemzetünk társadalmi rendje, békessége, nyugalma és jövője kerül veszélybe, ha egyfajta erkölcsfogyatékos, mindent megkérdőjelező, világos célt felmutatni nem tudó, értékvesztett, posztmodern liberális

152 Tipikus eset volt az ellenzéki képviselők MTVA Székházban látott viselkedése 2018 Karácsonya előtt. Ők maguk egyáltalán nem voltak tisztában azzal, hogy ez a rendellenes magatartásuk kellő intelligencia hiányáról tanúskodik, ráadásul EP-képviselő is volt közöttük. Ezt a magyarság nagyon magas aránya el is ítélte, és viselkedésüket méltatlannak tartotta parlamenti képviselői mivoltukhoz. Többségük megrögzött baloldali politikus volt.

közösségi sors felé menetelnénk.¹⁵³ Így bizony a „*mint oldott kéve, széthull nemzetünk*” jóslat válna be, amint azt a református papköltő, Tompa Mihály mondotta az 1848–49-es szabadságharc bukása utáni hangulatban.¹⁵⁴ Szerencsére itt még nem tartunk, sőt javult a helyzetünk, de továbbra is árgus szemekkel kell figyelnünk a saját népünk lelki állapotát. Hogy ez mennyire fontos, az a nyugati társadalmak esetében tapasztalható, ahol éppen napjainkban másféle negatív szindrómák is jelentkeznek az igazodási pont hiányában, jelesül az emberi magány szomorú jelensége, amely fertőző folyamatként terjedt el és terjed manapság is a nagy nyugati országokban. Már pszichiáterek foglalkoznak tudományos szinten az ún. *szociális izolációs szindrómával*. Remélhetőleg ez a mi népünket kevésbé fogja fertőzni.

Lelkipásztor a digitális térben

Most éppen benne vagyunk egy olyan digitális térben, amely szerteágazó kínálatával hoz bennünket zavarba. Olyan korban élünk, amikor mai tudásunk holnap már elavulttá válik. Mit tegyünk? Másképpen kérdezve: mi legyen az a modern műveltség, az a korhoz illő kompetencia, elsajátított tudás, amellyel egy református lelkipásztornak célszerű lenne

153 A legutóbbi három népszavazás mutatja, hogy magyar népünk körében ez az anómiás állapot kedvezőbb képet mutat, újra van cél és van értelme a hagyományos keresztyén értékek mellé állni. Nagy tömegek érezték úgy, hogy a nemzet társadalmi, erkölcsi rendjét, azaz önbecsülését vissza kell állítani.

154 Tompa Mihály: *A gólyához*.

rendelkeznie? Gondolhatunk itt más felekezetek papjaira is, akik hasonló cipőben járnak. Ha visszagondolunk a „tudós és tiszteletes” korszakra vagy a Karl Barth által megfogalmazott definícióra, akkor követve a példájukat: miként tudnánk mi is feljebb emelkedni és korszerűbb tudással prédikálni a 21. század emberének? Úgy tűnik, szélesebb digitális kompetenciára, több tudásra van szükségünk. De mennyivel többre? Egyáltalán milyen mértékig kell nekünk igazodni a korhoz? Ez a korhoz igazodás milyen határig lehetséges? Nem könnyű ezekre a kérdésekre válaszolni. Érdemes figyelni arra, amit Dávid király mondott és tett egy ilyen helyzetben, s amely igék a 36. zsoltárban maradtak ránk: *„Uram, a te világosságod által látunk világosságot!”* (Zsolt 36,10)

Azt már érzékeltük az eddigiekből, hogy szó sem lehet múltunk megtagadásáról, történelmünk és kultúránk levetkőzéséről és valami új köntös felöltéséről. Sem a nemzetünket nem tagadjuk meg, sem a magyar földet nem adjuk föl, mert ezt örökhagyó őseink vérükkel és szenvedéseikkel pecsételték meg. Mi bizonyosak vagyunk Isten igazságos ítéletében, aki egyszer majd helyére teszi a dolgokat. Ami igazságtalan, részrehajló és tisztességtelen volt a történelemben, az megmarad annak az idők végezetéig.

A jövőnk felé fordulva azt is látnunk kell, hogy a világ számára a digitális korszak hatalmas fejlődést hozott, amelyben nekünk meg kell találnunk a pozitív lehetőségeket. Az utóbbi évtizedekben az információs és technológiai eszközök térhódítása mérhetetlenül sok jót eredményezett. A számítógépek hardver-megoldásai és a hozzá kapcsolódó szoftverek az

élet minden területén új eredményeket és hasznos javakat tártak elénk, s ezek a változások felgyorsították életritmuskunkat, megkönnyítették a kommunikációt, lerövidítették a távolságokat, új kikapcsolódási és művelődési szokásokat eredményeztek. Nyilvánvalóan látszik, hogy más lett minden és a jövőben ez még inkább így lesz. Nemhogy *kétszer nem léphetünk bele ugyanabba a folyóba* (Hérakleitosz), hanem *egyszer sem léphetünk bele ugyanabba a folyóba* (Kratülosz). Munkavégzésünk és mindennapi életünk infrastruktúrája hihetetlen mértékben fejlődött. Az automatizálás igen magas fokú fejlődésen ment keresztül, amit leginkább a gyárak gépsorai tárnak elénk a tévé számos csatornáján. Rendkívül csodálatra méltó, hogy a hatalmas repülőgépek saját automatikájukkal is le tudnak szállni a földre. Noha tisztában vagyunk a valóságával, mégis a Holdra szállást és a világűr kutatását szinte képzeleten felül állónak érezzük a közember nézőpontjából. Ez mind kapcsolatban van a digitális világunkkal. Szóval ténylegesen is a digitális tudás világát éljük és élvezzük. Ez maga a digitális tér, amelyben élünk. Mi viszont értelemszerűen azt keressük, hogy ebben a digitális világban a keresztyén egyház miként hasznosíthatja az ember alkotóképességének ezt a pozitívumát. A tudományos képzelet egekig érő világából úgyszólván most visszajövünk a földre, s keressük az embertársakhoz vezető utat. Egyszerűen szólva, mi nem tehetünk mást, mint a Krisztusról szóló evangéliumot hirdetve az egyházat szeretnénk visszavezetni abba az állapotába, amely újból igazodási pont lehet magyar népünk számára. Ezzel a szándékkal nézzünk most bele

ebbe a korszakba és próbáljuk olyan szemlélettel végiggondolni a helyzetünket, mintha látnánk a jövőnket és onnan visszafelé néznénk a jelenünket.

Ehhez elengedhetetlenül szükséges ismerni a már sokszor emlegetett digitális tér világát, annak természetét, viselkedését, amely csak részben szellemi természetű, sok tekintetben inkább gyakorlati jellegű. Jobbára szükségletnek, már-már magatartásnak, szokásnak, életgyakorlatnak, rejtett szellemiségnek mondhatnánk ezt a valóságos teret, amely a levegőhöz hasonlóan természetes módon vesz körül bennünket. Szinte a lélegzetvétel mintájára immár nekünk is észrevétlenül életelemmünké vált. Egyszerű nyelven kérdezzük: hogyan állunk ezzel a bennünket körülvevő digitális térrel? Tudunk-e ebben tájékozódni? Használjuk-e eléggé a fölkinált gyakorlati lehetőségeket? Érdemes tudni egy fontos dolgot. Voltak a történelem során nagyon komoly felfedezések, amelyek forradalmasították a világot, mint például a kerék feltalálása, a könyvnyomtatás megoldása, a penicillin felfedezése, vagy éppen a 20. században a „téridőbeli tárgy” feltalálása az elméleti fizika területén, közelebbről a kozmológiában. Viszont egyik találmány sem hozott létre olyan gyors és széltében elterjedt változást a világ történetében, mint a számítógép. Az internet következtében egy új típusú globális szemlélet jött létre és egy új nemzedék nőtt fel a szemünk láttára, nagyjából húsz év alatt.¹⁵⁵

155 Személyes példával illusztrálva, Debrecenben éppen én voltam az Universitas elnöke, aki tárgyalta a MATÁV-val és fél évvel később én magam vettem át az első üvegszálás földalatti vezetékeket 1995-ben. Így kezdődött az internet Debrecenben, és már hol vagyunk azóta!

Az ember társas helyzete

Láttuk eddig, mennyire összefügg a digitális és a globális világ. A digitális technológia globális jótéteménnyé vált ugyan, de csakhamar látszott ennek a hátulütője is. Párhuzamosan annak fejlődésével azt tapasztalták, hogy a társadalmak már a 90-es évektől kezdve elkezdtek polarizálódni. Részben generációs problémák léptek föl, részben pedig a hagyományos közösségi formák alakultak át. Másként szerveződtek. Amíg korábban fontosak voltak a személyes találkozások, addig ez az infokommunikációs eszközök révén egyre inkább egyszerűsödött. A családok élete is átalakult számos területen. Mi több, a családnak mint a társadalom alapsejtjének, mint teremtési rendnek az intézménye is más megvilágításba került, olykor pedig megkérdőjeleződött. Nálunk is divat lett élettársi viszonyban élni. A nemek közötti kapcsolat is furcsa irányt vett, a nemek új értelmezése pedig egyenesen katasztrofálisnak mondható. A társas élet eresztékei is kezdtek meglazulni, az egyesületek, társaságok, egyletek és kamarák szerepe nem kovácsolta többé olyan közösséggé az embereket, mint ahogyan az korábban volt. Ezt úgy szokták kifejezni, hogy a digitális térben megváltozott az *ember társas helyzete*. Alapvetően az ember mégis igényli a társas létet, mert *ab ovo* ilyenek vagyunk, de ez az igény tartalmában megváltozott. Miért? – tették föl a kérdést a szakértők. Bizonytalán azért, mert a digitális tér másféle társas kapcsolatra készíti vagy kényszeríti az embert. A megfigyelések

szerint az online tér megmásítja, lefokozza, redukálja a társas viszonyokat. *Egyrészt* azért, mert a társas kapcsolat ugyan egyszerűsödött, mert minden felgyorsult, ugyanakkor a közember számára időigényesebbé vált. Egy számítógép kezelése, a műveletek megtanulása, a digitális tudás ébrentartása, az új rendszerek követése, mind-mind nagyon sok időt igényel. Ezzel viszont nem számoltak. Az időfaktor miatt az ember kénytelen magába fordulni, mi több: tájékozódni, tanulni az újszerű digitális térviszonyok közepette és követni az iszonyatosan gyors fejlődést. Ez a fajta kompetencia egyáltalán nem kedvez a társas élet fenntartásának, vagy egyáltalán a fejlődésének. *Másrészt* az új helyzetben szinte mindenki „ingyen” juthat hozzá megannyi információhoz, s ehhez nem szükséges a másik emberrel való kapcsolat. Nem is kell megküzdenie érte. Egy bizonyos digitális tájékozottság után már ún. „digitális bennszülötteké” váltak az emberek. *Harmadszor* pedig a szerzett tudás sokszor szükségtelenné tette azt a fajta tekintélyt, aki korábban a tudás hordozója volt, mint például a tanár vagy pap. A „tudós és tiszteletes” cím tekintélye alábbhagyott, sokfelé eltűnt, inkább átalakult, mássá lett. Egy olyan helyzet alakult ki, amikor az ember 24 órán át evickélhet a digitális térben, amely végtére is magához köti és a teljes idejét, személyiségét, gondolatvilágát lefoglalja. Tehát az emberi személyes társas kapcsolatok helyett az online tér világgá váló „személytelen” kapcsolat vált fontosabbá, sőt nélkülözhetelenné és elvárt gyakorlattá. Úgy tűnik, ez az ember számára határtalan lehetőségeket

biztosít. Hovatovább az ember egy modern világpolgárrá lépett elő, s ez a helyzete jelenti számára a kiteljesülést.

Ez azonban csalóka képzet, sőt rossz iránynak bizonyult, ugyanis – a tapasztalatok szerint – a természetes kapcsolatok közösségi melegségében elhidegülést eredményezett, és bizony sokszor egyfajta lelki deformációhoz vezetett. Az ember érzéke a közösségi kapcsolatok iránt elsatnyult, rideggé vált, s ennek következtében előbb vagy utóbb az igényessége is szinte minden területen alábbhagyott. A minőség iránti emberi igény alacsonyabbá vált, a műveltség, a kulturáltság, a jótékonyág és könyörületesség szintje, illetve vágya lejjebb szállt. Agykutatóink figyelmeztettek rá, hogy a digitális térben való elmerüléskor az ember értelmetlenül belevész a mindenségbe, cél nélkülivé válik, elveszíti önirányító képességét, kezdenek megszűnni a vágyai, nem keres kiutat vagy más utat, mert rabja lett egy őt behálózó, tőle idegen személytelen világnak. Nem veszi észre, hogy a digitális tér csak eszközt nyújthat a lehetőségekhez, de tartalommal nem fogja megtölteni az ember életét. Miért? Mert hiányzik számára az a természetes szellemi-lelki környezet, amelybe ő beleszületett. Keresi és kívánja a természetes közösséget. Bibliai képpel élve: visszavágyik az édenkertbe! Digitális nyelven úgy mondanánk, hogy az ember eredendően erre a közösségi létre van bekódolva, ilyenek született. Most pedig hiányzik életéből a természetes rend! Az, hogy a lakásunkból a fél világgal kapcsolatot tudunk tartani, lehet nagyon jó, ha annak vannak határai, azaz ha nem megy a vágyott természetes

közösségi élet rovására. Például a család, a barátok, a kisközösségek, kulturális szükségletek, és bizony a lelki közösségek, a gyülekezeti keresztyén kapcsolatok vagy a keresztyén értékek gyakorlása nélkülözhetetlenek tűnik. A személyes és lelki közösséget nélkülöző, végtelen társas kapcsolatokat ígérő digitális-globalista szemlélet tehát nem megoldás, mert az ember számára ez nem természetes helyzet, ezért nem magától értetődő igény.

Látszik tehát, hogy az ember végül is vágyik valamilyen rendre, valamilyen értelmes társas viszonyra, amely menedékül szolgál számára, egyben természetes szellemi-lelki korlátok közé is tereli az életét. Ma ez az egyik legnagyobb kihívása az emberiségnek. Megszűnni vagy csökkenni látszanak a keresztyén gyülekezetek közösségi alkalmai, s ennek hiányában a keresztyén ember is egyszerre csak magányossá vált, valósággal beszűkült a társasági élete, s észrevétlenül a magány világában találta magát. A normális igénye azonban éppen a közösség iránti vágy volna. Ez okozhat egyfajta *anómiás* állapotot, értékvesztett érzést, lehangolt lelkiséget és „minden mindegy” állapotot. Amint láttuk, a múltban ez a helyzet a külső társadalmi-politikai-ideológiai erőter következménye volt. A digitális világba való belépés azonban az egyén szabad választása szerint történik, s éppen ez a személyes döntés eredményez sokaknál egyfajta belső magányérzést. Az ember ilyenkor önmagába zárkózott. Az eredendően közösségre kódolt lény magányossá vált. Ez teljesen új jelenség, a magyarságunk lelki állapotáról szóló részben már említettük, de most újból ide

kívánczik. Csak 2017-ben kezdődött a feltárása. Legújabb amerikai felmérések szerint ez olyasféle járványszerűen terjedő tünettől jár, amely belülről emészti az embert, meghozzá egyre többeket. Legyengítheti az immunrendszert, negatívan befolyásolhatja az idegrendszert és hatással lehet a testi egészségre is. Stephanie Cacioppo, a Chicagói Egyetem Idegkutató Intézetének igazgatója ezt a furcsa „betegséget” *szociális izolációs szindrómának* nevezte el. Hazánkban egyelőre még csak a jelei mutatkoznak ennek a szindrómának. Nem is gondolná az ember, hogy milyen hálóba került bele, amelyet önmaga font maga köré.

Mármost ebből a helyzetéből az embert ki kell menteni. Egy másik képpel élve azért is beszélünk mentésről, mert ő maga sem tudja, hogy egy olyan mély kútba esett, amelyben csak „fölfelé” tekintve lát világosságot és ahonnan csak „fölfelé” van kijutási lehetőség. Látjuk tehát, mennyi új veszély leselkedik embertársainkra. Aki a lelkipásztori hivatást választja, annak egy új típusú „tudós és tiszteletes” értelmezéssel kell számolnia, mert az embert ki kell emelni abból a kátyúból, amelybe az önvezérelt vágyai miatt ragadt bele. Vagy éppen odatévedt és belesüppedt. Más hasonlatot használva, ki kell szabadítani az önmaga által készített hálójából, mert a csapda végzetes lehet számára. Erre való az evangélium mértékletességre intő tanácsa és testvéri közösségre hívó szava, amely keresztyén lelkülettel egy egész gyülekezetnek válhat összetartó erejévé, illetve mutathatja a helyes utat az egészséges közösségi élet irányába.

HATODIK RÉSZ

A KERESZTYÉN ÉRTÉKEK IDŐSZERŰSÉGE ÉS HASZNA

Tanulságok és tennivalók – Összegzés

ELŐLJÁRÓBAN. Nagyon kiéleződött a helyzet. Európa jövője attól függ, miképpen állja meg a helyét a keresztyénség a rendkívül magasra jutott civilizáció közepette. Arra gondolhatunk és kérdezzük is: a keresztyénség hogyan nyújthatna segítséget a kontinens népeinek és a világ valamennyi nemzetének? Válthat-e még a keresztyén örökség és az abból fakadó szellemiség világot formáló tényezővé, és ha igen, akkor hogyan? Jelképesen magunk számára így fogalmazhatjuk meg kérdésünket: vissza tudja-e nyerni a lelkipásztor a „tudós és tiszteletes” rangot, példaképpé válhat-e egyáltalán a keresztyén ember ebben a digitális világban? Még erősebben fogalmazva: válhat-e az egyház újból igazodási ponttá az emberiség történetében? Reménységünk szerint: igen! Mégis hogyan? Csak ez lehet a válaszunk: a Krisztusról szóló evangélium hirdetésével és a szeretet gyakorlásával. Ehhez nyújthat segítséget ez a záró rész.

Az eddigiekből láthattuk, hogy a keresztyénségnek milyen mély beágyazódása van az európai szellemi életbe. Még ha nem is nagyon részletesen, de azt is érzékeltettük, hogy milyen jövő felé haladunk, illetve a digitális térben merre visz bennünket a globalizáció. Másként is be lehetett volna mutatni az európai keresztyén civilizáció jelentőségét, mint például a művészetek, az irodalom vagy a jogtudomány kiemelésével, ezek azonban külön-külön is oly nagy területét képviselik az európai keresztyén kultúrának, hogy további köteteket volna érdemes nekik szentelni. Itt a gyakorlati részben fogunk róluk szólni, de csak az említés szintjén. Mégis miért tettük középpontba a természettudósok munkásságát? Azért, mert a mérvadó tudománytörténészek meglátása szerint csak a keresztyénségnek van számottevő kapcsolata az egzakt tudományokkal, illetve azok kifejlődésével. Más kultúrák esetében a vallás és a tudományok termékeny kapcsolatáról aligha lehet szó, ezért a civilizációjuk is másként alakult.¹⁵⁶ Az egzakt tudományok kétezer éves történelmi fejlődése és a keresztyén gondolkodással való kapcsolata révén könnyebben válik érthetővé, követhetővé mai szellemi életünk valamennyi eredménye. Most következtetéseket szeretnénk levonni és tanulságokat megfogalmazni az eddig leírtak tükrében. Ezek a tennivalóinkra is ráirányítják majd a figyelmünket.

156 Vö. Jáki Szaniszló: *Teremtés, Krisztus, Tudomány*. Jel, 2005/IX., 197–202, 197. Jáki ezeket írja: „A továbbiakban csupán a keresztyén vallást vizsgálom, mert csak a keresztyén vallás volt valaha, és van ma is jelentős kapcsolatban a tudománnyal. Ezt világosan kell látnia mindenkinek, aki komolyan veszi a tudomány történetének tanúságát.”

Első gondolat: önvizsgálat és „politizálás”

Első és legfontosabb tanulságunk az lehet, hogy „nemzeti nagylétünk”¹⁵⁷ vágyott szintjének eléréséhez a közszemléletnek, életünk kulturáltságának, egyéni és közösségi erkölcsi felfogásunknak gyökeresen meg kell változnia. Ezt a kívánságot, követelményt vagy szándékot egy meglehetősen keresztyénellenes általános európai légkörben fogalmazzuk meg. Ez a fordulat a jövő felé irányuló és vágyott új minőségi életnek elengedhetetlen feltétele. Ha ezt elfogadjuk, akkor nekünk keresztyéneknek kell ebben a pozitív változásban élen járni és az utat mutatni. Azért, mert ezt tanultuk a Szentírásból. A keresztyén ember ugyanis először mindig önmagát vizsgálja meg (Gal 6,4; 2Kor 13,5–6), s ezután hálából és engedelmségből cselekszik embertársai javára. Az egyház nem csupán egy üdv-közvetítő vagy üdv-osztogató intézmény, hanem „le kell szállnia az égből a földre” és törődnie kell a gyülekezet, a társadalom, a nép, a nemzet evilági boldogulásával is. „*A ti hitetek mellé ragasszatok jó cselekedetet!*” – mondja Péter apostol (2Pt 1,5). Ez azt jelenti, hogy igenis a keresztyén embernek kötelessége részt venni a saját közössége előmenetelében, sőt részt is kell kérnie abból és részt kell vállalnia abban. Így is kifejezhetjük magunkat: ha valakinek „politizálnia” kell, tehát a „város jól létét” előmozdítani, akkor abban a keresztyén embernek úttörő szerepet kell vállalnia. A keresztyén ember akkor is politizál, amikor

157 A „nemzeti nagylétünk” kifejezést Kisfaludy Károly *Mohács* című, 1824-ben született verséből emeltük ide.

az evangéliumot hirdeti, de nem „pártpolitizál”! Azért van ez így, mert a keresztyén ember az ún. pártpolitikai elveket is és az abból fakadó emberi cselekedeteket is mindig az evangélium mérlegére teszi. Megméri az igazságtartalmát, azaz hogy mennyire felel meg az evangéliumi szeretetszabály kívánalmainak. Ez nem bizalmatlanság, hanem inkább óvatos korrektség, mert a politikai pártoknak óhatatlanul is lehetnek ideológiai rögződései, amelyek esetleg nem egyeznek meg az evangélium tanításával. Könyves Tóth Mihály debreceni nagytemplomi lelkész, Kossuth papja is ezt tette, amikor a francia forradalom jelszavait az ige mérlegén elemezte a szószékről. Ő evangéliumi alapon buzdított a szabadságharcban való részvételre, aztán lett is belőle politikai retorzió: több évnyi várbörtön. De ő az Isten ígéje szerint cselekedett jó lelkiismerettel. Ezt kell követnünk, még ha hátrátételben is lehet részünk, mert számunkra ezt jelenti a politizálás, miszerint keresztyén életünk példájával javítsuk a közszemléletet és a társadalmi erkölcsöt, hogy ezáltal magyar hazánk egy jobb minőség felé haladjon!

Konklúzió – Az evangélium erejében bízva jó lelkiismerettel kell törekednünk a közszemlélet javítására, a kulturált élet jobbítására, s ezáltal egy mindig emelkedő életminőség elérésére a körülvevő társadalomban.

A teremtés velejárója az élet

Sorrendben előre kell vennünk az élet kérdését. A keresztyén tanítás szerint mindazok között, amiket Isten teremtett, legcsodálatosabb az élet. Mi magunk is csak azzal kezdhetjük, hogy életünket Isten ajándékeként szüleinktől nyertük. A bibliai leírás szerint az élet a teremtés velejárója. Az 1980-as évektől maga a természettudomány is hajlik annak megfogalmazására, miszerint azért jött létre a mindenség, hogy abban létrejöhessen az élet, s az emberrel együtt a világot felfogó értelem. Az *antropikus kozmológiai elvek* erről tanúskodnak. Az emberi értelem pedig, amint azt a transzcendenciáról szóló részben leírtuk, alkalmas arra, hogy fölfogja a mindenség törvényeit. A tudományos gondolkodás szerkezete ugyanis kongruens a természet működésének szabályrendszerével, ezért tud az ember tudományt művelni, kultúrát létrehozni. Oly módon is ki lehet ezt fejezni, hogy értelmünk a teremtett mindenséggel identikus.¹⁵⁸ Már az Ószövetségben is mondja Dávid, hogy az élet forrása Istennél van (Zsolt 36), de ez csak akkor válik nyilvánvalóvá, amikor Krisztusban testet ölt az élet Istene. Ezt tudományosan vizsgálni nem lehet, csak hitbéli igazságként elfogadni, sőt rájönni az ész világosságánál, hogy Isten a teremtett mindenség sorsát a Jézus Krisztusban rendezte el. Ez az inkarnáció legfőbb üzenete. A 316. karácsonyi énekünk 4. verse egyszerűen fogalmaz: „*Már lehozta*

158 Vö. Bolyki János: *A természettudomány és teológia* Barth Károlynál. *Theologiai Szemle*, 1976/9–10. sz., 280. A szöveg teljes összefüggésében olvasható Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága*, 161.

az életet, mely Istennél volt készített!” Ennek az életnek a végessége is a teremtési rendek egyike, miként a természeti törvények is azok. A kiszabott idő az ember számára egy lehetőség arra, hogy megismerje az őt körülvevő világot és egyúttal megismerje a saját életére vonatkozó rendelkezéseket a Krisztus Jézusban. Ez pedig nem más, mint a szeretetben leélt élet és az örökélet ajándéka.

Az élet tehát minden vonatkozásban Isten egyszeri, megismételhetetlen, megmásíthatatlan, személyre szóló és különleges ajándéka minden ember számára. Ezért védeni kell és okosan sáfárkodni vele. Az abortusz nagy próbatétele az emberi testnek, de lelkiismereti gondja is az embernek, mert az Isten teremtői akaratába való beavatkozássá válhat.¹⁵⁹ Az élet elleni szörnyűségek, melyeket a fasizmus és a kommunizmus révén tapasztalhatott meg az emberiség Európában, menthetetlenül ítélet alá esnek. Az pedig, ami mostanában tapasztalható, hogy Allah nevében muszlim terroristák gyilkolnak, az őrültség kategóriájába tartozik. Ha ezt valamilyen vallási alapon, hitbéli meggyőződésből teszik, az a vallás nem tekinthető vallásnak. Az élet Isten megfejthetetlen titka az értelemmel bíró ember számára, amelyet a Krisztus Jézusban megismert szeretettörvény szerint érdemes leélni. Ez a titok is az európai kultúra részét képezi oly módon, hogy az ember megismeri a keresztyén értékeket, élete pedig a

159 Az abortusz bonyolult etikai kérdés is. Ha életmentő szerepe van ennek a beavatkozásnak, akkor mérlegelhető, ha azonban csupán egyszerű terhességmegszakításról van szó egy egészséges anya esetében, akkor tiltott, mert az élet Isten ajándéka. Ilyenkor az abortusz a teremtési rendbe való beavatkozásnak tekintendő.

keresztyén szabályok szerint megy végbe. Ezért amikor az élet minőségét említjük bárhol és bármikor, akkor erre a szeretetszabályra gondolunk, mert a jobb jövő építéséhez ez az egyetlen esély mindenki számára.

Konklúzió – Az élet Isten ajándéka, minden formáját véde-
nünk kell és tiszteletben tartani. Az emberi értelmet a min-
denség javára kell használni, a magatartásunkban pedig min-
denhol a keresztyén értékeket képviselni.

Kicsoda az ember?

Az élet kapcsán mindeneiket megelőzően előjön ez a kérdés: kicsoda az ember? A Bibliából gyakran csak annyit olvasunk ki, hogy az ember Isten teremtménye, de ennél többről van ott szó. Erről már könyvtárnyi irodalom született, mégis az ember létének értelme vagy lényege megfeythet-
lennek tűnik. Az értelem próbálkozása hiábavalónak látszik, mert meg kell hajolnia egy örök titok előtt: *az ember egy-
szerre teremtmény és egyszerre személy is*. Ez valójában a feloldhatatlan titok. Teremtménynek lenni ugyanis azt jelenti, hogy abszolút függésben vagyunk Istentől. Mivel a természet része vagyunk, a természet törvényei szerint működik minden testi porcikánk. Személy voltunk pedig egyfajta relatív függetlenséget jelent, mely szerint döntéseket hozhatunk, célokat tűzhetünk magunk elé, és bizonyos szabadságot is élvezünk a saját választásunk megvalósítására. Az embernek ez a paradox kettőssége a nagy titok. Tetszett Istennek, hogy

egy teremtményi mivoltú, teljességgel e világ valóságához tartozó lényt olyan adottságokkal ruházzon fel, hogy egyben személy is legyen. Az embernek éppen ezt a személy voltát fejezi ki a Biblia, amikor Isten képmásának mondja. Ezzel azt akarja kifejezésre juttatni, hogy ez az istenképűség teszi őt alkalmassá az Istennel és embertársával való közösség megélésére. Tehát az ember az, aki Teremtőjével kapcsolat tud létesíteni, aki az Ő szavára képes válaszolni és kijelentésének engedelmesen megfelelni. De ez még nem minden. Ugyanis a teremtési rend kialakításakor Isten ennek a kettősen egy identitású embernek adja a feladatot, hogy legyen „ura” és „örzője” a teremtett mindenségnek. Ebbe beletartozik az embertársakkal való szeretet-közösség is. Másképpen fogalmazva, az ember azzal a felelősséggel ruháztatik fel, hogy ezt a mindiséget vegye birtokba, művelje, őrizze. Tehát művelje a tudományokat és alkosson kultúrát ezen a földön, de őrizze is ezt a teremtett világot felelősen. Vigyázzon a minőségre! Szolgálja az ember javát!

Mivel itt említettük meg, hogy az ember Isten képmása, itt érdemes arról is szólni, mit jelent ez a jogtudomány szempontjából. Mi ezt a kérdést is bibliai nézőpontból kezeljük. Láttuk, hogy az istenképűség milyen rangra és mekkora méltóságra emeli az embert. A keresztyén gondolkodás szerint az emberi jog ott kezdődik, ahol Isten magas méltóságot kölcsönöz az embernek: a teremtett mindenség „ura” és felelős „örizője” lett. Bár az emberi méltóság mint jogi terminus római eredetű, de a keresztyének ezt átvették és megtöltötték biblikus tartalommal. Értelmezték azt a tényt, miszerint az ember közösségre és felelősségre teremtett lény. Láttuk, mi

mindennel ruházta fel Isten az embert, s mindez az ő méltóságát jelenti, felelősségével és szabadságával együtt. Ezzel csak azt szeretnénk jelezni, hogy az európai jogot szemmel láthatóan áthatotta és áthatja ma is a keresztyén tanítás az ember méltóságáról. Ez lett a kiindulópontja számos jogértelmezésnek. Ennél a pontnál lehet aztán visszakapcsolódni a Törvény és evangélium kérdéséhez, amelyet az első fejezetben tárgyaltunk, s amely szerint az emberi méltóság a Krisztusban nyert szabadság révén teljesedik ki oly módon, hogy azt a keresztyén értékek töltik meg tartalommal.

Kicsoda tehát az ember? Az Isten teremtői cselekvésének és kijelentésének értelemmel felruházott hordozója. Másképpen: Isten képmása, aki Krisztus által visszatükrözheti Isten dicsőségét.

Konklúzió – Az ember mint Isten képmása nőjön fel a neki ajándékozott méltósághoz és e felelős mandátumának gyakorlásával szolgálja a teremtési rendet.

A házasság és a család rendje

A jobb minőség felé haladás első lépése a családnak¹⁶⁰ mint teremtési rendnek a helyes értelmezése és egyáltalán az elismerése. Ha korunk felől ítéljük meg a dolgot,

¹⁶⁰ Itt kimondottan csak a család értelmezéséről, s így a családban élők-ről van szó és nem azokról, akiknek még nem adatott meg a párválasztás öröme. Ez utóbbival a keresztyén tanításnak egy külön fejezete foglalkozik. A válás kapcsán létrejött családi helyzetek is más témakörbe tartoznak.

mindenekelőtt szükséges visszaállítani a család intézményének tekintélyét. Rendesen ugyanis a család a házasságon alapul, egy férfinak és egy nőnek a szeretetkapcsolatán. Az embert mint olyat Isten férfivá és nővé alkotta, harmadik lehetőség nincs. Tehát maga a férfi és a nő mint két nem alkotja az embert. Ezért az ember maga is – a férfi és nő kettősségében – teremtési rend. Ugyancsak a teremtési rendhez tartozik a nemiség, illetve a két nem egymás iránti vonzalma, akár mint fajfenntartási ösztön, akár mint a szerelem gyakorlása. Ez így természetes. A két nem közötti vonzalom a házasságban nyeri el értelmét és abban teljeseedik be. A Szentírás nagyon hangsúlyozza, hogy Isten férfivá és nővé teremtette az embert, akik a házasságban „*lesznek ketten egy testté*” (Ef 5,31; 1Móz 2,24). Ezt a Biblia meg is ismétli, ami így nagyon erős állítás és kíváncsi, miszerint „*többé nem két test, hanem egy*” (Mk 10,6–9; Mt 19,5–6). Értelemszerűen a házasság élet is a teremtési rend egyik formája. A házasság tehát így szabályos. Minden, ami a férfi és a nő között nem így történik, szabálytalan és nem nevezhető házasságnak, mert a házasságot Isten szerezte. Ez így biblikus. Néven nevezve, az élettársi viszony nem házasság, mert rendezetlen, ideiglenes férfi–nő közösségre épül. Az azonos neműek „házassága” a keresztyén biblikus gondolkodás szerint értelmezhetetlen. Ilyen teremtési rend nincs. Egy jogrendszer akármilyen lehetőséget biztosít a homoszexuálisok együttélésére, az külsőképpen lehet jogszerű, de keresztyén értelemben semmis. Az ilyen kapcsolat nem házasság, hanem fogalmilag valami más. A homoszexualitás mint állapot rendellenes, gyakorlása

viszont bűn. Az ilyen emberek maguk is pszichikai segítségre szorulnak, amit lelkipogozással, tanítással lehetséges javítani vagy helyrehozni. Ezek kemény szavak, de vigyázat! Az ember az egyedüli lény, akinek a lelki-szellemi-értelmi világa változtatható és kegyelemből visszafordítható helyes irányba. Pontosabban a teremtési rend helyreállítható! Minden egészséges nemzetet a házasság és a család keresztyén értelemben vett rendje tart meg, ez biztosítja a közösséggé formálódás legszilárdabb alapját. Az egy nemzetté, néppé formálódásnak lehetnek még más járulékos és lényeges tényezői, de mindig a házasságra épülő család egészséges és természetes rendje az alap. Ahol ez nem így van, vagy ezt a rendet nem tartják meg, ott előbb-utóbb a nép, nemzet elsorvadása következik be.

Nagyon sok kutatás folyik napjainkban is a család szerepéről mind az egyéni, mind pedig a társadalmi életben. A teremtettségi rendet azért kell becsülni, mert az emberért van. A család is az emberért van. A férfi és a nő a családban tudja kiteljesíteni örömét, boldogságát, titokzatos értékeit, ugyanakkor a család mind a szülőknek, mind pedig a gyermekeknek védőernyője, otthona, édenkertje. A család egyben az ember személy voltából fakadó közösség is, mégpedig alapsejtje egy nagyobb vagy tágabb közösségnek. A magyar társadalom többsége ezt így értelmezi és a családot illetően becsüli. A felmérések is ezt mutatják. Ez biztató a jövőre nézve!¹⁶¹ Bizonytalán ilyen lelkiürettel gondoltak a család

161 Egy 2018. évi debreceni egyetemi doktori disszertáció eredményéből idézünk: „A kutatás eredményei azt mutatták, hogy a depressziós

jelentőségére, amikor VI. Pál pápa és II. János Pál pápa a „szereket civilizációja” kifejezést használták a keresztyén-séghez intézett üzenetükben.¹⁶² Ezt azért említjük meg, mert egy nagyon szép és találó kifejezésről van szó, amely képi-leg is sokatmondó, s amely megérdemli a továbbgondolást. A szereket civilizációja ugyanis elsősorban a családban válik láthatóvá, ebben a közösségben emelkedhet mindenek fölé. A szereket keresztyén „kultúrája” itt válik civilizációvá a keresztyén értékek által. Ez már átvezet bennünket a következő szakasz témájához.

Konklúzió – A család Isten teremtési rendjének egyike. Ehhez méltóan kell azt értelmeznünk és a gyakorlatban a családi életünket a krisztusi szeretetközösség mintája szerint éljük meg. Legyen az jó példa a társadalmi közösségi élet számára.

Az ember mint közösségre kódolt lény

Egy lelkipásztor szolgálata elsősorban a gyülekeze-ti életben vagy valamilyen közösségben képzelhető el. Ez így van rendjén. De mi tarthatja egybe a közösségeket? A

tünetegyüttes kialakulásával szemben a legfontosabb protektív tényező a család, amelynek a védő hatása egyrészt a társas támogatás nyújtásán, másrészt a szülők nevelő hatásán keresztül érvényesülhet.” Margitics Ferenc: *Spirituális tudatosság és mentális egészség*. Habilitációs értekezés. Tézisfűzet. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2018, 3.

162 II. János Pál: *Levél a családokhoz*. 1994. A pápa ebben a levélben az I. fejezetnek a *Szeretet civilizációja* címet adta és hivatkozik benne VI. Pál pápára, aki először használta a „szereket civilizációja” kifejezést. (13. pont)

lelkipásztor személye? Ennek is van szerepe kétségtelenül. Vagy esetleg az, hogy az embernek van egyfajta természetes vágya a másik emberrel való közösségre? Ez is lehet eszköz, de nem mindenható. Ennél van erősebb kötelék is, mégpedig a „*ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban*” (Gal 3,28) apostoli intelem szerinti életfelfogás. A Krisztusban való egységnek ugyanis van különös szabálya, amely nem azonos az ember által gondolt közösségi szabályozással vagy valamilyen „demokratikus” igazságosság szerinti kapcsolatrendszerrel. A család maga is az egyik legerősebb közösségi erő, amint azt már Mózes első könyvében is olvassuk (1Móz 2,24), majd ugyanez a gondolat jön elő az evangéliumokban (Mt 19,5–6; Mk 10,6–9), és ezt erősíti meg Pál apostol is az Ef 5,31-ben. Isten az embert valóban közösségre teremtette, de nemcsak a házastárssal és az embertársakkal való közösségre, hanem az önmagával való közösségre is. Jézus tanítványai sem értették, de sokan mások sem, hogy amikor Jézus Isten országáról beszélt, akkor pontosan azt akarta hangsúlyozni, hogy ebben a közösségben nem az ember által kimunkált rend szerint folyik az élet. Ezért inti tanítványait: „*Közöttetek pedig nem így lesz!*” (Mk 10,43) Ezt azonban egy nagyon fontos tanítás követi: „*Aki első akar lenni közöttetek, az legyen mindenkinek a szolgája!*” (Mk 10,44) Ez kékevényen más közösségi viszonyt jelent, mint amit az ember elképzelt. Talán a mai demokratikus szabályok közé sem férne be. A keresztyénség azonban mint egy adott társadalom élő lelkiismerete figyelmeztethet belülről, hogy vigyázat, mert ez is a szeretet igazi betöltése. Ez biztosítja a krisztusi

közösséget. „*Akik Krisztusba keresztelkedtetek meg, Krisztust öltöttétek magatokra. Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.*” (Gal 3,27–28) Ezért kezdtük azzal, hogy a keresztyén ember először önvizsgálatot tart, először magát alázza meg Isten előtt és csak azután fog hozzá a közösség építéséhez. Ez a lelkület ma szinte teljes mértékben kihalt, csak néhányan gyakorolják a gyülekezeti közösségekben. Pedig ez utóbbi magatartás volna a helyes és kívánatos! Szoktunk ugyanis beszélni keresztyén kultúráról, keresztyén értékekről és keresztyén civilizációról. Mármint általában véve a kultúrát szoktuk olyan valaminek tekinteni, amely az emberi érzelem és tudatvilág mélyén helyezkedik el, és minden, ami ebből a felszínre jön, ami láthatóvá válik, újabban azt nevezzük civilizációnak. Ami tehát a kultúrából és a személyes értékekből feltörekszik és a tudományból látható formát ölt, az a civilizáció. Például New Yorkban az arab terroristák által lerombolt két toronyépület a műszaki tudás, kultúra jellegzetes példái voltak, az amerikai nép kultúrájából és civilizációjából nőttek magasra. Így kell elképzelnünk a kultúra és civilizáció viszonyát is. A keresztyénség esetében is így van ez. Ami a mélyen van, az az ember Krisztus-hite, de ami ebből megvalósul, vagy látható formát ölt, az a *szeretetközösségi élet* a gyülekezetben.

Mármint az ilyen gyülekezeti kisközösségek, vagy egyéb közösségi formák iránti igény kezd alábbhagyni és fokozatosan megszűnni, legalábbis Európában sokfelé ez tapasztalható. Az emberek befelé fordulása már a 20. századi

szekularizációval elkezdődött, erre a posztmodern liberális szellemiség csak rásegített, a globalizációval aztán ez a terebélyesedő folyamat állandósult. Folyamatosan nő az Istenét elhagyó emberek száma. Mindezekhez jött még a digitális kor, amely az embereket még jobban az otthonukban való maradásra sarkallta, pontosabban erre kárhóztatta. És most már rólunk van szó, a kortárs környezetünkről beszélhetünk. Az emberek ugyanis a szemünk láttára egyre inkább behúzódnak magányukba, önmagukba fordulnak, bezárkóznak a magánszférájukba és ennek következtében a szeretet civilizációja alig látszik. A felmérések szerint ez manapság inkább érinti a fiatalabb nemzedéket. Így bármilyen jóakarát vagy értékes kultúra nem tudja magát láthatóvá, kívánatosá tenni, és így hatását képtelen az embertársi közösségben kifejteni.

Mit gondoljon ilyenkor az adott település lelkipásztora, amikor szemmel láthatóan értékvesztett, értelmes célok nélküli, „digitális bennszülöttekkel” van dolga, akik közül egyre többeken meglátszik a *szociális izolációs szindróma*? Közösségi élet nélkül ugyanis az ember deformálódik, eltávolodik természetes rendeltetésétől. Sőt, az ember előbb-utóbb elefelejt, miből esett ki vagy milyen közösségben nevelkedett. Tapasztalat szerint az ilyen állapotban lévő népek, nemzetek közösségi életének szervezői, a felelős vezetők is elveszítik tájékozódási képességüket, s ennél fogva a közösség utáni vágy érzése is egyetemesen alábbhagy. Egy ilyen társadalomban rendkívül nehéz az evangélium közösségre hívó szavát hirdetni. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy nehezen veszik észre, mit tanít az egyház, mit ért a keresztyén értékek alatt,

milyen hatásuk lehet azoknak ma is. Az egyházat valami ódon furcsaságként szemlélik, mint ami különváltan létezik abban a társadalmi közegben. Pedig az egyház szolgálói, hívei éppen közülük való emberek, tehát nem idegen test annak a közösségnek az életében. Általában az ateista ideológiák szerinti rezsimiek sulykolták bele az emberekbe ezt az ellenséges szétválasztást a francia forradalomtól kezdve. Érdemes ezen elgondolkodni és változtatni. Ezért a keresztyénség küldetése manapság egyre fontosabbá, időszerűbbé válhat, sőt közösségi életmentő erővé és nemzetmegtartó tényezővé fokozódhat! Ugyanis ha a társadalom életét a keresztyén értékek szerinti gyakorlat hatná át, minőségileg sokkal jobb lenne az egyén élete is. Ezzel az istenfélő emberek újfajta minőséget hoznának be alkotó módon a globalista szemléletű, egységesítő és elmagányosító világba. Óvatosan fogalmazva és a sejtés szintjén maradva: az egyházaknak olyan súlyos szerepük lehet a 21. században, hogy bele is rokkannak küldetésük teljesítésébe. Egy kis vigasztaló dolgot is érdemes említeni, ugyanis egyre több felmérés lát napvilágot, amelyek szerint pozitív elmozdulás látszik körvonalazódni. Úgy tűnik, hazánkban a vallási csoportokhoz való tartozás pozitív szerepe emelkedőben van, kezd a legfontosabb szociális kötelek egyikévé válni, miközben az is kiderül, hogy az utóbbi időben a család és a közvetlen baráti kör közösségformáló és közösségmegtartó ereje után hazánkban a gyülekezeti kötődés a harmadik legfontosabb összekovácsoló tényezővé lépett elő.¹⁶³

163 Margitics Ferenc: *Spirituális tudatosság és mentális egészség*, 3.

Konklúzió – Törekednünk kell arra, hogy népünk, nemzetünk körében komolyan vétessék a keresztyénség tanítása Isten országáról, amely a krisztusi szeretetszabály szerint működik. A keresztyén embernek igyekeznie kell a digitális kor kihívásait megérteni, követelményeit megtanulni és azokat az embertársaink közösségi életében áldásként felhasználni.

Az ember és a természet közössége

Új szemléletet igényel ebben a haszonelvű világban a természethez való viszony is. Azonnal az juthat eszünkbe, hogy ennél a pontnál az ember maga kétszeresen is előtérbe kerül. Egyrészt, mert ő maga is a természet szerves része, másrészt pedig pontosan az kerül nagyító alá, amit az ember cselekszik a természettel. Ez a kettős szempont aztán nagyon mély dolgok átgondolására készítet bennünket. Amint láttuk korábban, a teremtésben az embernek kitüntetett szerep jut, sőt funkcionális jelentőséget kap. Azért, mert akkora felelősség hárul rá a teremtés kapcsán, hogy sok minden tőle függ. Főként szellemi lehetőségei folytán. A Biblia tanítása szerint ez a funkcionális jelentőség, ez a magas rang viszont csak arra az emberre érvényes, aki „*felöltötte magára Krisztust*” (Gal 3,27), mert ő maga ezáltal válik „*Isten dicsőségét visszatükröző képmássá*” (Zsid 1,3). Így a bibliai szemlélet szerint a teremtés csak az emberrel az, ami. Erre az emberre van bízva a mindenség. Itt jön aztán a nagy kérdés: az ember megfelelt-e, megfelel-e ennek a felelős méltóságnak? A válasz ez: nem! A tények bizony ezt mutatják! Ugyanis a saját

dicsőségét kereső ember vitte odáig a kutatói tevékenységét, hogy ezáltal veszélybe került a természet integritása, mert beavatkozott a teremtés rendjébe. Itt érzékelhetjük leginkább a teremtési rend fontosságát, amelyet az első fejezetben fejtettünk ki.

Tudományos körökben is felfigyeltek a Római Klub megalkulására, amely fél évszázaddal ezelőtt már fölhívta a figyelmet a „közös gondviselésre” és az emberiség jövője iránti felelősségre. Az egyházakat is foglalkoztatta ez a kérdés, bár először jobbára a társadalmi igazságosság és a javak egyenlő elosztásának témája szerepelt a napirendjükön. 1990-ben azonban már a világ keresztyénsége Korea fővárosában, Seoulban tartott egy nagyon komoly összejövetelt, amelynek ez volt a programcíme: *Justice, Peace and Integrity of Creation*.¹⁶⁴ Világosan látszik, hogy az igazságosság és a béke mellett már fő témaként szerepel a teremtés integritása. Ezt több hasonló világkongresszus követte, amelyen határozott véleményt fogalmaztak meg a teremtés védelmében a „művelje és őrizze azt” bibliai intelem szerint. A legfőbb üzenete ennek a koreai nagygyűlésnek az volt, hogy az ember újítsa meg az Istennel való szövetségét, mert csak ez az új ember lesz képes felfogni, milyen mély szakadék szélére sodorta a természetet, az ember saját otthonát. Az amerikai elnök, George H. W. Bush is üdvözölte a kongresszust és reménységét fejezte ki a világ jövőjét illetően. Nem sokkal

164 Ez egy *World Convocation* volt 1990. március 5–12-én, amelyet a *World Council of Churches* (Egyházak Világtanácsa) szervezett. E sorok írója tudományos szakértőként volt a magyar delegáció tagja. Részt vettek a római katolikus egyház képviselői is.

később, 1997-ben a *Református Egyházak Világszövetsége* a Debrecenben tartott XXIII. Nagygyűlésén az ember és a természet viszonyával kapcsolatban Lucas Vischer svájci teológus figyelemreméltó véleményét fogalmazott meg, nevezetesen ezt: A TERMÉSZETNEK IS VAN SZOMBATJA!¹⁶⁵ A Nagygyűlés ún. Sabbath-életstílusra szólított fel. Ennek mély tartalma van. A természetnek is szüksége van a megpihenésre, nem szabad gátlástalanul és kegyetlenül kapzsi módon kihasználni, kincseit iszonyatos gyorsasággal kiaknázni, javait önző módon folyamatosan fölélni és a termőföldeket pihentetés nélkül használni. Erre nézve a Bibliában is találunk vigyázásra intő szavakat és korai intézkedéseket. Az „ökológiai szombattartás” erre figyelmeztet, és ez ma is megszívlelendő. A Világszövetség az ún. *Debreceni Nyilatkozatban* tette közzé hétpontos álláspontját, melynek első pontjából emelünk ki egy gondolatot: *nem fogjuk kizsákmányolni és elpusztítani Isten teremtett világát, hanem annak jó sáfárai leszünk.*¹⁶⁶ Mai szemmel nézve még jobban látjuk, hogy a teremtett mindenség védőhálóként viselkedik, mintegy otthont képez számunkra, ezért ne pusztítsuk el, és ne éljük föl a javait minden év május 10-ig. A „szombat” hangsúlyozása azt is jelenti, hogy csak olyan mértékig használjuk a teremtett világ ajándékait, a természet kincseit, amíg nem avatkozunk

165 *Creation needs rest!* (A teremtésnek szüksége van megpihenésre!) Így kezdődik az illetékes albizottság 1997. augusztus 13-án kelt hivatalos beszámolója, melyben részletesen is kifejtik a Sabbath bibliai értelmét.

166 *The Declaration of Debrecen.* Adopted by the 23rd General Council of the World Alliance of Reformed Churches, Debrecen, Hungary, 8–9 August 1997. UPDATE, Special Debrecen Issue, June–September 1997 Volume 7 Numbers 2&3.

be annak rendjébe. Ugyanakkor a tudomány révén pedig addig menjünk el a természet megismerésében, kutatásában, ameddig azzal nem lépjük át a teremtési rend határait. Csakis így maradhat harmonikus közösségben az ember és a természet. Az emberi elme alkotásait, s ennek folytán a globalizáció csodálatos lehetőségeit nem a magunk dicsőségére kell használnunk, nem is a saját gazdasági hasznunkra, hanem mindig az ember javára és Isten dicsőségére.

Konklúzió – A teremtett világgal méltányosan kell bánnunk és integritását meg kell őriznünk. A természet rendjébe beavatkozni nem szabad. Annak rendjét csak addig a pontig szabad kutatás tárgyává tenni, amíg az ember szellemi teljesítménye áldásként szolgálja a mindenséget.

A keresztyén ember és a társadalom

Az ötödik részben lényegében egy „láttelelet” adtunk az ember mai helyzetéről. Azt próbáltuk fölrajzolni, hogy mit lát maga előtt egy lelkipásztor, aki elkötelezett felelősséget érez a reá bízott gyülekezetért. A gyülekezet és ő maga is – erejükhöz mérten – elsősorban azok körében végez felelős szolgálatot, akik vállalták az ahhoz a közösséghez való tartozást. Ez azonban így nem teljes értékű szolgálat, mert maga a gyülekezet a lelkipásztorával együtt egy bizonyos társadalomban él, így feléjük is ki kell terjeszteniük a keresztyén szeretetből és irgalmasságból fakadó szolgálatot. Jézus is így tanította, hiszen gondolt azokra is, akik kívül esnek az ő tanítványi körén. Sőt egyenesen el is küldte tanítványait ebbe

a „világba” (Jn 17,18). Ennél a pontnál az a kérdés fogalmazódik meg bennünk, vajon miként vigye az evangéliumot a mai lelkész és a mai keresztyén ember a „világba”, esetlegesen egy nagymértékben szekularizálódott társadalomba. Erre nézve nemigen lehet zárt szabályrendszert vagy módszert megfogalmazni, csupán annyit, hogy mindig és minden helyzetben a keresztyén értékeket kell képviselni. Talán egy általános mintát lehetne javasolni, amit az egyesült államokbeli presbiteriánus (református) gyülekezeti tagok gyakorlatában lehetett tapasztalni, s amit minden bizonnyal az amerikai keresztyénség valamennyi felekezete gyakorol mindmáig. Ott ugyanis a keresztyén ember, szinte mindahányan, választanak maguknak, illetve fölállalnak egy bizonyos jószolgálati tevékenységet, és azt szorgalmasan, odaadással, hűséggel végzik folyamatosan. Ez a szolgálat lehet bármi, esetleg öregek, betegek, rászorulóknak segítése, vagy valamilyen gyűjtésben való részvétel a szeretetszolgálat keretében, de lehet ez a szolgálat akármilyen jó ügy felkarolása, támogatása, segítése, felekezetre és børszínre való tekintet nélkül, ahol egyáltalán szükség mutatkozik erre a jószolgálati tevékenységre. Ilyen lehetőség rengeteg van. Ha belegondolunk ennek az egész társadalmi szolgálatnak a jótéteményébe és nagyságába, az ereje hatalmas méreteket ölthet. Nem is beszélve ennek lelki hasznáról mind a jótévő, mind pedig a fogadó részéről. Az ottani amerikai társadalom ereje ebben a jószolgálati tevékenységben mutatkozik meg. Egy ilyen szemléletű szolgálat, amely az egész társadalom felé irányul, egy nép vagy nemzet megtartó erejévé lesz. Ez a fajta szemlélet és

gyakorlat a mi hazai környezetünkben is fölemelő, reményiséget tápláló, jövőt segítő erővé válhat. Ilyenkor a Krisztusról szóló evangélium nem szavakkal, hanem tettekkel hirdettetik. Hitelességéhez kétség nem fér!

Konklúzió – Jézus az örök példa, aki ezt mondta: „Én olyan vagyok közöttetek, mint aki szolgál!” (Lk 22,27)

Művészet és transzcendencia: a lélek fölemelése

A művészetről szólnunk még röviden, mint az ember rendkívüli szellemi képességéről és alkotásáról. Azért említjük itt, mert egy olyan területről van szó, amely nagyon sok embert érint és sokakra van hatással. A művészet olyan ajándék, amelyet az egyik ember önzetlenül osztogat, a másik pedig örömmel fogadja. Általa megszépülhet az élet! Átvezet egy transzcendens világba.

Fogalmilag nehéz eligazodni a művészet értelmezésében. Ha a legáltalánosabb meghatározást vesszük, a művészetben az ember a transzcendenciához való viszonyát fejezi ki. Itt aztán kétfelé ágazódik a művészet értelmezése:

a) Az egyik szerint a művész az alkotásaiban fejezi ki saját transzcendenciájához való viszonyát. Ez tehát azt jelenti, hogy az ember a maga számára is megalkothat valamilyen önmagán túlmutató valóságot, amint a görög–latin világban is történt, amikor a *Szép*, a *Jó* és az *Igaz* transzcendens eszméit istenítették meg és hitték, hogy ehhez kell igazodniuk.

Ezeket az ideákat azonban az emberi ész alkotta, így arra a következtetésre jutottak és jutnak sokan ma is, hogy az ember képes önmagát transzcendálni, túlhaladni, azaz belépni egy olyan világba, amely már értelemmel nem magyarázható. Sok művész így gondolkodott és ez még inkább így van ma. Auguste Rodin szépen megfogalmazta: „A művész (...) lát, vagyis szemét mintegy szívébe helyezve kiolvassa a természet titkait.”¹⁶⁷ Itt tehát egy belső látásról van szó, amikor az ember fölötte van a tárgyának, csak a művészet ugyanazt a valóságot más oldalról és más formában láttatja az egzakt tudományokhoz képest.

b) Mit mondjunk azonban azokról a művészi alkotásokról, amelyek nem az emberi transzcendenciára építettek, hanem az önmagát kijelentő Istenbe vetett hit alapján keletkeztek, mint például Johann Sebastian Bach és Georg Friedrich Händel nagy zeneművei? Ők aztán nem hoztak létre önmagukon túlmutató világot, hanem hittek mélyen Jézus Krisztusban, a Szentháromság második személyében. Lelki szándékuk fölfelé nyitottsága találkozott Isten felülről jövő ajándékával. Ezt szokták egyszerűen ihletnek nevezni, valószínűleg ők is így mondanák. A legelső fejezetben már bemutattuk Händel feltámadásba vetett hitét, melynek igen jelentős szerepe volt a *Halleluja* megalkotásakor. Walter Timmling festő szerint pedig a szemünkkel és fülünkkel megtapasztalt szép nem más, mint az ember „*fájdalmas emlékezése a Paradicsomra*”, amelynek a „*színről színre látását*”

167 Forrás megjelölése nélkül idézi Berényi Dénes: *Természettudomány és vallás az ezredfordulón*. Természet világa, 2000. június, 244.

elvesztette.¹⁶⁸ Ami a festészetet illeti, az igazi művész alkotásában mindig ott van a mélyben egyfajta reményteli vágyakozás „az új ég és új föld” ígéretének titokzatos látása iránt. Ez is inkább a keresztyén hitvilághoz tartozó művész hitvallása, ugyanis az ember a Jézus Krisztusban szemlélheti, miből esett ki bűnei miatt és ugyancsak Krisztusban láthatja egy boldogabb világ beteljesedését. Amikor pedig egy szép verset olvasunk, rácsodálkozhatunk arra a képességre, mellyel a költő oly különlegesen le tudta írni, meg tudta fogalmazni azt, amire gondolt. Ez éppen a szépségével emel bennünket olyan magaslatra, amelyet mi magunktól el sem tudunk érni, mert nincs meg hozzá a képességünk, azaz nincs meg a belső látásunk a Szép, a Jó és az Igaz valóságának leírásához a szavak művészi használatával.

Íme, itt van előttünk a művészet rövid bemutatása. Ez is csodálatos európai érték és transzcendenciája révén oly sok kapcsolata van a keresztyén gondolatvilággal. Azt kell benne mindig keresni, ami egyszerre köt bennünket ehhez a teremtet szép világhoz, egyben ama transzcendens világhoz is, amelyhez csak kivételes képességű emberek férnek hozzá, vagy pedig a hit ajándékával érik el, de mindenképpen segítenek bennünket is oda fölemelkedni.

Konklúzió – A művészet és sok más szellemi alkotás Isten ajándéka az ember számára, hogy általa felemelkedjék a

168 Czeglédy Sándor: *Liturgika*. Kézirat, jegyzet hallgatók számára. Debrecen, DRTA Jegyzetkészítő Iroda, 1959, 18.

krisztusi magaslatra és ezáltal megértse, „mi a szélessége, hosszúsága, mélysége és magassága a Krisztus minden ismeretet felülhaladó szeretetének” (Ef 3,18).

A Debreceni Református Nagytemplom a magyarság egyik kiemelkedő nemzeti emlékhelye. A Nemzetgyűlés döntése után Kossuth Lajos itt hirdette ki A Magyar Nemzet Függetlenségi Nyilatkozatát 1849. április 14-én. A mai épület az 1802-ben leégett Szent András templom helyén épült 1805 és 1827 között. Egy följegyzés szerint az első istentiszteletet kétszáz éve, 1819 novemberében tartották a templomban. A klasszicista stílusú Nagytemplom a Kossuth által „szabadság őrvárosának” nyilvánított Debrecen jelképe lett.

KERESZTYÉN ÉRTÉKEK AZ EURÓPAI KULTÚRÁBAN

A szerző bemutatása

E könyv szerzője Gaál Botond, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Rendszeres Teológiai Tanszékének nyugalmazott professzora. 1987-től 2015-ig volt tanszékvezető egyetemi tanár. Felszentelt református lelkész, akinek matematika-fizika szakos tanári diplomája is van. A Beregmezei Vámosatyán született 1946-ban, a Debreceni Református Kollégiumban és a Debreceni Egyetemen tanult.

Előbb matematikát és fizikát tanított a Kollégium Gimnáziumában, majd teológiai tanárrá választották. Külföldön ösztöndíjjal tanult az Edinburghi Egyetem Teológiai Fakultásán, majd az Egyesült Államokba kapott meghívást kutatói munkára. Háromszor dolgozott a Princeton-i Center of Theological Inquiry kutatóközpontban. Fő kutatási területei az ekkleziológia, a sákramentumok, a reformatori teológia, valamint az egzakt tudományok és a keresztyén gondolkodás interdiszciplináris kapcsolata. A Magyar Tudományos Akadémia doktora. Háromszáznál több publikációja jelent meg. *A Keresztyén értékek az európai kultúrában* című könyve azt mutatja be, milyen szerepet játszott a keresztyénség Európa szellemi arculatának formálásában kétezer esztendőn át. A szerző ugyanakkor arról is szól, hogy a keresztyénség a maga értékközvetítő szemléletével miként járulhatna hozzá földrészünk és hazánk jövőjének kedvező alakításához. E kis könyv valójában egyfajta üzenet a jövő nemzedékeihez a „szabadság őrvárosából”, Debrecenből!

